

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA PSYCHOLOGIE
sociální psychologie

PhDr. Ludmila Houdková

**Psychologické souvislosti resocializačních programů pro mladé
odsouzené a jejich efekty**

**Psychological connections of resocialization programs for young prisoners
and their effects**

DIZERTAČNÍ PRÁCE

Školitel: doc. PhDr. Ilona Gillernová, CSc.

Praha 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury. Práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 9 .6. 2014

Ludmila Houdková

Poděkování

Poděkování patří mé jedinečné školitelce doc. PhDr. Iloně Gillernové, CSc., jejíž cenné rady a podnětné náměty jsem využívala po celý čas svého doktorského studia.

Abstrakt

Disertační práce je zaměřena na mladé odsouzené muže, kteří se nacházejí ve výkonu trestu odnětí svobody. Jsou umístěni na specializovaném oddělení, které se ve svém resocializačním působení zaměřuje cíleně na tyto odsouzené ve věku od 18 let do 26 let věku. Pro každého z nich je sestaven individuální plán zacházení, který má za cíl nalézt souvislosti psychologického individuálního plánu resocializačního působení s možnou změnou svého osobního náhledu na páčání trestné činnosti. Výsledkem tohoto snažení je pak dosažení změny u každého jednotlivce s cílem komplexního zapojení se v civilním životě po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

První část práce zahrnuje ucelené kapitoly, které jsou ve svém myšlenkovém obsahu vzájemně propojeny. Tematika sociálně patologických jevů ve společnosti je rozpracována i v podkapitolách, které se věnují kriminalitě, delikvenci, možnostem socializace a resocializace v působení na každého jednotlivého odsouzeného během výkonu trestu odnětí svobody. Komplexnost pohledu je zahrnuta v rozpracování sociálních příčin páčání trestné činnosti s osobnostními dispozicemi jedinců k delikventnímu chování. Další kapitoly se opírají o výkon trestu odnětí svobody v České republice s kontextem na Evropská vězeňská pravidla. Větší prostor disertační práce je věnován specifikům druhého života odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody z důvodů problémové adaptace mladých jedinců na výkon trestu a z důvodů odhalení možných příčin těchto problémů.

Empirická část disertační práce se soustřeďuje na výzkumný úkol, výzkumný cíl a otázky. Tato část mapuje přípravu, organizaci výzkumu, jehož cílem bylo ověřit platnost teoretických východisek a potvrdit stanovené hypotézy užitím diagnostických metod. Celý výzkum je názorně vyhodnocen a přehledně graficky zpracován. V závěrečné části práce jsou pro ilustraci uvedené kazuistiky několika odsouzených, a to jednak těch, kteří absolvovali resocializační program, ale i těch, kteří resocializační program neabsolvovali. Praktickým cílem dizertační práce je její zpětné využití v penitenciární praxi. Zejména pak užitím a aplikováním závěrů diferenciačního individuálního zacházení s odsouzenými blízkými věku mladistvého. Obsáhlá diskuzní část uzavírá závěrečnou část celé práce.

Klíčová slova: anamnestický dotazník, rozhovor, řízený aritmetický průměr, efektivita, extramurální aktivity, edukace, faktorová analýza, institucionalizace, mladí odsouzení,

prizonizace, reedukace, reintegrace, rehabilitace, socializace, resocializace, resocializační programy, individuální program zacházení, sebevražda bilanční, sebevražda impulsivní, sebevražda jako forma protestu, sebevražda předstíraná, signifikace, trestný čin, věznice.

Abstract

Dissertation thesis is focused on young convicts men who are in the process of imprisonment. They are based on a specialized department, which is focused specifically on those convicted in their socialization activities at the age of 18-26 years of age. The individual plan of treatment is set up for each individual, which is aimed to correlate the psychological re-socialization of the individual plan with a possible change in his personal view on committing a crime. The result of this effort is to achieve the changes of each individual with the aim of comprehensive engagement in civilian life after their release from prison.

The first part includes comprehensive chapters that are interrelated in their mental contents. Theme of socially pathological phenomena is developed in the subsections that deal with crime, delinquency, socialization and rehabilitation options in effect for each prisoner during the process imprisonment. Complexity of perspective is included in the development of the social causes of committing crime with personality dispositions of individuals to delinquent behavior. Next chapters are based on the process of imprisonment in the Czech Republic with the context of the European Prison Rules. More space is devoted to the dissertation specifics of other life of convicts in the process of imprisonment, for reasons of adaptation troubled young adults to imprisonment, and for reasons to detect the possible causes of this problematic adaptation.

The empirical part of the dissertation thesis focuses on the research project, the research objective and questions. This part discusses the preparation, organization of research, whose aim was to validate and confirm the theoretical hypotheses using diagnostic methods. The research in general is evaluated and clearly graphically processed. In the final part of the thesis, there are introduced the cases of several prisoners for illustration, both those who have completed a rehabilitation program, but also those who have not graduated the rehabilitation program. The practical aim of the dissertation thesis is its re-use in penal practice. In particular, by using and applying the conclusions of differentiation of individual treatment of convicts related to the age of adolescent. A comprehensive discussion of the final section concludes the whole work.

Key words: anamnestic survey, conversation, dialogue, arithmetic average, effectivity, extramural activities, education, factor analyzis, institutionalization, young convicts, inprisonment, reeducation, reintegration, rehabilitation, socialization, resocialization,

resocialization programmes, individual program of treatment, balance suicide, impulsive suicide, suicide as a form of protest, pretended suicide, signification, offence, prison.

ÚVOD....11

ČÁST TEORETICKÁ A OBECNĚ POZNATKOVÁ....14

1. SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉ JEVY VE SPOLEČNOSTI A DELIKVENCE

MLADÝCH DOSPĚLÝCH....14

1.1 Společenská závažnost kriminality....14

1.2 Obecné příčiny páchaní trestné činnosti....18

1.2.1 Sociální příčiny páchaní trestné činnosti....19

1.2.2 Osobnostní příčiny páchaní trestné činnosti....22

1.3 Kriminální a delikventní chování mladých dospělých....24

1.4 Poruchy chování mladých dospělých....28

2. SOCIALIZACE A RESOCIALIZACE....32

2.1 Socializace....32

2.1.1 Podmínky a formy socializace....34

2.1.2 Význam vrstevnických a rodinných vztahů v socializaci....36

2.2 Resocializace....40

2.2.1 Resocializace v penitenciárním prostředí....42

3. EVROPSKÁ VĚZEŇSKÁ PRAVIDLA A VĚZEŇSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICĚ....44

3.1 Výkon trestu odnětí svobody v České republice....44

3.2 Základní principy vězeňství u nás....46

3.2.1 Organizační podmínky uplatňování principů vězeňství....49

3.3 Funkce trestu odnětí svobody....51

3.3.1 Druhy trestů v České republice....51

3.4	Základní povinnosti a základní práva odsouzených....	57
3.4.1	Zákonná omezení a zvýhodnění odsouzených	58
3.5	Výkon trestu odnětí svobody mladých dospělých	59
4.	ADAPTACE JEDINCE V NÁROČNÝCH ŽIVOTNÍCH SITUACÍCH....	64
4.1	Maladaptace a maladjustace jedince v penitenciárním prostředí....	65
4.2	Role v sociální skupině odsouzených....	69
4.3	Agrese, agresivní chování, jejich projevy a formy....	70
4.4	Agresivní chování v penitenciárním prostředí....	75
4.4.1	Agresivní chování a šikana mezi vězni....	76
4.4.2	Autoagresivita vězňů a její formy....	80
5.	ZÁKLADNÍ PRINCIPY DIFERENCIACE ZACHÁZENÍ S ODSOUZENÝMI....	84
5.1	Model vnitřní diferenciaci odsouzených....	85
5.2	Diferenční model ve věznicích Bělušice....	86
5.3	Charakteristika programů zacházení s odsouzenými....	91
5.4	Obsah programů zacházení s odsouzenými ve věznicích Bělušice....	92
5.5	Resocializační program pro specializované oddělení ve věznicích....	95
5.5.1	Cíle programu a způsob jeho naplňování....	96
5.5.2	Formy a metody odborného zacházení s mladými odsouzenými....	97
5.5.3	Extramurální aktivity programu	100
5.6	Možnosti měření efektivity resocializačních programů....	103
 ČÁST EMPIRICKÁ....		
6.	Výzkum a jeho popis....	106
6.1	Východiska výzkumu, výzkumné předpoklady, výzkumné otázky....	107

6.2	Výběr souboru respondentů a jejich popis....	109
6.2.1	Vybrané charakteristiky respondentů....	110
6.3	Charakteristika výzkumu, metody a způsob zpracování dat....	115
6.3.1	Sběr dat a popis metod výzkumu....	116
6.3.2	Praktická realizace výzkumu....	119
7.	Výsledky výzkumu a jejich rozbor....	121
7.1	Výsledky dotazníku M.H.Q.....	121
7.1.1	Rozbor výsledků výzkumu experimentální skupiny odsouzených....	129
7.1.2	Rozbor výsledků výzkumu srovnávací skupiny odsouzených....	132
7.1.3.1	Výsledky výzkumu obou skupin v porovnání dotazníkových norem populace....	136
7.2.	Vybrané kazuistiky odsouzených....	139
7.3	Výzkumné předpoklady, výzkumné otázky a jejich souhrnný přehled....	155
7.4	Výsledky výzkumu, praktické souvislosti pro penitenciární praxi....	159
8.	Diskuze a úvahy o mladých odsouzených ve vězeňském prostředí....	161
9.	Závěr....	165
10.	Seznam literatury....	168
11.	Přílohy....	1-57
11.	Přílohy	

- č. 1 Slovník důležitých a užívaných pojmů
- č. 2 Klasifikace poruch chování a osobnosti dle MKN–10 (4.revize)
- č. 3 Mezinárodní orgány a organizace participující ve vězeňství
- č. 4 Rada Evropy a reforma evropského vězeňství, Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (1950, CETS 005)
- č. 5 Vnitřní řád věznice Bělušice pro odsouzené zařazené k výkonu trestu s ostrahou
- č. 6 Báseň o ní, Báseň o mě (ukázka estetické tvorby odsouzených)
- č. 7 Časový rozvrh dne Specializovaného oddělení pro mladé dospělé
- č. 8 Věznice Bělušice (stručná historie věznice)
- č. 9 Odsouzení pomáhají seniorům (článek z denního tisku)
- č.10 SARPO (informační leták k novému projektu Českého vězeňství)
- č.11 Závěrečné zkoušky (autenticky pořízená fotodokumentace)
- č.12 Aktuální mapa věznic, vazebních věznic a detenčních ústavů v České republice
- č.13 Dotazník M.H.Q. (jeho jednotlivé položky v bližším spektru)
- č.14 Zpráva z denního tisku Mladá fronta DNES (článek o Specializovaném oddělení)
- č.15 NGR 35/2011 Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky, kterým se stanoví pravidla pro tvorbu a realizaci standardů programů zacházení s odsouzenými
- č.16 ML 18/2004 GŘ VS ČR, Metodický list generálního ředitele Vězeňské služby, kterým se stanoví náležitosti programů zacházení a pravidla zpracovávání jejich evidence a dokumentace
- č.17 Anamnestický dotazník odsouzeného

ÚVOD

Vězeňství je **speciální společenská služba a je určena těm**, kteří se dostali do rozporu s trestním právem neadekvátním a protizákonným řešením svých sociálních situací. Důvody, které nás vedou k objasnění **aktuálních problémů penitenciární péče**, lze shrnout do následujících argumentů:

- zločinnost ve společnosti stoupá a zatím nic nenasvědčuje tomu, že by se v dohledném časovém horizontu měla významně snižovat;
- stoupá závažnost, brutalita, kvalifikovanost a organizovanost trestné činnosti, která v mnoha ohledech nabývá nadnárodní charakter;
- klesá věk prvopachatelů trestných činů;
- zvyšuje se podíl dětí a jedinců blízkých věku mladistvého na celkové kriminalitě včetně nejzávažnějších násilných trestných činů;
- se zvyšující se kriminalitou se zvyšuje i počet vězněných pachatelů;
- s narůstající brutalitou, organizovaností a závažností páchaných trestných činů ukládají soudy delší tresty do přísnějších typů věznic;
- nemístná militantnost a přísnost přístupu k vězňům nese stejná rizika jako přehnaně liberální přístupy s absencí dodržování (vynucování) alespoň základních prvků bezpečnosti, pořádku a kázně ve věznicích;
- zásada bezpečných a zabezpečených věznic doplňovaná přiměřeným penitenciárním zacházením (pedagogické, psychologické, terapeutické a další přístupy) musí být uplatňována především na základě adekvátní, přesné diagnostiky a z ní vycházející diferenciaci vězňů;
- programy zacházení s vězni a celková humanizace vězeňství nemohou existovat na úkor bezpečnosti (je třeba si přiznat, že *společenská objednávka* vůči vězeňství je primárně bezpečnostní, tedy izolace nebezpečných jedinců);
- závažnou otázkou se i do budoucna jeví *zacházení* s pachateli zvláště nebezpečných násilných trestných činů.

Řada výzkumných a odborných penologických publikací se často zaměřuje na zkoumání hodnot, postojů, vlastností osobnosti či jiných psychologických charakteristik odsouzených. Na základě těchto zjištění jsou konstruovány a aplikovány různé způsoby, formy a metody zacházení s vězněnými osobami, včetně stanovení ucelených *programů zacházení*. V naší penologické odborné literatuře se však velmi sporadicky vyskytují práce zaměřené na zkoumání problematiky psychologických souvislostí resocializačních programů pro mladé odsouzené, kteří jsou blízcí věku **mladistvého** v celkovém kontextu výkonu jejich trestu - kupříkladu v porovnání s odsouzenými recidivisty, kteří jsou na vězeňské prostředí zcela adaptováni. Z penitenciární praxe víme, že trest inhibuje staré chování, avšak bez příslušné intervence nedokáže naučit novému chování. Je třeba také vzít v úvahu, že existuje málo univerzálních trestů, že trest má následovat vždy bezprostředně po provinění (nikoli po

protahovaném trestním řízením někdy až v řádu několika měsíců či dokonce let), že je nutné zvolit vhodnou intenzitu trestu. Praxe potvrzuje, že výkon trestu jako resocializační prostředek spíše funguje u odsouzených, kteří nejsou impulsivní, jsou orientováni do budoucna, jsou průměrně a nadprůměrně inteligentní a u odsouzených s minimální četností a historií vazebního či trestního stíhání. Výkon trestu samotný naopak dostatečně nefunguje u osob s psychickými problémy a bohatou kriminální historií.

Zájmem společnosti je jistě investovat zvláštní úsilí směrem k vězeňství, především u těch odsouzených, u nichž je šance ke změně a kde tato změna povede ke snížení nebezpečnosti pro společnost, zejména pak v oblasti snížení rizika recidivy. Víme, že většina vězněné populace je přitom dobře ovlivnitelná režimem a prací, zatímco jen malá část populace odsouzených není ovlivnitelná prakticky vůbec. Mezi těmito pragmaticky vymezenými dvěma skupinami odsouzených zbývá ta, která je přístupná změně, avšak pro intervenční práci s touto skupinou je zapotřebí zvláštních (specifických a individualizovaných) intervenčních a terapeutických postupů. Z tohoto lze odvodit základní princip diferenciacce, totiž že populaci odsouzených pro potřeby zacházení je možné diferencovat podle míry rizika opakování trestné činnosti a podle míry ovlivnitelnosti, resp. jejich sociability.

Sledování psychologických souvislostí resocializačních programů pro mladé odsouzené a jejich efektivity při důsledném využití individualizace a diferenciacce je jistě nosné téma penitenciární praxe. Proto se mu podrobně věnuje projekt dizertační práce, který z potřeb penitenciární praxe vychází a svými výsledky pak opět do této praxe směřuje. Praktickým východiskem a do značné míry i výhodou je dlouholetá zkušenost autorčina působení v penitenciární praxi s mladými odsouzenými.

Dizertační práce si klade **základní cíl** aplikovat zjištěné skutečnosti do přímé práce s odsouzenými se záměrem zkvalitnění resocializačních programů tak, aby byly sestavovány s ohledem na individuální charakteristiky odsouzených. Domníváme se, že získané poznatky z tohoto, byť dílčího výzkumu, mohou přispět ke zkvalitnění práce s odsouzenými v penitenciárním prostředí, ve výkonu trestu. Zaměření na skupinu mladých dospělých je důležité, protože tvoří nezanedbatelnou část vězněných u nás a odlišuje se od skupiny odsouzených recidivistů.

Dizertační práce sice vychází z psychologických hledisek a souvislostí, ale nemohla se vyhnout ani hlediskům obecně penitenciárním, které tvoří základní rámeček a paradigma resocializačního působení na mladé odsouzené. Stejně tak musí zmínit konkrétní charakteristiky vězeňského prostředí, ve kterém je realizován program zacházení s odsouzenými.

ČÁST TEORETICKÁ A OBECNĚ POZNATKOVÁ

1. SOCIÁLNĚ PATOLOGICKÉ JEVY VE SPOLEČNOSTI A DELIKVENCE

MLADÝCH DOSPĚLÝCH

Názory na příčiny a podmínky výskytu sociálně patologických jevů procházejí dlouhodobým vývojem a nejsou tedy jednoznačné, protože sociální patologie je společenským jevem, který je multifaktoriálně podmíněn.

1.1 SPOLEČENSKÁ ZÁVAŽNOST KRIMINALITY

V současnosti se celkem ve shodě uvádí, že *kriminalita* představuje mimořádně komplexní společenský fenomén a komplexně je také potřeba přistupovat k její kontrole a jejímu potlačování, pokud chceme dosáhnout zlepšení stavu. Jakékoliv jednoduché a snadné řešení, které nabízí tvrdá státní trestní represe, po níž veřejnost stále silněji volá, v dnešních podmínkách vyspělé společnosti nemůže být dostačující (Arnett, 2012). Proto se jako s druhou cestou kontroly a regulace kriminality počítá s důrazným prosazováním prevence. V této souvislosti se nabízí celá řada otázek zaměřených nejen na příčiny vzniku tohoto jevu, ale i na důvody jeho existence, trvání a samozřejmě i na možnosti jeho řešení (Taylor, Nee, 1988). *Kriminalita*, resocializace a socializace pachatelů trestných činů podle Netíka, není jen výhradně problémem osobnosti člověka, ale současně je i problémem společenským, ekonomickým, je problémem životního stylu a mnohdy i zažitých a trvajících předsudků. (Netík, 1999).

Kriminální chování je výsledkem interakce neadekvátní úrovně sociální adaptace, osobnostních vlastností a kriminogenních situací (Veiner, 1987). Jako kriminogenní situace jsou označovány Netíkem a Netíkovou všechny zvláštnosti společenského i přírodního prostředí ve vztahu k prostoru a času, které usnadňují, sťažují nebo doprovázejí vznik trestného činu. Musíme si klást i dílčí cíle a mezi něž patří i individualizace přístupu v zacházení se samotnými pachateli trestné činnosti (Netík, Netíková, 1991).

Kriminogenní situace pak nemohou existovat objektivně bez jakéhokoliv přičinění pachatele či oběti, ale mohou být záměrně či bezděčně pachatelem nebo obětí navozeny. Délka trvání takové situace může být velmi různá např. dlouhodobé konflikty v rodině nebo v partě se vyhrotí a potom stačí malý podnět, aby se tato situace změnila v kriminogenní, jak uvádí například Vágnerová (1999).

Kriminogenními faktory tvoří rizikové proměnné, které vyvolávají, usnadňují nebo podporují páchaní trestných činů (Farrington, 2003). Současné chápání rizikových faktorů je odvozeno hlavně z longitudinálních výzkumných studií, které sledují vývoj jedinců od doby dětství, až do doby dospívání. Výzkumy pomohly rozlišit faktory, které jsou pouhými symptomy, a faktory, které lze přímo či nepřímo zahrnout do příčin kriminogenního chování mladistvých a mladých dospělých (Werner, 1993). Arnett uvádí, že rizikové faktory jsou

vzájemně propojené kombinovaným způsobem. Žádný z těchto faktorů nelze pokládat za jednoznačnou příčinu kriminálního chování, tak jako např. chudoba nevysvětluje kriminalitu, ani individuální charakteristiky jedince jako např. agresivita u mladých dospělých, sama o sobě nevysvětluje pozdější delikvenci či kriminální chování (Arnett, 2004). Andrews a Bonta pak vidí souvislosti kriminogenních faktorů s rodinným prostředím, s vlivem vrstevníků, školy a s faktory životního prostředí, sociálně-ekonomický kontext a životní styl (Andrews, Bonta, 2006).

Vítek uvádí, že studie *kriminality* jsou obvykle prováděny ve městech a v městských aglomeracích, kde je hlášeno více zločinů, než v menších městech a než ve venkovských oblastech. Není však zde definována *urbanistická* příčina vysoké míry kriminality ve velkých městech oproti venkovským oblastem. Zločinné subkultury samozřejmě existují také ve venkovských oblastech, ale tyto oblasti přitahovaly a přitahují pozornost kriminologů a pachatelů trestné činnosti vždy mnohem méně (Vítek, 1994). Zde např. můžeme uvést fenomén *chudoby*, kdy Grunn a Farrington říkají, že chudoba neomlouvá trestnou činnost, ani trestná činnost není doménou osob pouze s nízkými nebo žádnými příjmy. Celkově však země s nejvyšším podílem chudoby mají nevyšší úroveň *kriminality*, kdy stejný vztah platí i pro města. Grunn a Farrington dále naznačují, že to neznamena, že nárůst chudoby se okamžitě promítne do zvýšení kriminality, ale říká, že jakmile se sníží celková chudoba, pak se v konečném důsledku sníží také pouliční kriminalita související s chudobou (Grun, Farrington, 1982).

Poněšický sděluje, že *kriminalita* se stává každodenním rysem našeho života. Dozvídáme se o změnách profilů pachatelů trestných činů, oproti dřívějším létům. Klesá průměrný věk pachatelů. Novým jevem jsou loupežná přepadení starých lidí v domech, bytech, která jsou velmi často provázena *značnou* brutalitou pachatelů (Poněšický, 2010).

Častá jsou i přepadení bankovních ústavů nebo nadnárodních institucí. Páchání trestné činnosti ovlivňují takové situace, které sice kriminalitu nevytvářejí, ale představují pro pachatele vhodné podmínky pro její páchání. Do této kategorie se zahrnuje např. i úroveň zabezpečení objektů, (tj. jejich špatné zabezpečení), nevšimavost náhodných kolemjdoucích lidí, jejich obava vyjádřit nesouhlas se zjevně negativním a agresivním jednáním, v důsledku obav o obrácení pozornosti pachatele (pachatelů) vůči nim. Tato pozornost vůči náhodným

osobám ani nemusí být původním záměrem pachatelů (např. Dittmar, 1992; Koudelová 1995).

Dunn popisuje, že také anonymita životního prostředí spojená s vysokou migrací obyvatel a koncentrací obyvatel do velkoměstských aglomerací vede k tomu, že ani sousedé v domě se navzájem neznají. Mezi jednotlivci i sociálními skupinami může být anonymita využívána zcela záměrně. Jsou jedinci, ale i skupiny lidí, kteří *nechtějí* vidět jiné lidi, *nechtějí* řešit společné problémy, *nechtějí* znát souvislosti, nezajímají se o dění, které se kolem každého jedince a společenské skupiny vyskytuje. *Filozofie* nezapojování se do situací, které se jednotlivce, ale i skupiny netýkají sama o sobě vytváří *kriminogenní situace* (Dunn, 1980).

Není pohyb o tom, že různé kombinace rizikových faktorů navzájem podporují kumulativní účinky a kriminalita je pak výslednicí četných interakcí mezi vlivy prostředí a individuálními rizikovými faktory. Také si osobně myslím, že téměř každý člověk se více či méně častěji dostává do situací, které na něj kladou značné nároky jak z hlediska sebeovládání, rozhodování, tak z hlediska volby řešení, kdy riziko osobního selhání je přímo úměrné vyspělosti osobnosti a sociální úrovni jedince spolu se zkušenostmi v řešení daných náročných situací. Diamant píše, že každý člověk musí tyto náročné situace nějakým způsobem řešit. Ovšem už neplatí, že každý člověk je vždy schopen jednat a reagovat v mezích společensky vymezených pravidel, zákonů a norem (Diamant, 1998). Každý jedinec totiž musí sám chtít změnit své jednání a chování, což je mnohdy pro něj tím nejnáročnějším konáním. Balcar se proto zabývá otázkou, zda na tento proces změny, mají všichni jedinci osobnostní kapacitu, morálně volní vlastnosti a odpovídající sociální citění (Balcar, 1995).

Je zřejmé, že tento problém z hlediska jedince rozhodně nespočívá ve stanovených společenských a právních normách, nýbrž v jeho osobnostních předpokladech tyto společenské normy a zákony respektovat. Jestliže toto jedinec nedokáže, pak Chaiken a Chaiken uvažuje o tom, že nejsou měněny tyto osobnostní předpoklady samotnými jedinci, ale že je vyvíjen opačný tlak společnosti na každého jedince, v závislosti působení na proces změny chování a jednání. Pokud k této změně nedojde, je obvykle jen otázkou času, kdy jedlivec, či skupina mladých lidí spáchá trestný čin, čímž se z pachatele stává obviněný a posléze pak i odsouzený (Chaiken, Chaiken, 1984).

Je všeobecně známo, že kromě perspektivy mnohaletého a často i opakovaného pobytu ve věznicích má jedinec určitou šanci, že mu někdo z jeho nejbližšího okolí poskytne sociální pomoc a zázemí. Avšak pravda je, že jsem se s touto podporou během své dlouholeté

penitenciarňí praxe ve vězeňství setkala ve velmi omezených a jednotlivých případech. Scheinost sděluje, že nemá-li vězněný jedinec žádné sociální zázemí v civilním sektoru, lze předpokládat, že profesionální přístup vězeňských pracovníků a v návaznosti i orgánů zajišťujících postpenitenciarňí péči by mohl v sekundárním sledu pozitivně ovlivnit jeho resocializaci. Autor se domnívá, že to ještě není dostačujícím mechanismem působení na jedince (Scheinost, 2010).

Petrusek se zamýšlí nad zjištěnými fakty *společenské závažnosti kriminality*, kdy např. v anamnéze recidivistů, ale i mladých dospělých odsouzených za *kriminální delikty* nachází často odchylnost jejich chování již v dětství. Uvádí, že většinou neznají oba své rodiče, často přicházejí z dětských domovů. Pokud žili v rodině, byla většinou rozvrácená a výchovné metody nevyhovující. Od útlého dětství se toulali, chodili za školou, začali krást. Později, ještě jako nezletilí pili alkohol, kouřili, nadužívali léky, brali drogy. Tvořili skupiny, party, tlupy, ještě jako nezletilí začali se sexuálním životem. Páchali trestnou činnost již jako mladiství. Byli odsuzováni, odcházeli a odcházejí do výkonu trestu odnětí svobody, do kterého se po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody po spáchání nové trestné činnosti zase vracejí (Petrusek, 1994).

Praško prezentuje, že centrální nervový systém *kriminálně narušených* jedinců a jeho abnormální funkce vyplývají mj. z genetických faktorů, z citové deprivace, z vlivu nevhodného sociálního, ale i rodinného prostředí, které je nedostatečně sycené kulturními podněty, ale i z nedostatku biologicky hodnotné stravy v dětství, z častých nemocí (infekčních) a z nedostatečné hygieny (Praško, 2003).

Blatníková spolu s Netíkem uvádějí, že jsou u těchto kriminálně narušených jedinců diagnostikovány ve vysokém procentu psychopatie, snížený intelekt, encefalopatie, neuróza, epilepsie. Jejich reaktivita se často abnormálně zvyšuje, v jejich jednání jsou patrné zkratkovité a impulsivní formy spolu s nevyváženým chováním (Blatníková, Netík, 2008). Rutter vidí, že složitější situace nejsou schopni řešit na odpovídající kulturní a sociální úrovni. Společností předepsaný úzus a morální kredit redukuje dle svých vzorců *kriminálního chování*, což představuje ve svém výsledném obraze faktory *společenské závažnosti kriminality* (Rutter, 1983).

1.2 OBECNÉ PŘÍČINY PÁCHÁNÍ TRESTNÉ ČINNOSTI

Pro stanovení příčin trestné činnosti by bylo velmi jednoduché omezit se na pouhé definování jednotlivých příčin trestné činnosti nebo její stručné kategorizování. Je však třeba všechny příčiny vidět v souvislostech, v jejich celistvosti, s ohledem vnitřní a vnější podmínky

vývoje jedince (Gample, Gample, 1990).

Trestní zákon stanoví hranici dospělosti dovršením osmnáctého roku života (Česko, Zákon č. 169/1999 Sb.). Psychické dozrávání je však procesem pozvolným, dlouhodobým a individuálně podmíněným. Chování mladých jedinců, kteří právě dosáhli zákonem stanovenou věkovou hranici dospělosti, nemusí korespondovat s chováním jedinců skutečně zralých. Právě i z těchto důvodů, je mezi pachateli trestné činnosti zastoupen tak velký podíl mladých pachatelů (Čepelák, 1987). Myslím si, že tato skutečnost se dodnes nemění.

Čáp s Dytrychem uvádějí, že nezaměstnanost mladých, kteří ještě neměli příležitost pracovat může ovlivňovat obecné příčiny páčání trestné činnosti. Jestliže tento stav býti nezaměstnanými trvá déle, pak hrozí, že mladý člověk si na tento nestandard zvykne a přestane se snažit najít si zaměstnání a vybudovat si profesionální kariéru. Nezíská tak potřebné pracovní návyky. Jestliže se pak tento postoj *zafixuje*, může vést k *parazitickému* způsobu života. Tento *obecný* asociální postoj vede ke krádežím, loupežným přepadením, k trestné činnosti v organizovaných skupinách, k nadužívání omamných a psychotropních látek nebo k nelegálním podvodně výdělečným činnostem (Čáp, Dytrych, 1996). Jeví se, že i tato okolnost rozvoje kriminálního chování mladých dospělých je platná i v současnosti.

Proces zrání psychiky je další důležitou otázkou v posuzování obecných příčin páčání trestné činnosti mladých jedinců a při přehodnocování návrhů resocializačních opatření. Umístěním do do věznic pro mladé dospělé, může být ve svém důsledku pro mladého jedince impulsem k získání dalších kriminálních znalostí od ostatních spoluodsouzených. Proto by se měla v této věkové kategorii, (pokud nejde o zvlášť závažnou trestnou činnost), zvažovat spíše alternativní opatření, včetně alternativních trestů.

Podíl mladých pachatelů je však stále vyšší, což souvisí i s jejich životním stylem (Arnett, 2012). Sociálně patologické chování mladých jedinců je velmi problematické, protože ohrožuje samotnou společnost v jejím ekonomicko-hospodářském uspořádání. Ať už vezmeme v úvahu jakoukoli formu kriminality mladých pachatelů - majetkovou, hospodářskou či násilnou trestnou činnost nebo morální a sexuální delikty. Tyto *patologické jevy* jsou definovány v trestním řádu a jejich překročení podléhá trestnímu řešení (Benjamin, Hokons, 1990). Většina mladých lidí se v tomto věku teprve začíná začleňovat do profesionálního života, nastupují do svého prvního zaměstnání, setkávají se s případnými neúspěchy v těchto pracovních oblastech (Gample, Gample, 1990). Majetková kriminalita mladých dospělých pak často souvisí

s možným kariérním postupem v pracovní oblasti a s budováním profesionální kariéry (Černoušek, 2002).

Pro kategorii mladých dospělých delikventů (ve věku od 18 do 26 let) je příznačný vrchol biologické agresivity a fyzické síly spolu s osobnostní a sociální nezralostí, což je také jedním z důvodů proč se mladí muži častěji dopouštějí opakované, závažné, *brutální* a násilné trestné činnosti na bázi vulgární a fyzické agresivity. Společnost od mladých jedinců vyžaduje poměrně náhlou změnu stylu života bez ohledu na to, zda se v procesu zrání psychiky mohou tyto změny prakticky uskutečnit. Logickým vyústěním této nerovnováhy mezi požadavky okolí a potenciálem mladých jedinců je nenaplněné, sociálně nepřizpůsobivé chování (Hlavsa, Langová, Všetečka, 1987).

1.2.1 SOCIÁLNÍ PŘÍČINY PÁCHÁNÍ TRESTNÉ ČINNOSTI

Termínu *sociální defekt* se někdy používá pro označení neschopnosti jedince přijmout společenské normy a hodnoty či chovat se v souladu s nimi. *Sociální defektivita* je porucha v rovině sociální, což znamená, že defekt zde nabývá sociální dimenze, stává se závažným společenským problémem. Pro sociálně narušeného delikventa je příznačná jeho vzájemná spolupráce s ostatními členy delikventní skupiny při provádění delikventních aktů. Delikventní komunita svému členu zajišťuje status i potřebu uznání za jeho chování (Ewald, 1994; Eis, 1994).

Focault píše také o tom, že sociální delikvent je *zpravidla* psychicky *normální*, neboť předpokládá, že chování delikventa, který je členem delikventní skupiny, bývá v souladu se vzorci chování, platnými v této zvláštní sociální skupině, do níž se sám zařadil. Z tohoto důvodu jsou některé formy delikvence považovány za normální, neboť zpravidla vznikají na podkladě juvenilní identifikace se s okolním prostředím nebo s některou sociální skupinou uvnitř prostředí (Focault, 1996).

Delikvence představuje tudíž také poruchu v sociální rovině, což znamená, že delikvence zde nabývá sociální dimenze, stává se závažným společenským problémem. Pro sociálně narušeného delikventa je příznačná především jeho vzájemná spolupráce s ostatními členy delikventní skupiny při provádění delikventních aktů (Bokorová, 1988). Proto je také delikvent

mnohdy označován jako sociální či socializovaný, jak uvádí Helus, přičemž delikventní komunita svému členu zajišťuje status i potřebu uznání za jeho přijetí asociálních vzorců a rysů chování komunit (Helus, 1995).

Čírtková uvádí, že v určitých oblastech existuje nadměrně vysoký výskyt delikventů, který nelze vysvětlit striktním vynucováním práva. Takové prostředí bývá charakterizováno různými sociálními hendikepy, které jsou spojovány nejčastěji s nestabilními rodinami, vysokým výskytem nemanželských dětí, rozvodů a rozluk, které mají za následek nedostatečné uspokojování potřeb dítěte (Čírtková, 1994). Bandura predikuje zvýšenou zaměstnanost matek, nepřítomnost otcovské a mužské role v rodině pro zajištění optimální výchovy a vedení dítěte. V těchto rodinách zpravidla existuje velmi malá kontrola. Na samotnou výchovu a výchovné vedení mladistvých nebývá vynakládána téměř žádná úsilí (Bandura, 1981).

Potchak, Gloin a Zgoba se snaží vysvětlit, proč se v oblastech vysokého výskytu delikvence pouze menší počet dospívajících žijících v privilegovaných sociálních podmínkách, stane delikventem. Předpokládají, že sociálně delikventní aktivita dospívajících je zaměřena spíše proti vlastní rodině než proti společnosti a spíše vyjadřuje jakousi individuální formu odplaty dospívajícího vůči rodičům, kteří podle názoru dospívajícího neuznávají jeho potřeby, neuznávají jeho hodnoty, neuznávají a podceňují jeho hodnotový žebříček (Potchak, Gloin, Zgoba, 2002). Sociální faktory nemusí samy o sobě být působícími vlivy k páčání trestné činnosti. Kategorie *sociálně narušený delikvent* vyjadřuje sama o sobě pouze dílčí aspekt z několika možných dimenzí delikventní činnosti (Netík, 1997).

Míček uvádí, že sociálně narušený delikvent nemusí mít emoční problémy, ani jeho osobnost nemusí být narušená. Jeho následná *vězeňská* resocializace ve výkonu trestu odnětí svobody by pak nebyla důvodná (Míček, 1986). Melliburda vidí, že sociální příčiny páčání trestné činnosti mohou být důsledkem nevhodných výchovných podmínek jeho nejbližšího sociálního prostředí. Podle něj je sociální narušenost až druhotným důsledkem emocionálního narušení (Melliburda, 1987).

Někteří autoři např. Farrington, Halgin se domnívají, že sociální delikvent může být i psychicky normální osobou, neboť se předpokládá, že chování nedelikventa, který je členem delikventní skupiny, je totožné a v souladu se vzorci chování platnými pro delikventní sociální komunitu, do níž se zařadil. Z tohoto důvodu jsou některé formy *delikvence* společností tolerovány a považovány za normální, neboť zpravidla vznikají na podkladě dětské identifikace

s okolním prostředím nebo identifikace s některou sociální skupinou uvnitř prostředí. Termínu sociální defekt se také někdy používá pro označení neschopnosti jedince přijmout společenské normy a hodnoty či chovat se v souladu s nimi (Farrington, 1996; Halgin, 1994).

Podle Matějčka, Bubleové a Kovaříka se ukazuje, že sociální faktory nemusí samy o sobě být působícími vlivy na delikvenci, ale že jejich primární význam může spočívat v tom, že poskytují základní podmínky, které jsou výchozími podmínkami. Psychologické mechanismy vzniku delikvence u jedinců, kteří nejsou výrazně hendikepováni (pokud jde o životní podmínky) jsou stejné jako u těch jedinců, jejichž delikvence je silně zesílena nepříznivou sociální situací (Matějček, Bubleová, Kovařík, 1996).

Raport uvádí širší kontexty, že v určitých územních oblastech existuje nadměrně vysoký výskyt delikventů. Jde o prostředí, které bývá zpravidla charakterizováno různými sociálními hendikepy, např. existence malých nebo žádných kontrolních mechanismů na styl vedení a výchovu mladých jedinců. Dále tolerance ke kouření, k pití alkoholu, k nerovnoměrným a narušeným sexuálním vztahům (Raport, 1982). Sociální narušení, tj. porucha sociálních vztahů je pak ve svém důsledku symptomem, všech kombinačních korelací působení psychopatologických syndromů psychogenních i somatogenních. Proto oba dva shora uvedené termíny korespondují s celou škálou sociálních psychopatologií (Polišenská, 2005).

Sociálně narušený delikvent nemusí mít prokazatelné emoční problémy, jeho osobnost může být *normální* – jeho nesnáze jsou spíše důsledkem nevhodných výchovných podmínek jeho sociálního prostředí. Převýchova, resocializace těchto delikventů by vlastně nebyla ani nutná, stačilo by začlenění do zdravého výchovného prostředí. Sociální narušení, tj. porucha sociálních vztahů je symptomem, eventuálně důsledkem všech psychopatologických syndromů (psychogenních i somatogenních) (Němec, 1993).

1.2.2 OSOBNOSTNÍ PŘÍČINY PÁCHÁNÍ TRESTNÉ ČINNOSTI

Osobnostní příčiny páchání trestné činnosti mladých dospělých tvoří samostatnou skupinu faktorů, v jejichž rámci lze rozlišovat psychické zvláštnosti dospívání s přirozenou touhou po *revoltě, recesi* a po *dobrodružství*. K procesu dospívání patří neoddelitelně i *generační proces* ve formě odmítání autority dospělých, tendence žít v partách, trávit volný čas po svém. Také snadná ovlivnitelnost mladých jedinců ideologickými vlivy moderního, ale i postmoderního pohledu na svět. Při této konfrontaci se zde naturalisticky projevuje získaná úroveň vzdělání,

úroveň mravní, etická výchova a právní vědomí každého jedince (Slaměník 2002).

Také Koudelová a Konečný říkají, že trvalejší citová nejistota a neuspokojenost se projevuje deformací psychického vývoje a tyto deformace se zafixují jako trvalé **osobnostní rysy**. Ještě v době dospělosti mají tito lidé odchylky v oblasti sebehodnocení, mají problémy v mezilidských vztazích a nejsou spokojeni s vlastním životem (Koudelová, 1995; Konečný, 1987). Dörner také sděluje, že jedinci s osobní zkušeností kognitivní deprivace mívají různé adaptační potíže. Často nejsou schopni zvládnout přijatelným způsobem ani jednu ze základních rolí (nemívají dostatečné vzdělání, a proto pak nezískají ani přijatelnou profesní roli), což ve všeobecné rovině dysfunkční osobnosti, může být **osobnostní příčinou páchaní trestné činnosti** (Dörner, 1999).

Struktura osobnosti v sobě zahrnuje sociálně podmíněné rysy, které jsou indikovány jednak individuálními zvláštnostmi psychiky a jednak získanými zkušenostmi každého jedince. Psychická struktura tvoří individuální zvláštnosti jednotlivých psychických procesů např. paměť, myšlení, vůle, city, zaměření osobnosti, temperament (Towl, 1993). V tomto směru jsou rizikovými osobnostními faktory asociálních jedinců trpících poruchou osobnosti a osob s nežádoucími návyky vedoucími ke změně osobnosti (např. alkoholismus, toxikománie) (Presl, 1994). Tyto rizikové faktory jsou jedny z příčin mnoha trestných činů.

U takto nesourodě predisponovaných lidí dochází i k agresivním projevům, k hostilním projevům, často je závažnými důsledky pro celou společnost. Např. neléčený alkoholik, neléčený toxikoman, ale i asociální parazitující příživník, který nikdy nepracoval a je evidován na úřadu práce, často končí jako bezdomovec, *neschopný se o sebe přijatelným způsobem sám postarat* (Deaux, Wrightisman, 1988).

Osobnostní rysy pachatelů trestných činů podle Prinse jsou objektem pozornosti jak kriminologů, tak penitenciárních odborníků a to zejména v otázce efektivního vlivu resocializačních programů osob odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody (Prins, 1980). Zkoumání osobnosti pachatele je v penitenciárním prostředí obtížné a to tím, že pachatel se již nachází ve výkonu trestu a proto je problematické hovořit s ním o příčinách, které jej vedly k páchaní trestné činnosti (Stančák, 1998).

Vágnerová prezentuje přehled kriminogenních osobnostních rysů delikventů v ranné

dospělosti, které jsou typické právě pro tuto věkovou kategorii:

- + agresivita, její zaměření vůči lidem a věcem, hostilní exprese;
- + nízká úroveň emocionální diferenciaci;
- + oslabení volných procesů, nedostatečná funkce svědomí a jiných forem sebekontroly, horší konzistence v pracovním chování;
- + nedostatečně rozvinutý smysl pro odpovědnost, lehkomyšlnost v rozhodování, včetně tendence k bezohlednosti a odporu vůči autoritám;
- + interpersonální vztahy jedinců participujících na delikvenci v pocitu sounáležitosti s delikventní partou, kde se rozvíjí tendence lhát, simulovat a podvádět;
- + nižší rozumová kapacita (Vágnerová, 1999).

K osobnostním příčinám páchaní trestné činnosti můžeme počítat neuroticismus, psychopatické rysy osobnosti a snížené mentální a rozumové schopnosti či psychoticismus osobnosti. Podrobněji se k této problematice vrací ještě kapitola 1.4. Orientace v osobnostních rysech vězněné osoby, jak uvádí Lösel, je v penitenciární péči velmi důležitá z důvodu realizace účelného programu zacházení v oblasti podpory pozitivního rozvoje osobnosti (Lösel, 2001). Poznání osobnosti jedince je také nezbytným předpokladem pro stanovení druhu trestu, jeho délky, určení kategorií diferenciaci a jeho individualizace v procesu resocializace (Morávek, 1987).

1.3 KRIMINÁLNÍ A DELIKVENTNÍ CHOVÁNÍ MLADÝCH DOSPĚLÝCH

Termín *delikvence* pochází z latinského *delinques*, což označuje toho jedince, který se dopustil přestupku. Psychologický slovník snad až příliš jednoduše uvádí, že *delikvence* zahrnuje nejen celou oblast psychopatologie, ale také celou oblast sociální patologie (Hartl, 1994). Delikvencí se zpravidla rozumí mírnější porušení právních nebo morálních norem, zejména dětmi nebo dospívajícími, zatímco termínu kriminalita se používá již pro závažné přestupky, trestné činy, u dospělých osob, ale i osob starších do 26 let věku (Slaměník, 2002). Parker, Meyer a Monahan uvádějí, že pojem delikvence, který byl původně pojmem právnickým, v poslední době *zakotvil* nejen v sociálních vědách, ale také v modernějších učebnicích psychopatologie. Tímto pojmem delikvence označují antisociální chování, které

může nebo nemusí být spojeno s právními důsledky (Parker, Meyer, Monahan, 1989).

Z psychologického hlediska při charakteristice delikventního chování nelze opominout motivaci. I když není vždy snadné odhalit skutečnou motivaci delikventního chování. Na druhou stranu ze zkušenosti víme, že mnohdy bezohledné jednání, které sice není právně postižitelné, může však být zlovolnějším a zhoubnějším než tzv. právní přestupek či trestný čin. Spáchání trestného činu a kriminálního chování jedinců, které bylo nejbližším okolím delikventa přijímáno a dokonce bylo obdivováno (party), je velkým osobním problémem. Podpora porozumění vlastní motivaci takového chování mladých delikventů je velmi obtížná i pro speciálně školený odborný personál ve věznicích.

Již Baldwin a Bottoms uváděli v roce 1976, že velmi často je *delikvence* definována jako nedostatek ve funkci svědomí, jako slabost superega. Vycházeli z názoru, že jedinec nezvnitřnil normy a zákazy platné ve společnosti, v níž žije, že se neidentifikoval s hodnotami rodičů a vychovatelů, že vyhledával uspokojení svých potřeb na úkor reality a morálky. Předpokládali proto, že tato morální deficiencie je podmíněna především nedostatky v sociálním učení jedince (Baldwin, Bottoms, 1976). Značné množství zjevného i skrytého nepřátelství delikventů lze pochopit jako reakci na osobní problémy z dětství např. zavržení či špatné zacházení s dítětem rodiči, a z nich plynoucí frustraci potřeb bezpodmínečného přijetí, jež navozuje agresi, nebo sociální problémy a sociální nerovnosti. Působení jednotlivých příčin delikvence ve svém důsledku nabývá více, či méně pravděpodobnostní charakter. Je třeba vzít v úvahu, že trestná činnost jakožto společenský jev je výsledkem multifaktorového působení jednotlivých příčin (Bodalev, 1976).

Snopek a Hublová nám sdělují, že *delikvenci* tedy nelze vysvětlit jedinou příčinou, ani jednoduchým součtem několika příčinných faktorů. Žádný činitel nepůsobí izolovaně, ale vždy ve vzájemných vztazích, ve vzájemných komparacích jednotlivých činitelů navzájem (Snopek, Hublová, 2008).

Kriminogenním chováním se zabývala a zabývá celá řada autorů a odborníků. Kupříkladu Shover uvádí, že kriminogenní chování je výsledkem interakce neadekvátní úrovně sociální adaptace, osobnostních vlastností a kriminogenní situace. Jako kriminogenní chování jsou označovány všechny zvláštnosti společenského i přírodního prostředí ve vztahu k prostoru a času, které usnadňují nebo doprovázejí vznik trestného činu (Shover, 1991). Buriánek se snaží vysvětlit příčiny, proč se v oblastech vyššího výskytu delikvence jen určitá skupina jedinců stane delikventními. Proč se setkáváme s delikventním chováním u dětí, které žijí

v privilegovaných sociálních a rodinných podmínkách? Buriánek předpokládá, že delikventní aktivita je v těchto případech zaměřena spíše proti rodině než proti společnosti (Buriánek, 2001).

V posledních letech se uplatňuje koncepce vycházející z předpokladu, že kriminální chování není deviantní samo o sobě, ale pouze ve vztahu ke společnosti, která definuje, co za zločinnost považuje a co za zločinnost nepovažuje (Meyers, 1993).

Matoušek říká, že mezi signifikantní a základní kriminogenní faktory *delikvence*, které vedou k deliktu a jsou relevantní pro samotný stimul delikvence, patří i sociální faktory, rysy struktury charakteru a rysy temperamentu (Matoušek, 1998). Také Fisher a Kratochvíl sdělují, že část mladých dospělých delikventů má snížené kognitivní schopnosti. Nežádka jsou mentálně zaostalí a je snížena jejich racionální sebekontrola. Jednání těchto jedinců bývá pudové, nebrzděné, s primitivními motivy. Rovněž rysy temperamentu se vyznačují labilitou, impulsivitou, většina těchto mladých dospělých se projevují jako osobnosti s extrovertními rysy. V kombinaci s nestálostí, nezdrženlivostí a explozivitou jsou tyto vygenerované charakteristiky mladých delikventů spolu se sníženým intelektem a agresivitou prototypem recidivisty (Fisher, 1997; Kratochvíl 1997).

Lazarus uvádí, že delikvence jedince je tvořena **čtyřmi základními rysy**, které tvoří jádro delikventní osobnosti, přičemž všechny ostatní rysy jsou jen variacemi těchto základních kategorií:

- **Egocentrismus:** delikvent vždy usiluje ospravedlnit své jednání, současně je provázen obviňujícím postojem vůči společnosti, vůči jiným a hluboce zakořeněným pocitem křivdy (ressentiment),
- **Labilita:** pachatele nezdržuje vyhlídka na trest, není s to uvažovat o následcích činu,
- **Agresivita:** namířená proti majetku, lidem, proti zvířatům...atd.,
- **Citová lhostejnost k oběti:** vlastní neexistence svědomí útočníka (agresora) a jeho jasné vědomí, že někomu způsobuje újmu, však pachatele (útočníka) neodrazuje (Lazarus, 1984).

Kulka uvažuje o tom, že pokud existuje dědičnost, u více či méně vyhraněných sklonů k agresii, k egocentrismu, k labilitě, k lhostejnosti, pak určitá konstelace těchto sklonů a informací utváří to, co se nazývá terénem. Vše závisí na sociálních stimulech, které budou po celou dobu společenské výchovy a výuky na jedince působit. Člověk, který nemá tak nepříznivý terén, bude potřebovat mnohem silnější sociální stimuly, aby přešel k činu, protože sociální stimuly negativního terénu nejsou tak silné (Kulka,

1993).

Juvenilní delikvencí jsou označovány přestupky mladých osob, zpravidla od šestnácti do osmnácti let, které měly za následek, že se mladistvý dostal ke svému prvnímu soudnímu řízení. **Delikventní chování** může představovat jednotlivý delikventní akt, jedinou epizodu mnohonásobných nezákonných činů, které jsou příležitostné, ale opakující se pro své delikventní aktivity či stálý delikventní způsob života (Smolík, 2002).

Již v roce 1972 Nevman píše o tom, že delikventní akty dospívajících se mohou pohybovat od závažných trestných činů k relativně menším přestupkům, které se stávají deliktem jen v důsledku nedospělosti dítěte např. opuštění domova, alkoholismus. Věk je významným hlediskem při posuzování přestupku. Je však samozřejmé, že ne všechny přestupky hodnotíme jako delikventní. Záleží zde na stupni odchylky přestupku, na jeho intenzitě, na stupni jeho závažnosti (Nevman, 1972).

U emočně narušeného *delikventa* nefunguje svědomí, které vyjadřuje pocity viny, úzkosti či nesvědomitost. Delikventní chování je v tomto případě z části cizí adolescentovým ideálům. Pojem emoční narušenost, bývá někdy synonymicky označována jako neurotická delikvence (Rutter, 1985). Základní rys této kategorie spočívá v tom, že většina přestupků, do ní spadajících, bývá provedena spíše individuálně než kooperací s delikventní komunitou. Kategorie emočně narušený delikvent vyjadřuje sama o sobě pouze dílčí aspekt složený z několika základních dimenzí delikventní činnosti (Smékal, 1989)

Emočně narušený delikvent má naopak vážné osobnostní problémy. Při deformování jeho osobnosti se uplatňují nejrůznější psychopatologické mechanismy a z hlediska výchovy představuje jeden z nejnáročnějších úkolů (Rapport, 1982).

U neurotického *delikventa* lze zpravidla nalézt v jeho anamnéze takové poruchy, jako je chronická depresivita, ataky úzkosti a vnitřní napětí. Často už povaha přestupku poskytuje určitý odkaz na základní příčinu např. útěk od místa činu, zanechání množství stop může svědčit pro přítomnost neurózy (Nakonečný, 1995). Žádný z těchto symptomů nemůže být nepopíratelným důkazem toho, že delikvent je neurotik, ale tyto možné symptomy, by měly být podnětem pro systematické vyšetření jedince z hlediska psychologického (Preiss, 2005).

Balcar zjistil, že mladí delikventi jsou impulzivnější a zaměřenější na přítomnost, zatímco o důsledky svého jednání pro budoucnost se nezajímají. Dále také zjistil, že delikventi obtížněji

rozlišují pozitivní sociální události od negativních událostí, což přispívá ke zkušenosti, že delikventy nelze odradit možností *následného* trestu (Balcar, 1994).

Z hlediska osobnostního profilu jsou u delikventů zvýšeny skóry psychopatie, schizofrenie a hypomanie. Z hlediska prognózy tohoto chování se ukázaly jako významné následující vlastnosti: impulsivita, agresivita, nedostatek zodpovědnosti a nestabilní sebekoncept podmíněný metodami socializace. Psychopatologie osobnosti mladých delikventů by mohla být dostatečným důvodem pro odborný etopedický přístup a resocializační přístup pro práci s delikventy (Blatníková, Netík, 2008).

Netík charakterizuje delikventní jedince v rámci první dimenze takto:

- **První dimenze** je vyjádřena v takové kombinaci chování a postojů, která vyjadřuje základní defekt v socializaci a emocionálním kontaktu delikventa s druhými lidmi (Netík 1999),
- **Druhá dimenze** vyjadřuje také podle Casey a Joyce zjevně hostilní chování, ale jsou v ní zahrnuty rovněž pocity viny, úzkosti, obavy a neuspokojenosti. U dospělých bývá tato forma chování označována jako neuroticismus (Casey, Joyce, 1999),
- **Třetí dimenze** zahrnuje způsoby chování a hodnoty, jež jsou odlišné od běžné morálky, platné v dané společnosti, ale jsou v souladu se subkulturou, v níž jedinec žije. Tato dimenze v podstatě neznamena pravý defekt v socializaci, ale pouze nedostatečnost vzhledem ke vztažné skupině představující společenské normy. Zpravidla není doprovázena žádnými poruchami v emocionální oblasti delikventa, ani subjektivními, ani objektivními (Murder, 2002),
- **Čtvrtá dimenze** vyjadřuje nezralost, nepřiměřenost, celkovou neschopnost zacházet s komplexními situacemi. Vyčerpává sice méně *variace* v osobnosti delikventa ve srovnání s předchozími dimenzemi, ale není vyloučeno, že je to podmíněno její větší vázaností na intelektové funkce, které nejsou v osobnostních inventářích tak zastoupeny (Bergvall, Nilsson, Hansen, 2003).

1.4 PORUCHY CHOVÁNÍ MLADÝCH DOSPĚLÝCH

Poruchy chování dělí Rezníček podle stupně společenské závažnosti a defektivitu, podle intenzity a

rozsahu škodlivosti pro společnost a s tím související rozdílnosti následné péče pro různé typy poruch chování (Řezníček, 1994). Poruchy chování z pohledu společenské závažnosti a defektivitu můžeme dělit do několika skupin a podskupin. Poruchy chování jsou velmi typické právě pro věkovou kategorii osob od 18 let věku do 26 let věku a to nejen pro osoby, které jsou v rámci socializace kompaktní, ale také pro jedince, jejichž socializace nese prvky nepřizpůsobení se, dále prvky konfliktu se zákonem a zákonnými normami dané společnosti (Křivohlavý, 1996).

Tyto poruchy chování lze sledovat jak z hlediska četnosti a ve vztahu k normálnímu prostředí civilního života ve společnosti, tak ke vztahu k vězeňskému prostředí, kde jsou řazeny mezi nejčastější poruchy osobnosti a chování u mladých dospělých a jsou uváděny v kategoriích **duševních poruch a poruch chování** vyvolaných účinky psychoaktivních látek (Prochaska, 1999). Dále jsou tyto poruchy chování podle Tomáška zařazeny v kategoriích **afektivních poruch, neurotických poruch, poruch vyvolaných stresem, somatoformních poruch, mentální retardace a organických duševních poruch** (Tomášek, 2010).

Do kategorie poruch chování (tzv. disociálního chování), lze také přiřadit např. **nápadnosti a odchylky v chování**, které se dají zvládnout přiměřenými pedagogickými postupy, nenabývají disociální dimenze, lze tedy u nich předejít defektivitě. Jedná se v podstatě o malé, ale nezanedbatelné porušování norem, které je charakterizováno jako nepravdivý **výpadek** bez dalšího narůstání. Tyto nápadnosti a odchylky v chování se vyskytují spíše ojediněle a nemají závažnější dopad jak na původce takového chování, tak na společnost (Schmidbauer, 1994).

K poruchám chování patří např. **lež**, která je disociálním jednáním, kdy jedinec na základě výpovědi chce vědomě zkreslit situaci se záměrem vyhnout se povinností nebo pro něho nepříjemnou situaci, popřípadě s tendencí někomu ublížit. Ve lži je třeba rozlišit, kdy a co můžeme považovat za lež. Rozeznáváme lež nepravou, konfabulaci, která je typická pro předškolní, školní, pubertální věk, a mentálně a duševně nedostačivé osoby, kdy tato chce prostřednictvím lži, výmyslů, získat si tak vážnost okolí. O pravou lež se jedná tehdy, kdy dítě, adolescent, dospělý není schopen rozlišit skutečnost, omyl od vědomého záměru, vzpomínku od výplodu vlastní fantazie. Musíme si uvědomit, že lež je třeba posuzovat z hlediska věku, kontextu, důsledku, závažnosti, zisku, manipulace s okolím (Brantingham, Brantingham, 1993).

Vzdorovitost, je porucha chování, kterou charakterizuje odpor k výchovnému snažení, k autoritě vůbec. Vzдорovitost je paradoxně projevem dětí kolem tří let věku, v pubertě a u dospělých kriminálně narušených, asociálních a disociálních jedinců (Train, 1996). Vzдорovitost má dvě formy: pasivní (projevuje se únikem do izolace, negativismu) a aktivní

(projevuje agresivitou od neverbálního až k fyzickému napadení) (Medzihorský, 1991).

Neukázněnost, přestupky proti řádu projevující se jako odmítání vlivu autority, patří k poruchám chování. U jedinců, kterých, vzhledem k jejich sociálnímu a rozumovému vývinu jde o pouhé neuposlechnutí, či zanedbání pokynů, hovoříme tedy o neposlušnosti. Neukázněností se projevuje u jedinců, u nichž je snížena citlivost k pravidlům, řádům a společenským normám (Čermák, 1998).

Asociální jednání lze přiřadit ke skupině poruch chování, které se jeví vzhledem k disociálnímu jako závažnější. Nositel takového jednání se již výrazně odlišuje od společenského průměru. Jeho projevy jsou charakteru setrvalého, s častou frekvencí a z velké míry je patrný nárůst tohoto chování a jednání co do intenzity i do četnosti, volně podle publikace Veiner (1987) a Šípek (1987). Takovéto jednání je *nespolečenské*. Znamená to, že původce porušuje společenské normy, normy morálky dané společností, ale jejich intenzitou ještě nepřekročuje právní předpisy, tudíž jedinec není za své jednání trestně stíhán. Můžeme sem řadit např. toxikomani, alkoholismus, tabakismus, útěky, toulky, záškoláctví, sebepoškozování. Náprava takového asociálního jednání již vyžaduje zvláštní psychologickou a pedagogickou péči, převážně realizovanou v příslušných výchovných zařízeních (Janoušek, 1988).

Řezáč nachází značnou odlišnost mezi *asociálním* jednáním a *antisociálním* jednáním, které řadí mezi *poruchy chování s nejvýraznější formou patologie ve vztahu ke společnosti*. Uvádí, že nositelé antisociálního jednání nejen, že porušují společenské normy, ale svou intenzitou a rozsahem jednání přímo poškozují společnost a přestupují právní předpisy. Antisociální jednání se vyznačuje dosažením toho nejvyššího stupně defektivit. Při odborném zacházení a práci s antisociálními formami chování je nutné začít co nejdříve, se zaměřením se na celou osobnost jedince (Řezáč, 1980).

Např. Kudriavtsev a Ratinova řadí k tzv. *prosociálnímu typu* kriminálního chování ty odsouzené, kteří jsou orientováni na konvenční a legální normy. Jsou více konformní s personálem věznice než s asociálními skupinami odsouzených, ovlivněných vězeňskou subkulturou. Mají více kontaktů mezi sebou než s ostatními typy vězňů. Nejvíce jedinců tohoto typu se nachází mezi prvotrestanými (Kudriavtsev, Ratinova, 1999). Z hlediska geneze trestného činu v kontextu kriminálního chování se jedná o jedince, kteří podleli vlivu situace, patří sem např. pachatelé nedbalostních činů nebo ti pachatelé násilných trestných činů, kteří

jednali pod extrémním sociálním nebo psychickým tlakem. Jedinci prosociálního typu jsou naivní, pokud jde o kriminální praktiky, mají málo znalostí o organizovaných zločinech a málo kontaktů s jejich pachateli (Nakonečný, 1995). Jejich vztahy k rodině a ke známým jsou relativně těsné. Mají zájem o výchovný program. Mají největší předpoklady pro korekci svého chování a šance znovuzařazení do společnosti. Otázkou je, do jaké míry si ve výkonu trestu zachovají své prosociální postoje, neboť žijí v podmínkách stálého tlaku vězeňské subkultury (Urbanová, Netík, 1985).

Naproti tomu **antisociální typ** odsouzených v kontextu kriminálního chování představuje jedince, kteří jsou orientováni na kriminální normy. Mají jen minimální kontakty k personálu věznice, ale velmi rozsáhlé ke spoluvězňům mimo asociálních typů. Začínají s pácháním trestných činů obvykle již v mladším věku. Jsou nejčastěji pachateli trestných činů, jako jsou např. loupeže, vloupání, krádeže aut, ublížení na těle aj. Tento typ odpovídá deviantně socializovanému jedinci (Nakonečný, 1998).

K **pseudosociálnímu typu** odsouzených s kriminálním chováním řadíme podle Janíka takové jedince, pro které je příznačné střídání systému norem. Jedinci tohoto typu zdůrazňují více osobní zisk než kolektivní hodnoty. Vyznačují se labilním systémem norem a nespolehlivostí. Mají stejné kontakty k personálu ústavu jako ke spoluodsouzeným. Jejich kriminalita začíná často teprve až tehdy, když dosáhli úctyhodné společenské pozice. Charakteristickým znakem sociálního prostředí z něhož pocházejí, je nedůsledná, nedostatečná výchova v disharmonické rodině. Jejich vysvědčení ze školy a pracovní hodnocení ze zaměstnání bývají lepší než u antisociálního typu. Vyznačují se v životě dobrými hereckými schopnostmi. Socializace u tohoto typu probíhá převážně deficitně (Janík, 1987).

Do kategorie **asociální typ** odsouzených s kriminálním chováním můžeme řadit ty jedince, kteří postrádají pseudosociální normativní vazby, ale tato absence je způsobena více z nezpůsobilosti. Mají nedůvěru a úzkost před každým druhem osobního vztahu, proto nenavazují mnoho kontaktů ani se spoluvězni, ani s personálem věznice nenavazují mnoho kontaktů (Řezáč, 1980). Asociální typ odsouzených s kriminálním chováním má nejdelší kriminální kariéru, velmi často recidivuje. Jejich rozličné delikty proti osobám a majetku jsou často bez jasného a určujícího motivu, a jsou také bizarní v metodě provedení. Sociální vývoj těchto odsouzených se vyznačuje špatnou péčí ze strany rodičů nebo bez péče rodičů (Výrost, Slaměník, 1998). Urbanová a Netík říkají, že asociální jedinci se vyznačují celkovou sociální a kulturní zanedbaností. Jejich sociální schopnosti a dovednosti jsou velmi špatně rozvinuty nebo absentují vůbec. Jejich životní dráha je poznamenána takovými signifikanty jako jsou např. silný egocentrismus, neschopnost učit se z minulých chyb, neschopnost plánovat si realistickou

budoucnost a neschopnost plánovat si jakoukoliv budoucnost. Tento typ odpovídá hraničnímu rozhraní mezi deficitní a deviantní socializací (Urbanová, Netík 1985).

V kontextu výše vymezených poruch chování lze uvážit a následně pak provést posouzení **nebezpečnosti vězňených osob** ve výkonu trestu odnětí svobody třemi způsoby:

- intuitivním přístupem, který je založen na subjektivním posouzení osobnosti jedince, kde hraje značnou roli odborná způsobilost posuzovatele pro posouzení (Smékal, 1989),
- klinickým přístupem, který se opírá o speciálně diagnostické metody; penitenciární specialista komplexně interpretuje anamnestické údaje, aplikuje speciální metody a údaje o dosavadní životní etapě jedinců (Jiříčka, Prokešová, 2012),
- statistickým přístupem, který odhaduje pravděpodobnost protizákonného chování v budoucnosti dle statistických procedur; identifikují se zde stávající projevy chování jedince a konfrontují se s projevy chování recidivistů (Biedermanová, Petras, 2011).

Souhrnně lze říci, že ve výkonu trestu odnětí svobody se můžeme setkat v každodenní praxi s poruchami chování u jednotlivých odsouzených, které v kombinaci s dalšími charakteristikami vězňených a jejich trestných činů nutně tvoří jádro individuální péče s odsouzenými v penitenciární praxi.

2. SOCIALIZACE A RESOCIALIZACE

V této kapitole se budeme věnovat úzkému spojení pojmu **socializace**, který souvisí s pojmem **resocializace** a nelze je zmínit izolovaně. Zejména v procesu prizonizace i intervenční práce s odsouzenými jsou neoddělitelné, zvláště s ohledem na žádoucí individualizovaný přístup k resocializaci odsouzených (Machalová, 1990).

2.1 SOCIALIZACE

Procesy **socializace a individuace** v podstatě vyjadřují komplexní téma, propojující mnohé důležité kategorie související se sociálním vývojem jedince, jako jsou např. normy, role, identifikační vzory,

sankce, postoje, hodnotové orientace atd. Je obecně přijímanou skutečností, že socializace lidského jedince není nikdy ukončena: na jednu stranu probíhají procesy individuace, která jedince odlišuje od okolí, na druhé straně se intenzivně uskutečňují socializační procesy ve prospěch vrůstání jedince do konkrétních společenských vztahů tak, aby se každý lidský jedinec mohl fungovat v jedné společnosti. Probíhá-li socializace úspěšně, tak jedinec přijal a má v sobě zakotveny sociální normy, hodnoty, vystupování, ale také i sociální role svého společenského a kulturního okolí (Výrost, Slaměník, 1997).

Stančák říká, že socializace je ontogenetickým procesem, během kterého jedinec vrůstá do společnosti, osvojuje si její poznatky, zvyky postoje, víry, normy, ideály, internalizuje hodnoty a způsoby nahlížení světa převládající ve skupině a společnosti. Tento můžeme také nazývat procesem akulturace (Stančák, 1998).

Podle Čápa současně s procesem *socializace* jedince probíhá proces jeho individualizace (Čáp, 1997). Proces socializace trvá v podstatě po celý život. Je to proces získávání nových duševních vlastností, nové orientace v užším a širším prostředí, proces, který zkvalitňuje naše vnímání, hodnocení okolí, náš způsob myšlení, proces, kterým člověk proniká do společnosti, do své profese, při které je učení velmi důležité (Agriley, 2009).

Cílem *socializace* je nahrazení vnějších pokynů vnitřní kontrolou tak, aby se dospělý orientoval na hodnoty společnosti a dále je zprostředkoval, bez zásahu a nucení vnější mocí. Toto zvnitřnění spočívá v tom, že se ve fantazii předjímají následky budoucího jednání. Tyto představové rozvrhy jednání podléhají hodnocení tzv. superega, k tzn. hodnoty přejaté od výjimečných a významných osob, jejichž akceptování původně sloužilo tomu, aby si jedinec udržel nutnou pozornost ostatních dospělých jedinců (Alnutt, Weood, Wilhelm, Butler, 2008).

Socializaci můžeme také podle Smékala vnímat jako postupné začleňování jedince do společnosti prostřednictvím nápodoby a identifikace probíhající zpočátku v *nukleární* rodině, dále pak v malých společenských skupinách (školní třída, zájmové kolektivy a kluby, sportovní oddíly), až po zapojení se do nejširších celospolečenských vztahů (Smékal, 1989). Součástí *socializace* je podle Janouška přijetí základních etických a právních norem dané společnosti. Probíhá-li socializace úspěšně, individuum má v sobě zakotveny sociální normy, hodnoty, vystupování, ale i také sociální role svého společenského okolí (Janoušek, 1984).

Proces *socializace* jsou vyjádřeny procesy sociálního učení. Zároveň je procesem aktivního rozvoje schopností, které jsou podmínkou společenského života a úspěšného přizpůsobení nově vznikající situace. Proces socializace může však také vést ke vzniku četných konfliktů uvnitř osobnosti a z nich mohou za dalších podmínek vznikat více či méně vážné poruchy psychického

zdraví a sociální adaptace, jak uvádí Smékal (1989).

Porucha socializace je jistou určitou a danou cenou člověka za vývoj k bytosti, jejíž druhou nadstandardní kategorií socializace je získávání kulturních hodnot, systémů a symbolů. Příznivé následky a důsledky socializace mají větší váhu, protože v relativně krátkém životě každého jednotlivého člověka mu umožňují získat dědictví kultur, které je rozvíjeno po tisíceletí (Nakonečný, 1997).

Pokud jsou podmínky pro zdárný průběh *socializace* **abnormální**, přechází zdravá socializace do oblasti **sociálních deviací** a **sociální patologie**. Sociální patologie se zaměřuje na zkoumání abnormálních a nezdravých podmínek pro průběh sociálních procesů (socializace), které se odchyľují od společenských nebo skupinových norem, přičemž jde obvykle o odchylku ve směru chování společensky nežádoucího až trestného (Balcar, 1991). Sociální patologie zahrnuje do svého zkoumání jakýkoliv jev odchýlený od normálu (Canter, 1995).

Canter a Hodge užívá také pojem desocializace, desocialita. **Desocializaci** vymezuje jako proces negativního vřazování se do společnosti prostřednictvím sociálně netvořivých, únikových, parazitních a destruktivních činností a vztahů. V procesu *desocializace* odsouzených dochází často k rozrušování sociálních vazeb, hodnot, vztahů, norem, kulturních obsahů, je narušována schopnost zdravého vývoje jedince (Canter, Hodge, 2000).

Je zcela jisté, že proces socializace u odsouzených byl nějakým způsobem přerušen, narušen, zpřetrhán nebo se vyskytovaly velmi komplikované podmínky, které socializaci problematizovaly, mnohdy i zásadním způsobem. Často se zamýšlím nad tím, že odsouzeným byl spíše vytvořen prostor a příznivé podmínky pro *desocializaci*, které v procesu sociálního učení těchto jedinců přerušily normální průběh *socializace*.

2.1.1 PODMÍNKY A FORMY SOCIALIZACE

Má-li proces *socializace* proběhnout adekvátně, je nutné, aby byly využity optimální podmínky spolu s přiměřenými formami socializace. Z hlediska začleňování jedince do společnosti můžeme různé podmínky sociálního učení, jeho druhy a formy chápat jako mechanismy **podmínek a forem socializace**. Od ranného dětství probíhá sociální učení **napodobováním** (imitací) a **sociálním posilováním** (zpevňováním). Tyto vývojově počáteční formy sociálního učení se dále rozvíjejí. Pro jakékoli prostředí sociálního vývoje jedince je důležité učení **observací** (učení odezíráním, pozorováním), učení **anticipací**

(očekáváním) a učení **identifikací** (ztotožněním) (Hartl, 1994).

Učení **sociální anticipací** v sobě promítá skutečnosti, kdy referenční skupina nebo osoba se silným vlivem na jedince projevuje očekávání určitého způsobu chování, a jedinec to percipuje, pak se daný jedinec chová tímto způsobem. Při opakování situace si jedinec zcela plně osvojí takovýto způsob chování či jednání (Helus, 1995). Při akceptaci zákona **observačního učení**, si jedinec osvojuje takové způsoby chování či jednání, které jsou sociálně odměňovány v činnosti jím zvoleného modelu (Brichcín, 1996).

Učení **identifikací** představuje jakousi vyšší formu napodobování. Hermochová sociální učení identifikací pokládá za vývojově nejvyšší formu sociálního učení. Jedinec si osvojuje způsoby chování či jednání, cíle, normy a hodnoty, které chápe jako podstatné znaky svého modelu. Proto jedinec vyjadřuje ztotožnění s osobou, k níž má vysoce pozitivní vztah a chce se jí přiblížit, chce se jí připodobnit. Je to záměrné úsilí jedince o převzetí způsobů chování a jednání modelu. Modelem může být osoba z nejbližšího sociálního prostředí, ze školy, učitel, spolužák, rodinný příslušník, člen malé sociální skupiny, mohou to být i postavy z literatury a z historie. Při identifikaci hraje také důležitou úlohu samotná autoregulace jedince a sebevýchova (Hermochová, 1989).

Sociální učení znamená změnu, ke které dochází v důsledku mnohých aktivit (Janoušek, 1998). Probíhá během interakce mezi individuem a jinými jedinci nebo jedincem a skupinou. V procesu sociálního učení se uplatňují především dva principy, a to princip **generalizace**, což je reakce na určitý podnět nebo situaci, která se objevuje při podobném podnětu nebo v podobné situaci, a dále princip **diferenciace**, což je progresivní redukce generalizace vedoucí k selektivnímu zpevnování (Cloninger, Przybeck, Svrakic, 1994).

Specifickými formami sociálního učení je např. **kanalizace** (návykové uspokojování potřeb). Další specifickou formou sociálního učení je také **sympatie**, což bychom mohli identifikovat spíše jako podmínku či předpoklad socializace. Také **hra** spočívá zpočátku v opakované činnosti. Uplatňují se zde dva základní pochody a to: **asimilace**, kdy jedinec přenáší do věcí vlastní řád, a pochod; **akomodace**, kdy se subjekt přizpůsobuje objektu (Svoboda, Rejčičřová, Vágnerová, 2001).

Všechny formy a podmínky sociálního učení se v penitenciární praxi objevují a je otázkou, jak stimulovat ty, které mohou přinést žádoucí změny chování a jednání odsouzených. Jsou součástí resocializačního působení na jednotlivé odsouzené a jsou v obecné rovině osvědčenými metodickými nástroji k práci s odsouzenými ve věznicích. Svědčí o tom i dále uvedené kazuistiky ve výzkumné části

této práce.

2.1.2 VÝZNAM VRSTEVNICKÝCH A RODINNÝCH VZTAHŮ V SOCIALIZACI

Rodina a vrstevnická skupina v procesu socializace hraje klíčovou roli. Rodina má nezastupitelnou roli a řadí se k tzv. primárním skupinám. První období socializace probíhá v rodině, která zásadně formuje strukturu osobnosti člověka. Dává mu určitý hodnotový základ, učí jej co je a není vhodné. Učí jej jak se chovat ve společnosti, vštěpuje mu základní vzorce chování.

Matoušek však také uvádí, že **úloha rodiny** slábne a že důsledky tohoto oslabení mohou být v procesu socializace vnímány jako negativní činitelé. Obavy autora se týkají především působení médií, která často prezentují jiné hodnoty a normy chování, jež nejsou v souladu s realitou, čímž určitým způsobem narušují působení rodiny a mají vliv na poruchy chování (Matoušek, 1993). Dále také Cronbach říká, že pokud budeme mít na mysli poruchy chování řazené podle stupně společenské závažnosti tj. nespolečenské, nepřiměřené chování, které se může korigovat běžným pedagogickými postupy, lze tento typ poruchového chování nejčastěji vysledovat v rodinné nebo školní výchově. Jedná se o kázeňské přestupky oproti školnímu řádu jako je neposlušnost, vzdorovitost, negativismus, lži a jiné drobné formy porušení norem chování (Cronbach, 1990). Myslím si, že kázeňské přestupky jsou často projevy charakteristické pro určitá vývojová období jedince nebo jsou průvodními jevy primárního postižení. Většinou mají přechodný ráz a mohou být korigovány za pomoci rodiny, odborníků z terapeutických center a školských institucí.

Arendtová píše, že jedinec, který si již osvojil způsoby *závadového* chování, které je v rozporu se společenskou morálkou se pak výrazně odlišuje od společenského průměru, ev. od společenského statusu společností uznávané společenské normy. Svým asociálním chováním porušuje společenské normy, společenské úzusy, společenskou morálku. Svým jednáním škodí většinou sám sobě. Mezi typické projevy *závadového* chování patří *alkoholismus, toxikomanie, demonstrativní sebepoškození, záškoláctví a potulka* (Arendtová, 1996).

Projevy narušeného jedince jsou charakteru setrvalého, trvajících, neměnného, stálého, ale i cyklického. Náprava tohoto asociálního chování již vyžaduje speciálně pedagogický, psychologický a klinický přístup (Křivohlavý, 1986).

U odsouzených vykonávajících trest odnětí svobody můžeme zřetelně analyzovat absenci socializace a zejména pak zcela nedostačující úlohu rodiny. Odsouzení se také např. při komunitním setkávání na Specializovaném oddělení tématu rodina vyhýbají. Tzn., že toto téma na skupině nemají rádi, neradí se k tomuto tématu vyjadřují, neradí sdělují jakékoliv informace na toto téma a komukoliv. Paradoxně se

však k tomuto tématu uchylují v podvečerních a večerních hodinách, kdy společně odsouzení na pokojích a na kulturních místnostech diskutují o tomto tématu. Tristně a naivně věří spoluodsouzeným, že s těmito pro ně citlivými údaji nebudou volně nakládat a tyto informace nebudou sdělovat ostatním spoluodsouzeným. Práce s tímto tématem je v penitenciárním prostředí věznice velmi těžkým tématem. I zkušený terapeut má při práci s tímto tématem velké problémy už při prvotní realizaci tohoto tématu, aby toto téma bylo skupinou vůbec přijato. A pokud by přijato bylo, aby nebylo stran jednotlivců blokováno, aby se komunitní práce účastnili všichni odsouzení bez rozdílu osobního přístupu k tématu rodina.

Na jedince přirozeně působí i skupina vrstevníků, která může mít výraznější vztahový vliv než samotná rodina a **význam vrstevnických vztahů** má pak v této hierarchii prvoritní postavení. Aby se člověk stal členem určité skupiny (profesní či zájmové), musí se nejdříve naučit jejímu jazyku, jejím specifickým výrazům, slovním spojením, odbornému názvosloví. Mluvení tímto jazykem určité skupiny má pak dvojí účinek. Na jednu stranu odlišuje členy skupiny od nečlenů skupiny a na druhou stranu umožňuje efektivní porozumění mezi jednotlivými členy takovéto skupiny (Kožnar, 1979).

Kupříkladu školní třída, parta vrstevníků, sociální komunita splňují kritéria pro vymezení malé sociální skupiny. Malou sociální skupinu tvoří určitý počet jedinců, kteří společně vykonávají činnosti vedoucí ke společným cílům. Jsou tedy v dlouhodobé interakci a uvědomují si vzájemnou pospolitost. Její členové se řídí skupinovými normami, zaujímají různé pozice i role (Výrost, Slaměnik, 1998). Typické pro malou sociální skupinu je podle Baumgartnera to, že vytváří formální i neformální struktury, které výrazně prostupují touto malou sociální skupinou a významně jí ovlivňují. Formální řád zajišťuje její institucionální fungování, neformální rovina její strukturu (např. formální a neformální hodnoty), ale i dynamiku (kooperaci, kompetenci, styly vedení) (Baumgartner, 1995).

V malé sociální skupině je uspokojována řada individuálních potřeb jedince. Potřeba úspěchu, výkonu, uznání, potřeba činnosti, potřeba sociálních interakcí, potřeba vzájemného porozumění, potřeba jistoty, bezpečí, souznění a seberealizační potřeby každého jednotlivého člena skupiny (Hála, 2006).

Skupinové cíle jsou z velké části dané formálně, s ohledem na základní úkoly skupiny. Čím více je skupinový cíl bližší cílům individuálním, tím, je pro člena skupiny přitažlivějším (Cronbach, 1990). Vacek uvádí, že mezi faktory, které se podílejí na přijetí skupinových cílů patří např. srozumitelná souvislost mezi skupinovým cílem a vlastními potřebami členů skupiny, dále soudržnost skupiny a akceschopnost skupiny, účast jednotlivých členů skupiny členů při stanovování skupinových cílů (Svoboda, 1985).

Rodinné vztahy a rodina mají nezastupitelné a prioritní místo ve vývoji každého člověka. Rodina je základním životním prostředím jedince. Rodina jej nejen obklopuje, ale také se do jedince *promítá* – její působení se odráží v charakteristikách jeho chování, odráží se ve vlastnostech jedince (Vágnerová,

1999). Rodina vtiskuje svou pečeť do jednání jedince, který je výrazným produktem své rodiny. Jedinec zvnitřňuje, interiorizuje, klima rodinného soužití, rodinné nároky a požadavky, rodinnou morálku, rodinné zájmy a cíle, styl rodinného soužití. A tím vším je buď jedinec aktivizován, nebo naopak je tímto působením rodiny utlumován (Hindenlag, 1978).

Každá **rodina** má svůj hodnotový systém, jenž ovlivňuje chování jednotlivých členů a vede k přednostní volbě určitých strategií ve zvládnání problémů. Pokud je rodina v některém ohledu dysfunkční, některé důležité potřeby člověka zůstanou neuspokojeny a rodina se pro své členy stává spíše zdrojem zátěže. Pokud je jedinec ve vývoji, mohou mu v důsledku poruchových funkcí rodiny některé významné zkušenosti chybět nebo naopak může být vystaven vlivu zkušeností negativních (Caponi, Novák, 1994). Z běžných životních zkušeností je zřejmé, že za výchovnými problémy jedinců bývá často, jako jejich hlavní příčina označována psychologická *dysfunkčnost*, či *afunkčnost* rodiny. A to, která je buď trvalejšího rázu anebo jen rázu přechodného (Canter, 1996; Meyers, 1993).

Působením vnějších vlivů sociálního prostředí a dále např. život v *nevhodném* nebo *nepodnětném rodinném prostředí* představuje rizika ve smyslu rozvoje nežádoucích způsobů chování nebo dokonce rizika nežádoucích osobnostních charakteristik. Riziko nevhodného nebo *nefunkčního rodinného prostředí* si lze představit například tak, že rodiče jsou anomálními osobnostmi (např. ve smyslu nadužívání alkoholu, návykových látek), kdy v obraze své kriminální minulosti je u nich signifikantně zvýšená hladina verbálních i nonverbálních agresivních projevů apod. Tito rodiče nejsou schopni plnit rodičovskou roli a projevuje v celém působení rodiny – **rodina je dysfunkční** (Gillernová, Boukalová, 2006).

Příčin a projevů *rodinné dysfunkčnosti* může být celá řada. Proto se zde v této práci omezím pouze na určitou charakteristiku několika typů dysfunkčních rodin:

- **Nezralá rodina:** jsme svědky, že děti mají lidé příliš mladí na to, aby mohli být ve všech žádoucích aspektech dobrými a spolehlivými rodiči, a navíc, rodičovství je mnohdy překvapí (Kožnar, 1976). S tímto typem rodiny se u odsouzených setkáváme poměrně často při sestavování rodinných a pedagogických anamnéz, kdy odsouzení při bližším pohovoru sdělují, že vlastně fungování jejich primární rodiny neslo všechny signifikanty nezralé rodiny, což si oni s odstupem času uvědomují a při anamnestické rekapitulaci jsou schopni tento druh rodinné dysfunkce signovat (Gillernová, Boukalová, 2006).
- **Přetížená rodina:** rodiče jsou výchovně zralí, mají o výchovu dítěte upřímný zájem, záleží jim na vzorné péči o ně, milují je, ale přesto dítě strádá v uspokojování řady svých důležitých potřeb a rodina je v tomto smyslu také dysfunkční. Při hlubším pohledu na jejich problémy vidíme, že jde o rodinu celkově přetíženou. Přetížení doléhá na matku nebo na otce, anebo na oba rodiče, což se pak promítá do způsobu soužití a snižuje psychologickou a výchovnou funkci rodiny

(Heretik, 2004).

- **Ambiciózní rodina:** neúměrně velkou měrou jsou rodiče pohlcováni potřebami, které jsou souvztažné k jejich profesnímu uplatnění, vzestupu, seberealizaci ve společnosti, ve společenském a pracovním postavení, na úkor rozvoje osobnosti jejich dětí (Křivohlavý, 1986).
- **Perfekcionistická rodina:** je pro ní typické, že rodiče staví své dítě soustavně do situace nátlaku podávat vysoké výkony, vykazovat perfektní výsledky, být vždycky lepší než ti druzí (Čáp, 1997).
- **Autoritářská a rozmazlující rodina:** jde o rodinu, kde jsou vztahy rodičů s dětmi nebo dospívajícím omezeny na ustavičné příkazování a zakazování, dirigování a usměřňování, aniž je při tom přihlíženo k jejich potřebám samostatně se rozhodovat a nést za svá rozhodnutí zodpovědnost, být spontánní, mít určitou míru osobní autonomie, (Sdolan, Rennie, 2007).
- **Rozmazlující rodina:** pro ní je typické vždy a za každou cenu dítěti vyhovět, zařídít vše tak, aby dítě mělo vždy, co požaduje. Zohlednit vývoj potřeb dítěte tak, jak ono žádá, bez ohledu na okolnosti (Melliburda, 1987).
- **Rodina liberální a improvizující:** dysfunkčnost se projevuje v tom, že dítě strádá nedostatkem řádu, programu, chybí mu styl soužití. Rodiče nejsou schopni vytyčovat před dítětem jasné výchovné cíle, zainteresovat je na nich a realizovat spolu s ním cesty k jejich dosažení (Kožnar, 1976).
- **Odkládající rodina:** některé rodiny, např. mladší, ambiciózní, přetížené nebo rodiny nacházející se ve velké krizi, projevují často *tendenci* dítě někomu svěřovat, *odkládat* jej, kdykoliv je to jen trochu možné. Mnohdy tomu zprvu napomáhají samotní prarodiče, kteří jsou zpočátku vedeni svojí dobře míněnou snahou mladé rodině ulehčit a potěšit se s vnoučetem (Řezáč, 1980).

Zejména u mladých odsouzených je markantní kumulace dysfunkčního působení rodiny se všemi důsledky jejich asociálního chápání morálních a společenských hodnot. Toto dysfunkční rodinné prostředí se u mladých odsouzených projevuje zejména v tom, že nejsou schopni se zcela plně nebo alespoň částečně přizpůsobit vězeňskému prostředí. Mladí odsouzení jsou výkonem trestu odnětí svobody zaskočení, jejich reakce bývají neadekvátní situaci, jsou rozmrzelí, nepřizpůsobiví, dráždí a verbálně útoční, což pociťují pracovníci vězeňské služby v každodenním kontaktu s nimi. Toto kumulující se napětí pak pracovníci věznic musí řešit s přihlédnutím k individuálním zvláštnostem každého odsouzeného a přijmout takové řešení,

keré je pro odsouzeného pochopitelné a umožní mu se s nastálou situací vyrovnat.

2.2 RESOCIALIZACE

Resocializace je procesem *znovuzačlenění* jedince do společnosti (Arnett, 2012).

Cílem *resocializačních* snah je navázat a znovu spojit přerušené řetězce socializačních procesů v místech, kde došlo k jejich narušení a pokusit se příznivě působit na budoucí život mladého odsouzeného tak, aby jeho opětovné začlenění do společnosti bylo reálné a bezporuchové (Výrost, Slaměník, 1997).

Studie deviantního chování je historicky stará a prochází prakticky téměř celými kulturními dějinami. Vlastní sociologická studia deviantního chování se obvykle spojují s teorií anomie E. Durkheima a s jeho výkladem sebevraždy, kdy v této teorii jde především o korelaci s typem sociální vazby mezi lidmi a o korelaci s přítomností náboženské víry nebo o její absenci (podle Meador, Rogers, 1984). Např. také Chicagská škola se pokusila korelovat řadu deviantních fenoménů s ekologickými faktory a vysvětlit tím jejich rozložení v sociálním prostoru. Na tyto podněty chicagské školy navázal symbolický interakcionismus, který od konce 40. let zkoumal mj. tzv. *deviantní kariéru*. Tedy, jak se jakýkoliv jedinec učí své nebo přejaté *deviantní roli*. Podle této teorie se lidé sdružují v subkulturách diferencovaně podle svého původu, podle životních podmínek a životních osudů (Canter, Hodge, 2000). V takových diferencovaných *deviantních* subkulturách se pak jedinec učí *sociálním* rolím, včetně rolí deviantních. V deviantní subkultuře se jedinec učí pravidlům deviantního chování naprosto stejným způsobem, jako se v normálních subkulturách lidé učí pravidlům a normám sociálně přijatelným a obecně akceptovaným. Proto se v pozdějších letech jedinec může učit novému chování a nově se přizpůsobovat obecně uznávaným společenským normám a zvyklostem. A to je právě úkolem resocializace pro odsouzené (Biedermanová, Petras, 2011).

Resocializaci v širším slova smyslu můžeme také chápat jako přijetí nových [norem](#) a [hodnot](#), které jsou většinou spojené s novým sociálním postavením, které jedinec získává, např. stane-li se rodičem, zaměstnancem, členem neformální skupiny, členem formální skupiny se sociálním podtextem (Heretik, 2004). O podtextu asociálním, nerespektujícím normy a zákony dané společností a společenského zřízení hovoří Konečný, kdy uvádí, že někdy se pojem resocializace zužuje na pouhé znovuuvedení (znovuzakotvení) do společnosti (Konečný, 1987).

V institucionalizované podobě má *resocializace* např. jedinců závislých na drogách řadu forem, a to od pracovní terapie až po chráněné dílny, od sociálního poradenství po terapeutické kluby, od výuky sociálních dovedností po rekvalifikační programy apod. (Czapow, Jedlewski, 1981). Teoretické východisko resocializace můžeme zde nalézt v bio-psycho-sociálním modelu závislosti. Zatímco léčba

a rehabilitace se zaměřuje na somatická a psychická poškození, pak *resocializace* umožňuje získání vlastních potřebných sociálních znalostí a dovedností (Rotgers, 1999). Hranice mezi *léčbou, rehabilitací* a *resocializací* je velmi otevřená. Všechny tři typy intervencí spolu úzce souvisí a vzájemně se podmiňují.

Pojetí *resocializace* jako komplementární součásti všech služeb v procesu *úzdavy* každého jedince je novým prvkem, protože dříve byly resocializační programy vnímány jako služba následující po léčbě, a to v modelu detoxikace-léčba-resocializace (Skála, 1987). Nyní lze příslušné *resocializační* služby poskytovat jak aktivním uživatelům drog, tak lidem se substituční léčbou, stejně jako jedincům zařazeným do abstinenčních programů, ale i vězňům odsouzeným k výkonu trestu odnětí svobody zařazeným do resocializačních programů zacházení s praktickým využitím aktivit těchto programů zacházení (Jiříčka, Prokešová, 2012).

2.2.1 RESOCIALIZACE V PENITENCIÁRNÍM PROSTŘEDÍ

Resocializační postupy jsou v současné koncepci českého vězeňství pevně ukotveny a průběžně aplikovány psychology přímo v jednotlivých věznicích v celé České republice (Houdková, 2001). Jsou součástí penitenciární práce s odsouzenými. Představuje ale také složitý úkol pro pracovníky vězeňské služby, protože jednotlivé resocializační programy jsou vystavěny pro konkrétní věznice. Počítá se s tím, že vstupní a výstupní data týkající se průběhu výkonu trestu odnětí svobody jednotlivých odsouzených jsou shromažďována, statisticky zpracovávána a vyhodnocována s ohledem na efektivitu těchto resocializačních programů. Obecnou mírou jejich efektivit je snižování počtu recidivujících jedinců a ve snižování závažnosti trestných činů (Marešová, 2011).

V zákonu o výkonu trestu odnětí svobody je *resocializace* chápána jako resocializační činnost, která je souhrnem působení zvláštních výchovných postupů, individuální a skupinové práce s odsouzenými, s využitím pracovní terapie a psychoterapie s pevně stanoveným řádem, a režimem v místech, ve kterých se trest odnětí svobody jedinec vykonává. Tato dříve pojmenovaná *nápravně výchovná činnost*, je v současné době představována veřejnosti jako stanovený *individuální program zacházení s vězni* (Česko, zákon č. 169/1999 Sb.).

Účelem uložení *trestu* by měla být účinná *resocializace pachatele*, což znamená jeho postupnou integraci do společensky žádoucích vztahů a identifikaci s uznávanými společenskými normami (Netík, 1999). Postoj laické veřejnosti k nápravě humanistickými výchovnými metodami je spíše odmítavý. *Veřejnost* má za to, že dochází k nepatřičnému ulehčování pobytu odsouzených ve věznicích, myslí si, že daňoví poplatníci jsou okolnostmi resocializace zbytečně finančně zatíženi a výkon trestu odnětí svobody tak není adekvátním trestem (Jiříčka, Prokešová, 2012). Ale mají-li se odsouzení znovu

efektivně zapojit do společenských vztahů, mnoho jiných cest – než právě individualizované resocializační programy – není.

Vězeňská *resocializace* představuje souhrn postupů a metod vedoucích k opětovnému zařazení jedince do společnosti. *Reedukace* je souhrn metod pedagogické pomoci, které jsou cílené k rozvinutí dosud nerozvinutých osobnostních vlastností a pedagogického úsilí o změnu osobnostních vlastností žádoucím směrem. Za nápravu se považuje eliminace negativních návyků nebo postojů (Biedermanová, Petras, 2011). Z důvodů přítomnosti psychických poruch a návyků na alkohol či drogy se užívají jak psychiatrické léčebné postupy, tak psychologické metody k účinné resocializaci odsouzených (Houdková, 1993).

Základní podmínku účinného zacházení s vězněnými osobami Netík považuje kvalitní a pečlivou přípravu této resocializační činnosti. Nejprve je nutno diagnostikovat bio-psycho-socio-duchovní stav, v němž se každý jednotlivý odsouzený nachází v době nástupu do vězeňského zařízení. Děje se tak v týmové spolupráci lékaře, psychologa, speciálního pedagoga a sociální pracovníce a vychovatele. Koordinaci a spolupráci s uvedenými specialisty zajišťuje po celou dobu uvěznění odsouzeného příslušný speciální pedagog (Netík, 1991). *Resocializace* odsouzených je prováděna prostřednictvím programů zacházení, které jsou zpracovány na základě komplexní zprávy o odsouzeném. Zohledňují délku trestu, rysy osobnosti odsouzených a příčiny páchaní trestné činnosti. Komplexní zpráva je shrnutím výsledků psychologického, pedagogického, lékařského posouzení a jiných dostupných materiálů k osobě odsouzeného a obsah programu zacházení je pak důvěrným materiálem o každém jednotlivém odsouzeném.

Vězeňská populace je z kriminologického, penologického i psychologického hlediska velmi heterogenní. Nelze tedy nalézt univerzální a unifikovanou, trvalou a neměnnou metodu účinného zacházení s vězni (Arnett, 2004). Proto byly vypracovány a jsou stále vypracovávány různé variace metod diferencovaného zacházení s vězni určené pro specifické skupiny vězňů. Společným cílem všech stávajících i znovuzavedených programů je kvalitní příprava odsouzených na život na svobodě v civilním prostředí (Jiříčka, Prokešová, 2012).

3. EVROPSKÁ VĚZEŇSKÁ PRAVIDLA A VĚZEŇSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICE

Evropský vězeňský systém vychází z **Evropských vězeňských pravidel**. Těmito pravidly se řídí 34 států, včetně České republiky, které jsou členy Rady Evropy. Pravidla sledují historické prameny penologie, standardní pravidla OSN pro zacházení s vězni a ověřené poznatky z praxe při práci s odsouzenými. Evropská vězeňská pravidla se ve svém obsahu zabývají diferenciací vězněných osob,

ubytováním, osobní hygienou, oděvem, stravováním, zdravotní péčí, kázeňskými tresty pro odsouzené, informovanosti vězňů, náboženskou a morální péčí, přiměřenými donucovacími prostředky proti vězňům a také specializací vězeňského personálu Rada Evropy a reforma evropského vězeňství (Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, 1950, CETS 005).

System českého vězeňství je ovlivněn tímto evropským vězeňským modelem, který je zakotven již ve zmíněných Evropských vězeňských pravidlech. V tomto dokumentu je kladen důraz také na dovednosti vězeňských pracovníků, aby se zaměřili na humánní a účinné zacházení s vězni, které by zajišťovalo jejich resocializaci do demokratické společnosti. Cílem Evropských vězeňských pravidel je zachování a dodržování lidských práv, svobod a lidské důstojnosti. Evropská vězeňská pravidla vycházejí z evropské vězeňské *filozofie*, která říká, že odnětí svobody je dostatečným trestem, kdy je nutno využít doby výkonu trestu k dosažení pozitivních cílů přinášejících užitek jak odsouzenému, tak dané společnosti (Evropská vězeňská pravidla, 1993).

V zacházení s odsouzenými má dominovat resocializace a vzdělávání. Vězeňská služba musí ukazovat úctu k základním lidským právům, podporovat lidskou důstojnost, dbát na dodržování humanizačních prvků při zacházení s odsouzenými. Vězeňství v Evropě i u nás v České republice vedle nezbytného nástroje společenské izolace jedince, dostává novou dimenzi, když se stává specifickou součástí škály sociálních služeb (EVROPSKÁ VĚZEŇSKÁ PRAVIDLA, 1992).

3. 1. VÝKON TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY V ČESKÉ REPUBLICĚ

Výkon trestu je podle trestního práva (Česko. Zákon č. 140/1961 Sb.) druh právní sankce navazující na rozhodnutí orgánů činných v trestním řízení. Účelem vykonávacího řízení je uskutečnit obsah rozhodnutí (rozsudku), ihned po jeho vykonatelnosti. K nařízení výkonu trestu je příslušný zásadně soud, který ve věci rozhodl. Do výkonu trestu odnětí svobody se započítává za určitých podmínek také výkon vazby. Trest se vykonává ve věznicích diferencovaně v některé ze čtyř skupin: A – dohled, B – dozor, C – ostraha a D – zvýšená ostraha (dále jen věznice typu A, B, C, D). O zařazení odsouzeného do příslušné skupiny rozhoduje soud. Výkon trestu odnětí svobody uložený mladistvému pachateli se vykonává ve věznici pro mladistvé. Způsob výkonu trestu odnětí svobody je upraven zvláštním zákonem č.59/1965 Sb., který byl v roce 1999 novelizován a to zákonem č.169/1999 Sb., s platností od 1. 1.2000.

Soud vykonává rozhodnutí o osobách, které jsou ve výkonu trestu odnětí svobody, vždy toto rozhodnutí vydává soud, v jehož obvodu se výkon trestu odnětí svobody vykonává. Jakmile se

rozhodnutí soudu stane vykonatelným, předseda senátu odešle příslušné věznicí nařízení o výkonu trestu odnětí svobody a vybídne odsouzeného, aby nastoupil do trestu odnětí svobody (pokud je na svobodě). Když nepanuje obava, že by odsouzený, který je na svobodě uprchnul, může mu udělit předseda soudu přiměřenou časovou lhůtu, aby si mohl odsouzený zařídit potřebné osobní záležitosti. Lhůta však nesmí být delší než jeden měsíc. Pokud panuje obava, že by odsouzený nenastoupil do výkonu trestu nebo že uprchne, předseda senátu vydá nařízení o dodání odsouzeného do výkonu trestu (§ 320 zákon č. 140/1961 Sb., Obecná ustanovení).

Předseda senátu také může výkon trestu odnětí svobody odložit z důvodů zdravotních, po předložení lékařských zpráv odsouzeného nebo po vyžádání, a také pokud by výkon trestu ohrožoval odsouzeného na životě a zdraví. Předseda senátu také může odložit výkon trestu, pokud má do výkonu trestu nastoupit těhotná žena nebo matka čerstvě novorozeného dítěte. Trest odloží až na dobu jednoho roku po porodu (§ 322 zákon č. 140/1961 Sb., Odklad výkonu **trestu**).

Výkon trestu odnětí svobody se řídí v českých věznicích dle Zákona č.169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody. Blíže jej upravuje Vyhláška Ministra spravedlnosti, kterou se vydává Řád výkonu trestu odnětí svobody č. 345/1999 Sb. S uvedených norem je ředitelem věznice vydáván Vnitřní řád věznice, který upravuje výkon trestu odnětí svobody dle konkrétních podmínek dané věznice.

Trest může být vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody. Nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti.

S odsouzenými se musí ve výkonu trestu jednat tak, aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní a podporovaly se takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákony dané společnosti (Česko, zákon č. 140/1961Sb.).

3.2 ZÁKLADNÍ PRINCIPY VĚZEŇSTVÍ U NÁS

Vězeňství se v České republice opírá o trestní právo procesní a trestní právo hmotné. Věznice vazební a věznice pro výkon trestu odnětí svobody jsou zařízeními státní správy. Jejich správa i postavení osob obviněných a odsouzených jsou upraveny předpisy spadajícími do oblasti správního práva. Vězeňské právo je hlavní součástí tzv. práva vykonávacího. Vězeňství České republiky je součástí státní moci, která prostřednictvím státní správy uspokojuje společenské potřeby, které nejsou

nebo nemohou být postoupeny do sféry komunální nebo občanské. Jsou to potřeby organizovaného uspořádání společnosti, jako je ochrana občana, ochrana veřejnosti, ale i ochrana samotných vězňů, tedy všeobecné zajištění spravedlnosti. Speciální funkce vězeňství pak spočívá v dočasné izolaci pachatele za současného sociálně resocializačního zacházení s cílem společenské reintegrace pachatele (Česko, zákon č. 140/1961Sb.).

S mnohaletým zpožděním se začaly promítat do české trestní politiky instituty, které nahrazují v systému trestních sankcí trest odnětí svobody. Jde o alternativní tresty, které soud může aplikovat v různých stádiích trestního řízení. Avšak trest odnětí svobody stále zaujímá v systému trestních sankcí významné postavení, i když se stále vedou diskuse o oprávněnosti a vhodnosti prevence kriminality ve smyslu, zda účinná prevence je schopna eliminovat počty kriminálních činů, jejich četnost, opakování, intenzitu, ale i diskuse o tom, zda je prevence účinná pro pachatele násilné trestné činnosti nebo spíše pro pachatele majetkové trestné činnosti. Heretik v této souvislosti uvádí, že názorové třibení a hledání optimální varianty trestní, sankční politiky se nevyhýbá ani odborné, ani laické veřejnosti, zejména v době přípravy rekodifikace práva (Heretik, 2004).

Skepse veřejnosti, jednotlivců, odborníků i laiků vůči trestu odnětí svobody pramení nejen z teoretických poznatků věd o člověku, ale i z penitenciární praxe. Jde především o nežádoucí prizonizační efekt, o narušení běžných sociálních vazeb, o druhotnou ztrátu schopnosti postarat se sám o sebe a své blízké a o druhotné získání nežádoucích návyků vězeňské subkultury, která ztěžuje mladým odsouzeným návrat do občanského života (Houdková, 1993).

Z těchto faktů pak vyplývá *první princip* věznění, že trest odnětí svobody je ultima ratio - krajní prostředek, vyjadřující *státní reakci* s následným *trestem* za trestnou činnost. Je všeobecně známým faktem, že vězení je specifickým prostředím, které poznamenává nejen mladé odsouzené, ale i zkušené recidivisty a v neposlední řadě má vliv i na výkonný personál a samotnou instituci věznice jako takové. Tomuto jevu by se dalo čelit dezizolací vězeňství a nesením informací o českém vězeňství široké laické veřejnosti (České vězeňství, 7/2011).

Zde se otevírá prostor pro *druhý princip* – adekvátní otevření vězeňství a vězení občanským a pastoračním iniciativám. Netík a Blatníková v tomto druhém principu vidí širokou snahu o minimalizaci manipulací a odstranění vnitřní izolace samotných odsouzených (Blatníková, Netík, 2008). Do organizačního systému vězeňství jsou zapojeni nejen jednotlivci z řad civilních odborníků, jejichž působení ve věznicích je velkým přínosem, ale i odborníci ze státních a nestátních institucí, což mohou doložit vlastními zkušenostmi.

Urbanová s Netíkem uvádějí, že v zájmu užšího i širšího sociálního okolí pachatele je nezbytné *podporovat* právo vězně na pomoc při reintegraci do občanského života, což je *princip třetí*. Tato pomoc

začíná již na počátku uvěznění vypracováním individuálních programů zacházení. Jeho podstata spočívá v náhradě represivního pojetí za podporu, pomoc a účastenství (Urbanová, Netík 1985).

S modernizací penitenciárních systémů souvisí i podřízení výkonu trestu odnětí svobody požadavkům prevence, která klade větší důraz na osobnost pachatele, než na závažnost trestného činu. Diferenciace výkonu trestu odnětí svobody je nutná. Problematika diferenciace výkonu trestu odnětí svobody se tak přesunuje z roviny trestně právních ustanovení do roviny samotného výkonu trestu, což představuje *čtvrtý princip*, o kterém nás erudovaně informuje Jiříčka a Prokešová (2012). U tohoto principu, pokud by byl aplikován do praxe, by nebyl rozhodující typ spáchaného trestného činu, ale rozlišování různých kategorií trestných činů a typů pachatelů trestné činnosti např. oddělením prvotrestaných odsouzených od recidivistů, mladistvých od agresivních odsouzených a od sexuálních deviantů, oddělení pachatelů, kteří byli a jsou závislí na omamných látkách (drogách), oddělení psychicky nestabilních pachatelů. Toto dělení je dnes již známé pod pojmem diferencované zacházení. Lze říci, že je přímo úměrné k míře účinnosti resocializačních programů a programů zacházení (České vězeňství, 8/2010).

Prosazuje se také seskupování vězňů ve výkonu trestu podle nastavených pravidel speciálního zacházení a předpokládané účinnosti těchto pravidel, což přímo predikuje princip čtvrtý, který volně přechází do *principu pátého*, kdy pojem *zacházení s vězni* zahrnuje širokou škálu aktivit různého druhu. Jsou to např. opatření k udržování a obnovování fyzického a duševního zdraví vězňů, aktivity sledující dosažení určitého stupně společenské adaptace a dávající vězni příležitost osvojit si schopnost vést samostatně a zodpovědně osobní, ale i společenský život a dává mu tak možnost vyhnout se recidivující trestné činnosti.

Pozitivní motivace odsouzených představuje *šestý princip* (České vězeňství, 1/2009).

Vrací-li se mladí odsouzení zpět z výkonu trestu odnětí svobody do společnosti, jejich návratem by měla být společnost co nejméně ohrožena a *propuštění odsouzení* by měli žít životem přijatelným pro ně samotné (Hála, 2006). Příprava odsouzených na propuštění spadá do *sedmého principu*. Je patrné, že tato příprava je potřebná u všech kategorií trestných činů a u všech typů pachatelů trestné činnosti. S přípravou na propuštění je efektivní začít hned po přijetí odsouzených do věznic. Každá příprava na propuštění je nedílnou součástí individuálních programů zacházení a měla by být zapracována do programu zacházení pro každého odsouzeného zvlášť.

Příprava na propuštění není jen záležitostí *vězeňského personálu*, ale na přípravě k propuštění by se měly podílet další státní a nestátní instituce, což představuje ve své kategorizaci *osmý princip* (České vězeňství, 4/2012). Tento osmý princip je přímo zahrnut do individuálního zacházení s odsouzenými, protože již při přijetí odsouzeného do věznice, je mapována jeho aktuální kriminální kariéra s tím, že již při nástupu je tedy počítáno s realitou, kdy bude odsouzený propuštěn z věznice do civilního života a

s podílem státních, ale i nestátních organizací je v penitenciární praxi počítáno.

Výkon trestu odnětí svobody má spočívat ve zbavení svobody bez dalšího fyzického, psychického nebo sociálního strádání, což je *princip devátý* (České vězeňství, 8/2010). V souladu se svou dlouholetou penitenciární praxí mohou potvrdit, že tento princip, který představuje skutečné zbavení svobody, je tím nejtvrdějším principem, se kterým se odsouzení setkávají. Nic nemůže každého jedince tak zasáhnout, jako je samotné zbavení svobody, zbavení možnosti volného pohybu a možnosti rozhodovat o svém čase a pohybu v prostoru.

Život odsouzených ve věznicích je třeba oprostít od utajování – tj. *princip desátý*. Seriózní informace veřejnosti pak postupně pomáhají k odstranění rozporuplných mýtů o bezstarostném životě za mřížemi nebo naopak o *středověku* za zdmi věznic. S vězni je třeba zacházet tak, aby nebylo ohroženo jejich zdraví, aby byla posilována jejich sebeúcta a byly podporovány takové postoje, které by mladým odsouzeným napomáhaly vrátit se do společnosti s reálnou šancí vést samostatně řádný život v souladu se zákony dané společnosti. Podmínky života ve vězení musí být také slučitelné s lidskou důstojností (České vězeňství, 1/2009).

3.2.1 ORGANIZAČNÍ PODMÍNKY UPLATŇOVÁNÍ PRINCIPŮ VĚZEŇSTVÍ

Pro přehlednou ilustraci *organizačního členění vězeňské služby* lze uvést členění českých věznic, kdy se odděleně umísťují:

- ✚ muži od žen,
- ✚ mladiství od dospělých,
- ✚ recidivisté od prvotrestaných,
- ✚ pachatelé nedbalostních trestných činů od pachatelů úmyslných trestných činů,
- ✚ pracovně nezařaditelní odsouzení od pracovně zařaditelných odsouzených,
- ✚ odsouzení s poruchami duševními a s poruchami chování,
- ✚ doživotně odsouzení,
- ✚ odsouzení s uloženým ochranným léčením (Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 169/1999 Sb.)

Do výkonu trestu lze přijmout odsouzeného jen na základě písemného nařízení výkonu trestu

vyhotoveného soudem. Odsouzený musí být seznámen se svými právy a povinnostmi dle zákona o výkonu trestu odnětí svobody a dle řádu výkonu trestu, který upravuje výkon trestu odnětí svobody, včetně seznámení se s vnitřním řádem věznice, do které je odsouzený umístěn. Tato zákonná nařízení a tato samotná organizace výkonu trestu odnětí svobody je všemi institucemi, které na tomto participují samozřejmě dodržována (Houdková, 2001).

Do výkonu trestu odnětí svobody je každý odsouzený přeřazen také z výkonu vazby vždy po pravomocném rozsudku místně příslušného soudu. Ve věznici určitého typu jsou odsouzení zařazeni do **nástupního oddělení**, kde je odsouzený poučen o svých právech a povinnostech s důrazem na Vnitřní řád věznice. Odborní zaměstnanci věznice, zpravidla psycholog, speciální pedagog, sociální pracovník, na nástupním oddělení vypracují základní komplexní posouzení odsouzeného. Speciální pedagog stanoví odsouzenému individuální cíl programu zacházení (např.: odsouzený bude dodržovat zákonné normy platné pro výkon trestu odnětí svobody, odsouzený se bude snažit dosáhnout uvědomělého odmítání užívat omamné látky).

Podle vnitřního předpisu každé věznice se do **výstupního oddělení** zařazují odsouzení s dlouholetými tresty odnětí svobody (od 10 do 15 let), kteří se potřebují intenzivněji připravovat na svůj budoucí život na svobodě. Do výstupního oddělení umísťuje odsouzené svým rozhodnutím ředitel věznice, a to zpravidla šest měsíců před samotným koncem výkonu trestu odnětí svobody (*Zákon č. 110/1999 Sb.*, v platném znění, Řád výkonu trestu.).

Vybavení výstupního oddělení je odlišné od standardního vybavení. Např. na ložnicích má každý odsouzený své samostatné lůžko, svojí skříň a zpravidla pro tři až čtyři odsouzené je určena jedna televize. Na výstupním oddělení je plně vybavená kuchyň, odsouzení mají k dispozici automatickou pračku, kde si mohou prát a také pak žehlit své osobní věci (České vězeňství, 8/2010).

S odsouzenými umístěnými na výstupním oddělení pracují intenzivně také sociální pracovníci. Jedná se např. o pomoc při vystavení nového občanského průkazu. Ještě před samotným propuštěním vypracuje sociální pracovník ve spolupráci s vychovatelem oznámení o nadcházejícím propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody, které věznice zasílá místně příslušnému sociálnímu kurátorovi. Před propouštěním je odsouzený vybaven nezbytně nutným množstvím finančních prostředků na dopravu do místa trvalého bydliště. Je poučen o tom, jak má dále postupovat po svém propuštění, kdy a které úřady má navštívit. Pracovníci výstupního oddělení úzce spolupracují s Probační a mediační službou, která je v kontaktu s odsouzenými, kteří jsou podmíněně propuštěni z výkonu trestu a je u nich nutné zajištění

pomoci a dohledu (Zákon č. 110/1999 Sb., v platném znění, Řád výkonu trestu).

3.3 FUNKCE TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY

Trest představuje jeden ze základních resocializačních prostředků. V první řadě je to odnětí svobodného pohybu a odnětí svobodných příležitostí k uspokojování základních potřeb. Trest zabraňuje nežádoucímu chování a účelem je ochrana společnosti. Pachatele to má vést k nápravě a trest má pociťovat jako újmu. Tím, že se jedinec izoluje ve specifických podmínkách věznice, které se podstatně liší od normálního života, je izolace sama o sobě vážnou překážkou reintegrace jedince do společnosti.

Trest má vyrovnávací a regulativní funkci (Česko, zákon č. 169/1999 Sb., Zákon o výkonu trestu odnětí svobody). **Vyrovnávací funkce trestu** sleduje cíl vyrovnat se s realitou trestného činu. V první řadě jde o vyrovnání se s obětí trestného činu s pachatelem trestných činů formou tzv. Programů narovnání mezi pachatelem a obětí. Zároveň se jedná o vyrovnání s tím, co odsouzený vykonal – přijetí viny a zpytováním svědomí (Houdková, 2001). **Regulativní funkce trestu** více chrání společnost před zločinem. V první řadě se jedná o izolaci odsouzeného formou výkonu trestu odnětí svobody a znemožnit mu tak v páchání další trestné činnosti. V druhé řadě je trest založen i na tzv. odstrašování, kdy vidina strachu z výkonu trestu odnětí svobody má vliv na jednání jedince s cílem *raději trestný čin nespáchat*. Třetí způsob naplňování regulativní funkce trestu představuje úsilí o změny chování formou resocializačních programů (Česko, zákon č. 106/1999 Sb.; Česko, zákon č. 110/1999; Česko, zákon č. 169/1999 Sb.).

3.3.1 DRUHY TRESTŮ V ČESKÉ REPUBLICE

Rozhodování o vině a trestu náleží soudcům. Ti mohou ukládat jen ty tresty, které jsou vyznačeny v trestním zákoníku (Česko, zákon č. 106/1999 Sb.; Česko zákon č. 110/1999 Sb; Česko, zákon č. 169/1999 Sb.). Druh určeného trestu však také specifikuje způsob práce s odsouzenými. V současné době existuje podle nového trestního zákoníku několik **druhů trestů**, které může soud uložit za

spáchaný trestný čin:

- + trest odnětí svobody,
- + domácí vězení,
- + obecně prospěšné práce,
- + propadnutí majetku,
- + peněžitý trest,
- + propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty,
- + zákaz činnosti,
- + zákaz pobytu,
- + zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce,
- + ztráta čestných titulů nebo vyznamenání,
- + ztráta vojenské hodnosti,
- + vyhoštění (§ 52 Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Druhy trestů).
- +

Trestem odnětí svobody je:

- + nepodmíněný trest odnětí svobody,
- + podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody,
- + podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem (§ 52 odst. 2 , Česko, zákon č. 40/2009 Sb.).

U výkonu trestu odnětí svobody jde nejčastěji o **nepodmíněný trest**, který se vykonává ve věznici s dohledem, s dozorem, s ostrahou nebo se zvýšenou ostrahou (§ 56 odst. 1 zákon č. 40/2009 Sb., Výkon trestu odnětí svobody). Trest odnětí svobody lze uložit až na dvacet let, pokud nejde o mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody. Trest odnětí svobody na 20 let lze uložit pachateli, který spáchal trestný čin ve prospěch organizované zločinecké skupiny nebo jde o výjimečný trest. Jedním ze zvláštních typů trestu odnětí svobody je **výjimečný trest**. Tento trest je uložen za zvlášť závažný trestný čin. Odsouzený může dostat trest odnětí svobody na dvacet až třicet let nebo trest doživotní (§ 54, Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Výjimečný trest).

Trest **domácího vězení**, který nabyl účinnosti 1. 1. 2010, patří mezi nejnovější typ alternativních trestů v České republice. Byl zaveden v 80. letech 20. století v USA a poté se

rozšířil také do Evropy. Jeho podstatou je, že se pachatel musí zdržovat na určeném místě bydliště ve dnech pracovního klidu i pracovního volna a to po celý den. Ve všední dny se pachatel musí zdržovat v obydlí od 20.00 hod. do 05.00 hod., pokud soud nestanoví jinak, a pokud mu v tom nebrání jiné důvody, např.: výkon zaměstnání, poskytnutí zdravotní péče ve zdravotnickém zařízení, či z důvodu pachatelovy nemoci nebo závažného onemocnění. Tento trest může soud uložit až na dva roky a pachatel dává soudu písemný slib, že se v určené době bude zdržovat ve svém obydlí na uvedené adrese a při kontrole bude pachatel s kontrolními orgány spolupracovat (§ 60, Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Domácí vězení).

Obecně prospěšné práce jsou rovněž trestem alternativním. Tento trest lze uložit pachateli, který spáchal úmyslný trestný čin, kde zákon stanovil trest odnětí svobody, který nepřevyšuje 5 let nebo pachateli nedbalostního trestného činu. Obecně prospěšné práce se ukládají v rozmezí a v rozsahu 50 až 300 hodin. Odsouzený má povinnost v určitém čase vykonat práce k obecně prospěšným účelům, například údržbu veřejných prostranství, úklid a údržbu veřejných budov a komunikací nebo jiné činnosti ve prospěch obcí, státních nebo jiných institucí. Odsouzený za obecně prospěšné práce nedostává žádné peníze. Obecně prospěšné práce musí odsouzený vykonat osobně, bezplatně, ve svém volném čase a to nejpozději do jednoho roku od doby, kdy soud tento druh trestu uložil. Pokud pachatel v době odsouzení nevede řádný život, porušuje sjednané podmínky, nenastupuje do výkonu trestu nebo maří výkon tohoto trestu, může soud zbytek trestu přeměnit na trest odnětí svobody. Každá, i započatá hodina obecně prospěšných prací se přeměňuje na jeden den odnětí svobody. Ve výjimečných případech může soud prodloužit dobu výkonu trestu až o šest měsíců (§ 62 Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Obecně prospěšné práce).

Trest propadnutí majetku může být pachateli uložen v případě, kdy trestní zákon dovoluje uložení toho trestu za spáchaný trestný čin. Propadnutí majetku může postihnout celý majetek odsouzeného nebo jen jeho část, kterou určí soud. Výrokem o propadnutí majetku zaniká společné jmění manželů a propadnutý majetek připadá státu (§ 66, Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Propadnutí majetku).

Peněžitý trest se ukládá poté, co pachatel chtěl úmyslným trestným činem získat majetkový prospěch pro sebe nebo pro někoho jiného. Peněžitý trest může být uložen i za přečin. Podle závažnosti přečinu, osobě a poměrům pachatele se současně s tímto neukládá nepodmíněný

trest odnětí svobody (§ 67, Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Peněžitý trest).

Propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty. Tento trest může soud uložit v případě, kdy došlo k užití věci nebo jiné majetkové hodnoty v souvislosti se spácháním trestného činu, nebo tato věc či jiná majetková hodnota byla ke spáchání trestného činu určena, pachatel ji získal trestným činem nebo jako odměnu za trestný čin. Pachateli se uloží trest, jen pokud věc nebo jiná majetková hodnota náležela jemu. Propadá věc nebo jiná majetková hodnota pak propadá státu (§ 70, Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty).

Soud může **zákaz činnosti** uložit na jeden rok až deset let, pokud se pachatel v souvislosti s touto činností dopustí trestného činu. Odsouzenému se zakazuje výkon povolání, zaměstnání, funkce nebo i takové činnosti, kde je potřebné zvláštní povolení (§ 73, Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Zákaz činnosti).

Zákaz pobytu se ukládá na jeden rok až deset let, kde pachatel spáchal úmyslný trestný čin a pokud to vyžaduje způsob života pachatele, místo spáchání činu veřejného pořádku, zdraví, rodiny, majetku nebo mravnosti. Trest se nesmí vztahovat na místo nebo obvod, kde má pachatel trvalý pobyt. Pachateli smí soud uložit i určitá omezení, která by měla vést pachatele k řádnému životu a podle svých sil a možností by měl nahradit škodu, kterou svým trestným činem způsobil. Po dobu výkonu tohoto trestu se odsouzený nesmí zdržovat na určeném místě nebo obvodu (§ 75, Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Zákaz pobytu).

Zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce je jedním z nových alternativních trestů, který byl u nás zaveden v lednu roku 2010. Odsouzený má povinnost spolupracovat s probačním úředníkem, kdy spolupracují a postupují podle probačního plánu, vykonávají určené programy sociálního výcviku, převýchovy a plní programy psychologického poradenství. Trest je určen pro fotbalové fanoušky ale i pro jiné pachatele, kteří se dopustili úmyslného trestného činu v souvislosti s návštěvou nějaké společenské akce, například hudebního koncertu, hokejového či fotbalového utkání, apod. Tento trest může být soudem uložen až na dobu deset let. Po dobu výkonu trestu zákazu vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce se nesmí odsouzený účastnit stanovených sportovních, kulturních a jiných společenských akcí (§ 77, Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Výkon trestu zákazu vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce).

Ztráta čestných titulů nebo vyznamenání je trest ukládaný pachateli, který spáchal úmyslný trestný čin ze zvlášť zavrženíhodné pohnutky k nepodmíněnému trestu odnětí svobody nejméně

na dva roky. Pro odsouzeného to znamená, že ztratí vyznamenání, čestná uznání a jiné čestné tituly, které získal podle vnitrostátních předpisů (§ 78, Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Ztráta čestných titulů nebo vyznamenání).

Ztráta vojenské hodnosti, může být udělena tomu pachateli, který spáchal úmyslný trestný čin ze zvlášť zavrženíhodné pohnutky k nepodmíněnému trestu odnětí svobody nejméně na dva roky. Odsouzenému se snižuje hodnost v ozbrojených silách na hodnost vojína (§ 79, Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Ztráta vojenské hodnosti).

Vyhoštění je trest, který lze uložit pachateli, který není občanem České republiky. Trest lze uložit na určitou dobu nebo v rozmezí od jednoho roku do deseti let (§ 80, Česko, zákon č. 40/2009 Sb., Vyhoštění).

Krátkodobé tresty odnětí svobody se u pachatelů, kteří spáchají méně závažné trestné činy mohou jevit jako zbytečně nákladné a z pohledu prevence dalšího páchaní trestných činů taky jako neúčinné, proto se zavádí systém *alternativních trestů*, kam patří všechny tresty, které mohou nahradit výkon trestu odnětí svobody, např.: obecně prospěšné práce, peněžitý trest, apod. (§ 81 zákon č. 40/2009 Sb., Krátkodobé tresty).

Alternativní tresty poskytují jinou možnost pro potrestání pachatele než je výkon trestu odnětí svobody. Jsou náhradním řešením pro přeplněné věznice, ve kterých jsou odsouzení izolováni od společnosti (Česko, zákon č. 40/2009 Sb.).

Pro ilustraci a v kontextu s řešením disertačního projektu je třeba ještě uvést výčet **exponovaných trestných činů**, typických pro věkovou kategorii odsouzených mužů ve věku od 18. do 26. let (Česko, Trestní zákon ve znění pozdějších předpisů č. 140/1961 Sb.).

Pozn.: *k tomu je potřeba uvést, že zákon č. 40/2009 Sb., Trestní zákoník, kterým se změnila paragrafová znění Trestního zákona ve znění pozdějších předpisů č. 140/1961, jsou pro potřeby této práce uvedena za původními paragrafovými označeními, tedy v závorkách jsou uvedena nová paragrafová znění trestných činů.*

Krádež § 247 (§ 205)

Jedná se o záměrné a plánovité osvojení si cizí věci a o zacházení s ní jako s vlastní. Příčiny krádeží jsou různé. Od chorobných projevů patologického stavu psychiky, kleptomanie, přes snahu upoutat pozornost, pomstít se někomu, kompenzovat nenasycení jiné potřeby, až

k záměru obohatit se. Pachatelů krádeží ve výkonu trestu odnětí svobody výraznou měrou přibylo, jelikož velký počet lidí tímto trestným činem řeší svou tíživou životní situaci (nezaměstnaní, bezdomovci, rodiny s mnoha dětmi, romové apod.) bez rozdílu věku.

Loupež § 234 (§ 173)

Jedná se o přivlastnění si cizí věci násilím, či pod jeho pohrůzkou. U loupeží vzhledem k jejich povaze většinou dochází k ublížení na zdraví, někdy až k smrti napadeného, přitom jde většinou o tzv. *malé loupeže*, kdy pachatel kolikrát ani neví, kolik loupeží získal peněz, anebo může naivně předpokládat, že nepůjde o velkou finanční hotovost. Také počet pachatelů s tímto trestným činem vzrostl. Zde se však jedná převážně o mladší osoby, jelikož disponují fyzickým silami, které využívají k páčání této pro společnost nebezpečné trestné činnosti.

Znásilnění § 241 (§ 185)

Jedná se o trestný čin proti lidské důstojnosti, kdy pachatel pod hrozbou či násilím si vynutí se ženou souložit. Tento trestný čin je o to závažnější, že dochází jednak k újmě na zdraví, jednak k psychickým traumatům, které mohou poznamenat postiženou na celý život. U tohoto trestného činu nedošlo ani k vzestupu nebo poklesu četnosti jeho spáchání.

Pohlavní zneužívání § 242 (§ 187)

Tento trestný čin je zavrženíhodný co se týče lidské důstojnosti, neboť se jedná o prohřešek proti dětem, které má velmi traumatizující charakter. Tato trestná činnost má stoupající tendenci a možno hovořit i o stoupající agresivitě pachatelů. Ve výkonu trestu odnětí svobody se jedná o nejvíce odsuzovaný trestný čin také ostatními odsouzenými.

Vražda § 219 (§ 140)

V dnešní době se ve výkonu trestu setkáváme s tímto trestným činem poměrně běžně, dokonce lze říci, že často právě u věkové kategorie pachatelů mezi 18. a 26. rokem věku. Jedná se o zvláště zavrženíhodný trestný čin – setkáváme se i s vraždami na objednávku, páchanými českými i cizími státními příslušníky. Vražda jako brutální a agresivní trestný čin je na prvním místě v hierarchii závažnosti trestných činů.

3.4 ZÁKLADNÍ POVINNOSTI A ZÁKLADNÍ PRÁVA OSOUZENÝCH

Mezi **základní povinnosti** všech odsouzených patří **povinnost respektovat *Zákon o výkonu trestu***

odnětí svobody a dodržovat Vnitřní řád věznice.

Základní právo na osobní hygienu a zdravotní péči je stejné jako v civilním životě. Mezi další základní práva odsouzených patří také právo využití návštěv, které se konají po dobu tří hodin během jednoho kalendářního měsíce (maximálně čtyři navštěvující civilní osoby pro jednoho odsouzeného). Ve výkonu trestu lze provést návštěvu se svolením ředitele i mimo areál věznice, s ohledem na bezpečnostní a diferenciací pravidla každé věznice. Odsouzenému se zajišťuje právo poskytování duchovních, sociálních a dalších odborných služeb sledujících humanitní cíle v co největším rozsahu. Odsouzený má právo na zakoupení denního tisku, knih, časopisů, a to jak tuzemských tak i zahraničních titulů. Může hrát společenské hry a půjčovat si odborné publikace z vězeňské knihovny. Na ložnici může mít vlastní televizi a vlastní radiopřijímač. Odsouzeným se poskytuje pravidelná strava a při pracovním zařazení se poskytuje i strava navíc. Odsouzený má právo podávat stížnosti příslušným orgánům, mezi které kupříkladu patří: Výbor pro lidská práva, Komise pro lidská práva, Úřad pro lidská práva, Výbor pro odstranění rasové diskriminace, Komise OSN pro postavení žen, Výbor pro práva dítěte, Vysoký komisař pro uprchlíky, Evropský soud pro lidská práva, Vysoký komisař OBSE pro národnostní menšiny, Amnesty International, Mezinárodní Federace pro lidská práva, Mezinárodní romská unie, Mezinárodní výbor Červeného kříže.

Zaměstnanci Vězeňské služby jsou povinni dbát zachování práv, která odsouzení mají ve výkonu trestu (Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č.169/1999 Sb.).

Vzdělávání patří mezi **zákonná práva** odsouzených a je umožněno těm mladým odsouzeným, u nichž jsou dobré osobnostní a intelektové předpoklady k získání základního či středního vzdělání. Střední odborná učiliště a učiliště Vězeňské služby ČR, které byly nově zřízeny, byly zařazeny do sítě škol České republiky již v roce 1996. Nacházejí ve věznicích Opava, Pardubice, Plzeň, Příbram, Rýnovice, Valdice, Vinařice a Všehrady. V uvedených zařízeních probíhá výuka v oboru elektrotechnická výroba, dámská krejčovská, strojírenská výroba, kuchař, provozní zámečnický, zednický, truhlář, kuchař, knihovnický. Konají se zde odborné a rekvalifikační kurzy jako např. kurz administrativy, počítačové kurzy, kurz práce s křovinořezem, kurs malíř-natěrač (podrobněji Biedermanová, Petras, 2011; České vězeňství, 4/2012).

3.4.1 ZÁKONNÁ OMEZENÍ A ZVÝHODNĚNÍ ODSOUZENÝCH

Po dobu výkonu trestu **nemohou** odsouzení stávkovat, sdružovat se ve spolcích ohrožující bezpečnost, zakládat odborové organizace a politické strany. Dále je odsouzeným **zakázáno** požívat a držet omamné a psychotropní látky, přechovávat nedovolené předměty ohrožující zdraví a bezpečnost osob. Dále je odsouzeným zakázáno hrát hry o peníze, tetovat sebe či jiné osoby, úmyslně si páchat újmu na zdraví prodávat a směnovat své osobní věci. V případě, že odsouzený zaviněně a vědomě poruší

zákon o výkonu trestu odnětí svobody nebo řád výkonu trestu odnětí svobody, neplní si své povinnosti nebo narušuje pořádek a bezpečnost ve výkonu trestu, lze mu uložit kázeňský trest. Těmito **tresty** jsou:

- důtka;
- snížení kapesného maximálně o jednu třetinu až na dobu 3 měsíců;
- zákaz přijetí balíku;
- pokuta až do výše 1000 Kč;
- propadnutí věci;
- umístění na uzavřené oddělení až na dobu 28 dnů;
- umístění do samovazby až na 20 dnů (Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č.169/1999 Sb.).

Naproti tomu lze odsouzenému **udělit odměnu**, jestliže svým chováním a jednáním nebo příkladným činem projevuje odpovědný přístup k plnění stanovených povinností a spolupracuje při naplňování účelu výkonu trestu. Příslušnými odměnami jsou:

- pochvala;
- mimořádné zvýšení doby návštěvy;
- povolení mimořádného nákupu;
- věcná nebo peněžitá odměna až do výše 1000 Kč;
- rozšíření doby osobního volna;
- povolení opustit věznici až na 24 hodin;
- přerušování výkonu trestu.

Jednotlivé věznice vytvářejí podmínky pro **zaměstnávání, vzdělávání a odměňování odsouzených**, zajišťují možnost získání a zvyšování pracovní kvalifikace mladých odsouzených a jejich všeobecnou pracovní informovanost. Pracovní činnost plní odsouzení buď v samotném areálu věznice, kdy se podílí na zabezpečování provozu nebo pracují na vnějších pracovištích. Z pracovních odměn (výplat) se strhávají finanční prostředky, se kterými je zákonně disponováno k úhradě dluhů na výživném, k úhradě nákladů výkonu trestu, k úhradě náhrad za následky trestné činnosti a k vypořádávání se s poškozenými (Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č.169/1999 Sb.).

3.5 VÝKON TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY MLADÝCH DOSPĚLÝCH

Znalost **sociálních a osobnostních charakteristik** vězněného mladého odsouzeného je z hlediska penitenciární péče velmi důležitá. Tomášek zmiňuje, že ze sociálních a osobnostních charakteristiky

vězněných odsouzených je třeba vycházet při volbě a realizaci resocializačních programů a diferencovaného přístupu k nim. Penitenciární diagnóza je pak základem klasifikace vězněných osob, na kterou má potom navazovat diferencované zacházení, kdy správná diferenciací jednotlivých odsouzených je účinným prostředkem k realizaci resocializace (Smékal 1989).

Mladí dospělí představují v penitencárním prostředí skupinou tvořenou **jedinci ve věku od 18. do 26. let**. Mají charakteristický způsob chování, prožívání, myšlení. Mají jiné vzory, normy i hodnoty. Každá generace mladých lidí reprodukuje některé kulturní hodnoty dané společnosti, jiné odmítá a vytváří hodnoty nové. Předpokládám (v souladu s dlouholetou zkušeností), že tato skupina mladých odsouzených má velké adaptační problémy spojené s nástupem trestu odnětí svobody, ale také další adaptační problémy během výkonu odnětí svobody (Houdková, 1993).

Resocializační a výchovné působení na **mladého dospělého** je složité, protože tito mladí jedinci se nacházejí ve věku, ve kterém se dotvářejí charakteristiky chování a jednání. Změna osobnostních rysů jedince je obtížná a někdy se i přes veškerou snahu nedaří proces působení na jedince mobilizovat nebo se podaří dosáhnout jen vnější (částečné) změny bez skutečné (vnitřní) změny. Věk mladých dospělých je z pohledu Taylora, Nee a Towl a obdobím ustalování tělesného, osobnostního a psychického vývoje. Mladý člověk je v tomto věku na vrcholu své fyzické výkonnosti. Tělesný vývoj je ukončen. Na konci dvacátého roku věku se jeho organismus vyrovnává organismu dospělého, a také v pracovní činnosti je mladý jedinec schopen stejného zatížení (Taylor, Nee, 1988; Towl, 1993). Vágnerová uvádí, že se u nich můžeme setkat s náhlou změnou náboženského nebo politického přesvědčení. Mladí jedinci diferencují své názory, třídí a seskupují informace. Rozvíjí se povahové vlastnosti, city. Emocionální vývoj není ukončen. Mladí jedinci jsou dostatečně informováni v oblasti sexuality. Mají vlastní názor na svět, kulturu a společnost (Vagnerová, 1999). Matoušek sděluje, že u mladých dospělých dochází k rozporu mezi fyzickou a sociálně-ekonomickou zralostí, protože současná sociálně-ekonomická situace ovlivňuje profesionální přípravu mladých lidí na výkon povolání (Matoušek, 1986).

Adekvátní naplnění věkového období mladých dospělých vyžaduje od dospělých (zejména rodičů) ochotu akceptovat je a poskytnout jim takovou podporu, která jim umožní dosáhnout zralosti, dospělosti. Toto věkové období se jeví jaké důležité, protože se relativně snadno mohou mladí dospělí dostat do konfliktu se zákonem, spáchat trestný čin nebo se stát spolupachateli trestné činnosti (Snopek, Hublová, 2008).

Z vlastní zkušenosti vím, že zvláštnosti psychiky mladých dospělých odsouzených se projevují během výkonu trestu. Často se objevuje trdomyslnost, negativismus, neochota ke spolupráci s odborným personálem věznice, především u těch jedinců, kteří nevěří ve své vlastní psychické síly, nebo

dochází-li k přecenění svých možností. Tito mladí odsouzení narušuje režim, neplní požadavky vychovatelů, nerespektují autoritu. Jejich negativistické postoje jim znesnadňují přijetí resocializačního a výchovného působení ve prospěch formování jeho osobnosti.

U části mladých odsouzených je přítomný pochopitelný stesk po svobodě, po domově, po nejbližších lidech. Vnějšími projevy chování jsou stavy určité strnulosti a odevzdání se osudu. Mohou také reagovat i zvýšenou úzkostí a dráždivostí. Mnoho konfliktů a problémů mladých odsouzených, kteří jsou poprvé ve výkonu trestu odnětí svobody vzniká v době jejich adaptace na vězeňské prostředí. V tuto adaptační dobu odsouzení zvláště silně pociťují v omezení svých osobních potřeb, v omezení změny navykého způsobu dosavadního života. Odsouzený se stává agresivním, impulsivním, lehce podléhá vlivům momentální situace volně podle Gillernová, Boukalová (2006).

Podle Praška mnozí mladí odsouzení páchají trestnou činnost v partě nebo pod jejím vlivem. Mladého člověka do skupiny láká družnost, kamarádství, neformálnost oproti kolektivu ve výkonu trestu, který si odsouzení sami nevytvářejí, ani si jej sami nevybírají, ale jsou do něj zařazeni na základě určitých, pevně stanovených a daných kritérií (Praško, 2003). Tato skupina se vyznačuje složitými vnitřními vztahy. V penitenciární praxi se můžeme s těmito složitými vztahy setkat na uzavřených a úzce specializovaných odděleních, kde právě kolektivní soužití sebou přináší náročné situace, často dochází ke konfliktům, které jsou zpravidla obtížně a složitě zvládnuty. Konfliktní situace jistě vyvolávají i situační proměnné výkonu trestu, ale také problemtické projevy osobnostních vlastností a rysů mnoha odsouzených.

Objevení vzniku těchto konfliktů a odhalení některých jejich zjevných příčin, stejně jako jejich zvládnutí je jedním z hlavních úkolů vychovatelů a vychovatelů-terapeutů. Pro individuální resocializační programy je třeba pracovat se skupinami relativně *normálními*. Existence skupiny, která staví na vzájemné zášti, nechuti ke spolupráci apod. brzdí výchovnou práci a naopak se posiluje působení recidivistů na *méně narušené odsouzené*. Pro kolektiv mladých odsouzených jsou charakteristické projevy špatné nálady, tzv. psychické infekce, kdy dochází k přenosu nálady jedince na celý kolektiv odsouzených. Navíc dobře víme, že nikde se neprojevují tendence k nápodobě tak silně, jako v kolektivu mladých odsouzených a to jak na základě kladného tak i záporného příkladu (Výrost, Slaměník, 1997).

V penitenciární praxi také pracujeme s jedinci, u kterých se jako nejčastější osobnostní rysy jeví chronické lhaní, chybějící pocit viny, afektivita, nedostatek empatie, egocentrismus, narcismus, nízká sebekontrola, promiskuita, dlouhodobé poruchy chování, nedostatek dlouhodobých a perspektivních

cílů, nezodpovědnost, kriminální všestrannost a recidiva

Mladí dospělí ve výkonu trestu disponují silnou potřebou vzrušení a těžce snášejí nudu. Tato tendence může být i příčinou ke sklonu užívat drogy, alkohol, může vést k nestandardním sexuálním praktikám, k dobrodružným a riskantním akcím. Projevují se také sklony k porušování zákonných norem a porušování všeobecných morálních zásad dané společností (Meliburda, 1987). Čírtková uvádí, že potřeba emočního vzrušení mladých dospělých se často projevuje také neschopností tlumit a ovládat vlastní reakce. Mladí dospělí bývají zpravidla silně egoističtí, nezdrženliví a zaměřeni jen na bezprostřední vlastní uspokojení, jejich nálada bývá často podrážděná. Okolní svět vidí i černobíle. Jejich svědomí je jen slabě rozvinuto, neprožívají pocity viny, své nestandardní chování omlouvají různými způsoby. Od svého okolí však paradoxně vyžadují toleranci, shovívavost ke své osobě, sami však nejsou schopni tolerovat nic a nikomu (Čírtková, 1994).

Farrington sděluje, že mladí dospělí mohou být emočně nezralí, snadno reagují afektivním výbuchem, agresivitou a násilím. Myslí si, že jen oni mají pravdu a svým sklonem ke zkratkovému jednání jim hrozí bezprostřední riziko fyzického násilí. Mají sklony k sebepoškození. Nebývají schopni adekvátního hodnocení situace. Žijí přítomností a budoucnost neřeší. Jejich vztahy k ostatním lidem mohou být ovlivněny jejich nestálostí, nespolehlivostí a bezohledností (Farrington, 1996).

Mladí dospělí se v sociálních situacích se nedovedou uspokojivě orientovat a přiměřeně reagovat. Potřeby jiných lidí pro ně nejsou důležité, nejsou schopni empatie, vztahy s lidmi bývají víceméně účelové. U lidí trpících asociální poruchou je zvýšené riziko kriminálního chování a značnou část života stráví ve vězení. Jejich problémem je neschopnost žít na svobodě bez konfliktů. Mnozí z nich přijali pobyt ve vězení jako svůj životní styl. Uvedená porucha osobnosti je častější u mužů. Z hlediska etiologie je značná dědičná dispozice a nevhodné prostředí (Allnutt, Weood, Wilhelm, Butler, 2008). Mladí dospělí s antisociálním chováním jsou nebezpeční a vykazují také značnou míru recidivy. Jejich chování bývá často spojeno s výraznou agresivitou a motivováno úsilím škodit druhému. Jedinci s antisociálním a agresivním chováním si dopady svých činů uvědomují a záměrně se chovají způsobem,

který je společensky nežádoucí, nechtěný a nepřijatelný (Farrington, Coid, 2003).

Klasifikace mladých odsouzených pro věkovou kategorii od 18 do 26 let věku:

- ✚ prosociální jedinci – odpovídající socializovanému jedinci,
- ✚ antisociální jedinci – odpovídající deviantně socializovanému jedinci,
- ✚ pseudosociální jedinci – s labilním systémem norem,
- ✚ asociální jedinci – odpovídající defektně socializovanému jedinci (Shover, 1991).

Pokud bychom chtěli **porovnat výkon trestu mladých odsouzených a recidivistů**, pak lze konstatovat, že mladí odsouzení představují ve výkonu trestu odnětí svobody specifickou sociální skupinu, pro níž platí, že budou lépe spolupracovat s autoritou a jejich adaptace na výkon trestu bude kratší oproti odsouzeným recidivistům. Do výkonu trestu odnětí svobody nastupují mladí dospělí s kratšími tresty, co do časové délky trestu oproti recidivistům, avšak recidivisté přicházejí s plně zažitými životními zkušenostmi (praxe v zaměstnání, počátky manželství, soužití s družkou, narození potomka, ale i paradoxně opakované věznění, opakované páchaní trestné činnosti různého charakteru, různého stupně intenzity apod.). Tyto životní zkušenosti jim mohou někdy podstatným způsobem pomoci překonat adaptační problémy na výkon trestu odnětí svobody, ale mnohdy se pro ně tyto zkušenosti stanou překážkou změny.

Lze předpokládat, že pro skupiny mladých odsouzených by případná a potřebná terapie měla být optimálně založena na dobrovolnosti, na tom, že jedinec chce změnu v sociálním začlenění ve společnosti. Ne vždy se s takovým postojem odsouzených setkáváme, ale přesto může být mladý dospělý terapeuticky veden k vlastnímu přesvědčení, které pak přijme za své a které je ve prospěch jeho resocializace. Ochranná detence mladého dospělého by měla trvat tak dlouho, dokud nesplní svůj účel, čímž by mělo být podstatně snížený stupeň nebezpečnosti jedince pro společnost.

Recidivisté se dopouštějí opakovaně trestné činnosti (Česko, zákon č. 169/1999 Sb.). Jsou lhostejní ke společnosti a k následkům trestné činnosti, která je výrazem přijetí jejich určitého životního stylu, do něhož patří i výkon trestu ve věznicích. U těchto odsouzených recidivistů předpokládáme časově velmi krátkou adaptační přizpůsobivost nebo téměř žádnou časovou dobu adaptace na výkon trestu odnětí svobody (Altman, Chereers, 1980).

Brantingham zachycuje skutečnost, že těžší delikventi, recidivisté a vězni staršího věku již svojí přítomností ruší resocializační cíle skupiny mladých odsouzených. Těžce nabourávají dosažené výsledky. Jejich vliv na určité formy delikvence mladých odsouzených je zhoubný a za současných podmínek výkonu trestu se tomuto vlivu mu nedá účinně bránit (Brantingham, Brantingham, 1993). Recidivisté také mají sklony k sebedestrukčním a demonstrativním mechanismům sebeпоškozování. Resocializace u těchto odsouzených recidivistů není ve většině případů možná. Při relativní predikci

úspěšnosti je možná pouze ve smyslu částečné a velmi malé (dílčí) resocializaci. Častost a četnost recidivy výše uvedené poznatky potvrzuje. U těchto odsouzených pak každý nově spáchaný trestný čin prohlubuje antisociální orientaci jedince a ulehčuje tak těmto odsouzeným užití naučeného mechanismu pro spáchání dalšího trestného činu (Ewald, 1994).

Z vlastní praxe navíc mohu konstatovat, že zvláště nebezpeční recidivisté se ve výkonu trestu vyznačují nedisciplinovaností, v jejímž středu leží negativní zaměření osobnosti, nevázanost v chování a následkem tohoto impulsivního chování dochází k projevům agrese, k verbální a nonverbální agresi vůči spoluodsouzeným i vůči vězeňskému personálu.

4. ADAPTACE JEDINCE V NÁROČNÝCH ŽIVOTNÍCH SITUACÍCH

Adaptace jedince vůči ostatním, skupině či celé společnosti prostupuje celým životem každého člověka. Adaptace mladých dospělých je značně dynamický proces. Nejde o pasivní přizpůsobení, ale o aktivní vztah k podmínkám existence v rámci uspokojování individuálních potřeb, v němž se uplatňuje pohled jednotlivce na jedince a také pohled jedince na společnost. Adaptace na okolní prostředí vyžaduje od mladých dospělých, aby dokázali přijímat podněty z okolního prostředí, aby se dokázali přizpůsobovat vnějším podmínkám, které na ně působí (Výrost, Slaměník, 1997).

Smékal sděluje, že *adaptace* také předpokládá realistické hodnocení skutečnosti. Adaptovaný může být jen člověk citově zralý, s dobrou vůlí a morální kontrolou. Adaptace předpokládá také kontrolu afektů, celkovou integraci osobnosti se zřetelem k možnostem a schopnostem každého jedince. Adaptace dále předpokládá přiměřené stanovení osobních cílů. Psychologickou podstatou adaptace je tedy identifikace člověka se společenskou rolí, resp. se systémem rolí, které odpovídají jeho věku, společenskému postavení, jeho pohlaví, schopnostem a motivům. Součástí *adaptace* je přirozeně také schopnost jedince k úniku z nepříjemných situací (Smékal, 1985).

Míra *adaptability* není u všech jedinců stejná. Např. Potchak, Gloin a Zgoba přináší informaci, že mnohem lépe se adaptují lidé, kteří mají větší schopnost empatie. Také u téhož jedince se míra adaptability mění v různých životních obdobích a v různých situacích. Adaptabilita jedince na prostředí se zhoršuje v nemoci a ve stáří. Dobrá adaptace znamená, že chování jedince vede k dosažení cíle a není

doprovázeno interpersonálními konflikty (Potchak, Gloin, Zgoba, 2002).

Pro Mikšíka představuje adaptace jedince nezbytnost vyznat se v jednání druhých lidí a správně hodnotit a vyhodnotit jejich aktuální psychický stav, adekvátně emocionálně reagovat na jejich chování. Volit vůči každému jedinci takový způsob chování, který bude v souladu se všeobecně přijímanými zásadami morálky a zároveň bude způsob adaptace jednotlivce vůči ostatním jedincům co nejlépe odpovídat individuálním zvláštnostem těch, s nimiž je jedinec ve styku. Člověk, který je dobře adaptovaný má dobrý pocit uspokojení, zažívá pocit jistoty, uspokojení z pocitu tolerance, bez prožitků úzkosti (Mikšík, 1986).

4.1 MALADAPTACE A MALADJUSTACE JEDINCE V PENITENCIÁRNÍM PROSTŘEDÍ

V náročných životních situacích, které pro jedince např. představuje nástup do výkonu trestu odnětí svobody, může právě tehdy docházet ke problematické adaptaci – přesněji *maladaptaci*, tedy nepřizpůsobení se jedince daným okolnostem (Urbanová, Netik, 1985).

Maladaptace je porucha nebo neschopnost adaptace, nesprávná adaptace. Je to narušení přirozené interakce mezi člověkem a prostředím vycházející z neurofyziologických a psychických a osobnostních dispozic jedince. Maladaptaci nelze ztotožňovat s jakýmkoli nonkonformním postojem jedince k převládajícím názorům nebo poměrům (Kollárik, 1990).

Arnett se staví k pojmu maladaptace tak, že tato je ekvivalentní k pojmu **maladjustace** – nepřizpůsobivost. **Maladjustace** vzniká zpravidla na podkladě sociální narušenosti či psychické deprivace a projevuje se různými poruchami chování, únikem ze situací, rezignací, destruktivní agresivitou. Následkem bývá sekundární narušení osobnosti při větší závažnosti a hloubce. Je také možný vznik neuróz a psychóz (Arnett, 2004). Z hlediska defektologie hovoří Rapport o to tom, že maladaptace může být rovněž znakem defektivitu jedinců, jejichž patogenezi dominuje konkrétní, většinou fyzická, somatická, porucha. Tento pojem představuje špatné přizpůsobení jedince k normám společenských skupin, podobně jako pojem maladaptace (Rapport, 1982).

Adaptačním procesem ve výkonu trestu odnětí svobody rozumíme proces postupného přizpůsobování se odsouzeného vězeňskému způsobu života a společenství ostatních odsouzených, který je v podstatě procesem **prizonizace**, jež lze rozdělit na dvě části:

- první částí jde o přivyknutí si na organizaci života ve věznici tj. tzv. **proces institucionalizace**, což představuje hlavně orientaci jedince ve specifických podmínkách života představující

výkon trestu odnětí svobody. Jedinec se musí adaptovat nejen na podmínky výkonu trestu, ale zaměřit se i na začlenění do vězeňské subkultury, přizpůsobení se normám, na přijetí nové role ve výkonu trestu. Tomuto adaptačnímu postupu – prizonizaci „podlehne“ více či méně každý odsouzený, těžko se mu vyhnout. Tím, že odsouzený přijme formy organizace života ve věznici, adaptuje se na formy organizace života ve věznici neznámá, že u něj už probíhá proces resocializace nebo, že by se s přijetím rolí a přijetím způsobů života zcela bezvýhradně ztotožnil (Gillernová, Boukalová 2006).

- Snook označuje jako druhou částí prizonizace tzv. **proces ideologizace**, který charakterizuje jako vnitřní (osobní) přijímání soustavy hodnot, postojů, názorů a norem chování, které se vytváří v prostředí vězeňské subkultury (Snook, 2002).

Biedermanová a Petras označují specifické koncentrování negativních činitelů u mladých odsouzených tak, že vytváří určité specifické podmínky pro další tzv. deformační pole jejich osobnosti. Proces adaptačního přizpůsobování je závislý na délce trestu, na stabilitě osobnostních charakteristik jednotlivce, na stupni narušenosti, ale zároveň na sociálním tlaku vězeňské subkultury a v neposlední řadě i na síle záměrného resocializačního působení. Proces **prizonizace negativně působí** na vytváření sociálně prospěšných kontaktů, snižuje účinnost resocializačních záměrů a ovlivňuje chování a jednání prosociálních typů mladých odsouzených (Biedermanová, Petras, 2011).

Výkon trestu odnětí svobody je tedy možno chápat jako **výraznou zátěžovou situaci** pro mladého jedince. Míra zátěže se u konkrétních mladých odsouzených a míra jejich adaptace na vězeňské podmínky je závislá především na:

- ✚ osobnosti odsouzeného, na jeho připravenosti ke zvládnutí náročných životních situací, na jeho adaptačních schopnostech, na jeho schopnostech a ochotě k poznání své osobnosti na připravenosti ke změně chování a úpravě či změně dosavadního životního stylu, atd. (Netík, 1991);
- ✚ podmínkách výkonu trestu, na typu věznice, na sociálním klimatu oddělení, na němž se nachází apod. (Houdková, 2001);
- ✚ novosti požadavků a podmínek, je-li tato situace pro něj nová, neznámá, nastupuje-li přímo do výkonu trestu či nastupuje-li bez předcházejícího výkonu vazby apod. (Netík, 1997).

Tamchyna přisuzuje existenci adaptačních problémů jedinců ve výkonu trestu k obtížím procesu prizonizace, které jsou zastoupeny např. nedobrovolností jedinců přijmout společností určenou roli vězně. Proto nutnost odborné péče, zejména pak psychologické péče, vyplývá

jednak z osobnostních dispozic vězněných mladých odsouzených, tak z jejich reakcí na podmínky vězeňského prostředí (Tamcyna, 1992).

Z tohoto pohledu patří k hlavním psychickým aspektům prizonizace a institucionalizace mladého odsouzeného sociální vyloučení, sociální odloučení od rodiny, rozpad rodiny, ztráta přátel. Sociální izolace a změna sociálního pole je ve vězeňském slangu označena jako tzv. ponorková nemoc, což ve svém důsledku představuje ztrátu soukromí jedince. Také stálý dozor uniformovaných složek vězeňského personálu, nemožnost volně nakládat s veškerým časem včetně času odpočinku, obtížnou prvotní zkušenost s adaptací na podmínky výkonu trestu, nutnost začlenění se do vězeňské kultury a subkultury a přizpůsobení se normám a přijetím nových rolí – jsou aspekty vyjadřující negativní podmínky prizonizace a adaptace na vězeňské prostředí. Negativní aspekty prizonizace patří ke každodennímu koloritu věznic, který je náročný nejen pro samotné odsouzené, ale také pro zaměstnance vězeňské služby.

Adaptační obtíže na prostředí výkonu trestu jsou v neposlední řadě vyjádřeny psychickými aspekty k nimž patří např. emocionální labilita, tenze, úzkost, neurotické obtíže, deprese, demonstrativní sebepoškozování, dále sklony k suicidálnímu jednání, simulace, problémy spojenými se závislostmi na návykových látkách (Zoubková, 2007). Mezi adaptační obtíže také patří i nemožnost jedince osobně ovlivnit, a být ve středovém poli řešení rodinných a partnerských problémů, kdy se odsouzení obávají o svůj vztah, mají obavy o budoucnost svých dětí. Také nemoc v primární rodině, rozluka vlastních rodičů nebo rozvod rodičů, úmrtí člena rodiny patří k adaptačním obtížím a k výrazným *stresorům* pro jednotlivé odsouzené. Mladí odsouzení se nevyhnou ani ztrátě sociálních jistot, ztrátě trvalého bydliště, ztrátě bytu, vystěhování z bytů a z domů, exekucím (Towl, 1993).

Mezi další projevy adaptačních obtíží zejména pak mladých odsouzených patří např. vztahové neshody mezi odsouzenými a nevyžádaná pozornost k neadekvátním a vyhroceným situacím, ale i účast při vzájemných nedorozuměních, konfliktech (zastoupených zejména fyzickými konflikty), ale i nonverbální agresivitou, ale i kombinací obojího závadového konfliktního chování. Otevřené konfliktní situace kam můžeme zařadit šikanu, vyhlašování tzv. hladovek patří také k adaptačním problémům odsouzených bez ohledu na věkovou skupinu, volně podle Gillernová, Boukalová (2006).

Odsouzení proto často píší žádosti o umístění do tzv. krizového oddělení, píší žádosti o přemístění do jiné věznice. Jejich důvodem bývá představa možnosti úniku z nepříznivého

klimatu ve skupině odsouzených a ve věznici. Tyto žádosti mají za cíl získat podporu od zaměstnanců k přemístění do jiné věznice nebo získání jakéholi výhody nebo výhodnějšího postavení mezi odsouzenými ve skupině (Netík a kol., 1997).

Mohu také uvést ze své zkušenosti, že např. kladné hodnocení v žádosti o pomíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody může být stimulem pro odsouzeného k udělení institutu přerušování výkonu trestu odnětí svobody, k udělení návštěvy bez zrakové a sluchové kontroly (ve vězeňském slagu jsou tyto návštěvy označeny jako intimní návštěvy), k udělení volné vycházky s rodinou nebo i ponechání odsouzenému k užívání další osobní předměty a v neposlední řadě získání změny ve skupině vnitřní diferenciaci (podrobněji v 5. kapitole). Je tak možné se vlastním přičiněním a plněním programu zacházení zasloužit o změnu skupiny vnitřní diferenciaci II. na I. diferenciacní skupinu, která pro odsouzené představuje získání značných výhod pro každého jednotlivce, kterého se tato změna v určení vnitřní diferenciaci týká.

Setkala jsem se během své praxe, že odsouzení píšou také písemné stížnosti na kvalitu poskytované zdravotní péče, píšou i stížnosti na samotný proces zařazování nebo vyřazování ze zaměstnání ve výkonu trestu odnětí svobody. Všechny tyto faktory představují pro jedince reálné a vskutku obtížné skutečnosti adaptačního procesu, které také souvisejí s prizonizací, a které velmi ztěžují adaptační proces u odsouzených na přijetí podmínek vězeňského systému.

Poněšický řadí k psychickým obtížím odsouzených na adaptaci ve vězeňském prostředí řadu individuálních, kvalitativně i kvantitativně odlišných potřeb, ale i fenomén vytvořených, náhodných či souhlasných skupin odsouzených, které tvoří široké disproporční kontinuum pulzujících skupinových potřeb. Tyto disproporční potřeby v sobě zahrnují jak relativní normy duševního zdraví, tak krajní případy osobních patologií a duševních onemocnění. (Poněšický, 2010). Obecně lze psychické obtíže ve skupinách odsouzených popsat také jako obtíže v rámci přítomné těžké adaptační situace ve výkonu trestu odnětí svobody. Projevují se nebo jsou doprovázeny obtížemi fyzickými i sociálními. Psychické obtíže odsouzených se také mohou projevit skrytě, odsouzený může působit zamlkle, klidně, ale i podrážděně, být verbálně útočný

nebo zlehčující svoje postavení ve skupině.

4.2 ROLE V SOCIÁLNÍ SKUPINĚ ODSOUZENÝCH

Sociální roli v sociální skupině Výrost a Slaměník vymezují jako roli specifickou, vyznačující se např. způsoby chování, které velmi úzce souvisí s dynamikou, fungováním skupiny a liší se od obecnějšího pojmu sociální role. Nejde o *role*, jako třeba role muže, role manželky, role učitele, role milence (Výrost, Slaměník, 1997).

Obsah skupinových rolí podle Cantera vyplývá spíše z obecných potřeb fungování skupiny a často tyto role epizodicky zaujímají různí členové skupiny. Jde o vzorce sociálního chování, kterými jednotliví členové skupiny materializují vzniklé skupinové interakce. Postavení jedince ve skupině se odhaduje na základě celkového přijímání nebo odmítání ostatními členy skupiny, tzv. výběry typu sympatie, oproti výběru typu antipatie (Canter, 1995).

Ve výkonu trestu odnětí svobody je možné se setkat s postavením odsouzených zejména v těchto rolích:

- vůdce, nebo jeden z vůdců skupiny,
- pomocník vůdce skupiny,
- běžný člen skupiny,
- trpěný, neoblíbený člen skupiny,
- outsider, který je skupinou využíván, šikanován apod. (Tamchyna, 1992).

Role vůdce. Je to typ jedince centrovaného na úkoly, který je iniciátorem skupinových akcí. Má silnou, ne však vždy nejsilnější pozici ve skupině, je všeobecně uznáván, jeho chování je silně orientováno na úkoly skupiny. Vede skupinu k cílům, orientovaným na činnost, ale ne vždy na spokojenost v mezilidských vztazích (Canter, 2000).

Bačová a Baumgartner uvádí, že **pomocník vůdce**, je takovým členem skupiny, který v podstatě žije z úspěchů, ale i neúspěchů vůdce, napomáhá mu ve vedení skupiny, jakoby se tzv. vezl ve stínu vůdce skupiny (Bačová, Baumgartner, 1987).

Někteří shodně řadí mezi **běžné členy skupiny** takové jedince, pro něž je typické být průměrnými

reprezentanty skupiny. Takový běžný člen skupiny je ke každému přátelský, je dotazován na své mínění, hledá porozumění s druhými a odmítá nejistotu a nejednotu, ale nemá žádný výrazný vliv na uspokojování činností skupiny, není pro ni žádným přínosem (Allnutt, Weood, Wilhelm a Butler, 2008).

Heretik prezentuje, že pro **neoblíbeného člena skupiny** je příznačné, že se jedná o takového člena skupiny, kterého skupina ve svém středu trpí, ale neumožní mu o něčem rozhodovat nebo se zapojovat do vnitřního dění ve skupině. Jeho role je podobná roli běžného člena skupiny s tím rozdílem, že se neoblíbeného člena skupiny skupina na nic neptá. Je ve skupině pouze trpěn, není na nic tázán, nemůže proto ani u dalších členů skupiny najít porozumění (Heretik, 2004).

Role outsidera je zosobněna distancovaným jedincem, který vykazuje malou skupinovou interakci, nevyhledává kontakt a není proto ani ostatními členy skupiny vyhledáván. Druzí členové skupiny se v jeho přítomnosti cítí nepříjemně. Outsider hraje ve skupině podřízenou roli a provokuje ostatní členy skupiny už i svojí samotnou existencí. Ve skupině tak neustále evokuje pocit nespokojenosti a nesouměrnosti, volně podle Výrost, Slaměník (1997).

4.3 AGRESE, AGRESIVNÍ CHOVÁNÍ, JEJICH PROJEVY A FORMY

Čáp a Dytrych vymezují **agresivní chování** jako chování spojené se záměrem uškodit jinému člověku. Za podstatný atribut agresivního chování považují destruktivní účinek takového chování jedince na sebe sama nebo na okolí, a to i v případě, že by tento projev byl záměrný nebo nezáměrný (Čáp, Dytrych, 1996). Vymětal pak zohledňuje atributy trestajícího poslání agresivity vůči jednotlivci, skupině, národům nebo společenstvím. Mezi agresivní chování řadí i řádění fotbalových fanoušků často spojené s užitím alkoholu a pod vlivem drog (Vymětal, 1990). Různí autoři shodně sdělují, že všeobecně k agresi dochází spíše plánovitě, bez podstatné emoční investice.

Canter definuje **agresi** jako chování, které není v souladu se schvalovanými sociálními pravidly (Canter, 1995). Netík označuje agresi a násilí jako manifestační, pozorovatelné chování, vedené s úmyslem poškodit jiný organismus člověka nebo zvířete, jako je např. i ničení a konečná destrukce neživotného předmětu. Tato definice však nezahrnuje násilí proti vlastní osobě, jakými jsou např. agresivní sny, útočná fantazie (Netík, 1998). Train píše, že tento typ agrese je závislý na sociálních podmínkách, a zmiňují paradoxní stav, že např. *vrahům, lupičům a zločincům (profesionálům)*, slouží agrese spolu s agresivním chováním k obživě (Train, 1996). Vymětal zmiňuje také impulsivní agresi, zpravidla bez hmotného zisku a bez

plánování, ale i agresi a agresivní chování jedinců pod vlivem halucinogenů, opiátů, stimulantů a jiných psychotických látek (Vymětal, 1990). Čermák říká, že *násilí* není diagnostickou kategorií, ale, že agrese je typem chování, které je spojeno s různou psychopatií (Čermák, 1995).

Poněšický užívá pojem *násilí* pouze pro interakce mezi lidmi. Násilí definuje jako *komplexní chování*, které je různorodé ve své etiologii a ve svých projevech. Většinu násilných činů je možno podle Poněšického proto klasifikovat jako impulsivní jednání, zkratkovité jednání nebo promyšlené jednání. Promyšlené násilné chování, které předpokládá vědomé plánování, může být predátorské, provedené za účelem vlastního prospěchu nebo patologie (Poněšický, 2010).

Projevy agrese je třeba brát podle Vymětala vždy v kontextu celé situace. Autor uvádí, že agresivita je derivována také z určitých typů sociálních zkušeností jednotlivců, plynoucích z interpersonálních interakcí, kdy ně každý negativní a agresivní zážitek vyvolávající u jedince frustraci, vede pak nutně k agresi (Vymětal, 1990).

Matějček, Bubleová a Kovařík říkají, že nedosažení cíle může vyvolat jak *agresivní*, tak i *neagresivní* reakce. Je-li frustrace vnímána jako neoprávněná, pak je agresivní reakce na ni silnější, než v případě, kdy zdroj frustrace je považován za legitimní, nebo když je frustrace vnímána jako neúmyslná náhoda, nebo společensky přijatelná nebo když je očekáván trest za agresivní reakce. Jedinec může na *projevy agrese* reagovat různými způsoby. Např. projekcí, racionalizací, potlačením, sublimací, somatizací, kompenzací, únikem nebo ústupem, identifikací, regresí, transregresí, stereotypizací, přezírání, lhostejností, bagatelizováním, rezigrací, manipulací, ale běžné jsou i i projevy emoční tenze (Matějček, Bubleová, Kovařík, 1996).

Netík jako **projekci** označuje tendence promítat určité psychické jevy do činností, aktivit, stavů a to jak vlastních, např. do písma, do kresby, tak i do chování a do atribucí chování jiných lidí. Jde o projekci vlastností osobnosti, vlastních představ, motivů jednání, postojů, záměrů apod. (Netík, 1999). *Negativní projekci* míní Vágnerová jednak promítání příčin vlastního neúspěchu do jednání jiných lidí, dále promítání svých vlastností a zvláštností, do jiných lidí, nebo ještě promítání příčin vlastního chování do interpretace motivace chování (Vágnerová, 1999).

Racionalizaci můžeme s určitým zjednodušením vymezit jako “zneužití rozumu“ ve prospěch odstranění zážitku představujícího vnitřní napětí, konflikt, odvrácení nebo agresi.

Nemůžeme-li změnit situaci, měníme nazírání (úhel pohledu) na ní, na její celkové hodnocení. Chováme-li se pod vlivem nepřijatelné agresivní situace cílenou na vlastní osobu nepřijatelným způsobem, učiníme nakonec své chování přijatelné tím, že si *své nepřijatelné chování* kognitivně, logicky zdůvodníme. Podle Balcara v negativně frustrační situaci na pokladě agresivního chování to znamená, že zmaření možnosti dosáhnout cíle, je nakonec vlastní osobou jedince vnímáno jako snesitelné nebo dokonce i výhodné (Balcar, 1994).

V kontextu projevů frustrace na bázi agresivního chování, můžeme **potlačení** charakterizovat jako tendenci k vytěsnění, odmítnutí neovladatelné situace a s ní spojených prožitků. Potlačení vede k vytváření komplexů, které se mimovolně, bezděčně a asociativně propojují s reálným životem, avšak v daleko menších souvislostech (Čermák, 1998).

Jako **sublimaci** lze označit tendenci nahradit cíl, nebo určité sociální chování, sankcionované, diskreditované, blokové, sociálně schvalovaným chováním s cílem navýšit jeho *hodnotou*, a to v převážně přehnané podobě. Jde o určité *přichýlení* se k vyšším principům a tzv. velkým myšlenkám a elitním ideologiím, ovšem bez využití prvků agrese, agresivity a agresivního chování a jednání (Murder, 2002).

Somatizaci bývá označováno v podstatě psychogenní orgánové poškození jedince v důsledku převedení psychického napětí vystupňované verbální agresivity do somatické oblasti. Například k důsledkům působení agresivního chování na psychiku jedince patří kožní onemocnění, vysoký krevní tlak, dvanácterníkové a žaludeční vředy, ischemická choroba srdeční apod. (Arendtová, 1996).

Medzihorský charakterizuje **kompenzaci** tak, že blokový cíl je nahrazen cílem blízkým cíli původnímu, jehož dosažení se jeví lidem reálně. Většinou však jde o cíl, který má pro jedince nižší hodnotu než byl původní cíl a tak se kompenzace často sdružuje (Medzihorský, 1991).

Vágnerová uvádí, že **únik nebo ústup** většinou představuje pokusy uniknout tíživé realitě např. do světa fantazie a to v případě, že nejde o závažnou frustraci jedince. Analýza fantazijního pojetí sociálního světa rozpoznává v oblasti maladaptace konfliktní sociální a interpersonální vztahy ale i frustrující vztahy, zátěžové a agresivní v oblasti denního života každého jedince, oproti **identifikaci**, která si klade za cíl snížit negativní prožitek z frustrace. Umožňuje jedinci fiktivní ztotožnění se s nějakou *osobou* (např. s reálnou významnou osobností) nebo přimknutí se k silnějšímu *kamarádovi*, či začlenění se do reálné *skupiny* (party).

Podstatou *identifikace* je společné sdílení a společné zvládnání zátěže (Svoboda, 1985).

Regrese, neboli tzv. útěk do minulosti. Někdy jde o chování téměř funkční, jindy spíše symbolické. Vždy však jde o jakousi podvědomou logiku chování. Mazlivé a roztomilé chování bývalo přece v čase dětství vždy odměňováno, tzn., že *skoro* vždy vedlo k dosažení jedincova cíle (Křivohlavý, 1996).

Transregresi definuje Svoboda jakoby útěk dopředu, který se projevuje jako předčasná pseudo-zralost. Na rozdíl od skutečné zralosti je transregresivní chování příznačné svojí nesouměrností (Svoboda, 1987). Werner vnímá *transregresi* jako určitou zralou reakci, která se odehrává na pozadí obrazu celkově nezralé osobnosti. V aktuálních, situačních transregresivních projevech je typické právě vytržení zdánlivě vývojově zralejší reakce z trsu ostatních rysů a vlastností osobnosti. V transregresi, která bývá reakcí na frustraci v oblasti seberealizace nacházíme relativně komplexní projevy jedince. Jedinec se chová a projevuje se celkově starším, zodpovědnějším a také infromovanějším. Mechanismus reakce regrese a transregrese je však stejný (Werner, 1993).

Stereotypizace znamená určitý *specifický druh chování*. Stereotypní sled aktů chování a návyků, které sice většinou nevedou k cíli, ale tvoří jakousi bariéru před prožitkem neúspěchu. Tendence držet se jednou zvoleného postupu, byť neúspěšného, zabraňuje nepříjemnému rozboru situace. Je to vlastně obrana před připuštěním si zátěže či napětí, které by provázelo samotnou změnu v chování, nebo které by bylo spojeno s realizací nového postupu (Vágnerová, 1999).

Sociálně závislí jedinci se více obávají odezvy ostatních lidí na jejich neúspěch než neúspěchu samotného. Neúspěch chápou totiž automaticky jako ztrátu sociální prestiže. Prožitky neúspěchu proto zastírají. Jde například o známé **přezírání**, hraní **lhostejnosti**, okázalé **bagatelizování** neúspěchu (Janoušek, 1988).

Proces **rezignace** se projevuje ztrátou úsilí o dosažení cíle a ztrátou motivace. Cíl ztrácí svůj význam. Jde vlastně o projev prožitku v nadprahovosti situace. Roli zde hraje ztráta aspirací, většinou v důsledku podlehnutí prožitku selhání. Situační rezignace je stav spojený s aktuálním dílčím cílem v určité činnosti, který nebyl úspěšně dokončen. Závažnější rezignací je rezignace *globální*, tedy rezignace v celkového životního postoje jedince (Farrington,

1996).

Také tendence k **manipulaci** s jinými lidmi vnímá Frankl jako jeden z případů patologie vztahů, ke které v situaci frustrace tíhnou zvláště někteří jedinci. K *manipulaci* se uchylují jako k šanci dosáhnout svých cílů *neadekvátními* prostředky. Ospravedlnění při manipulačním chování odvozují z toho, že adekvátní způsob řešení byl zablokován (Frankl, 1986).

Emoční tenze, při substitučním chování, která pramení z frustrující situace, někdy způsobí, že frustrovaná potřeba je uspokojována nepřímo prostřednictvím nějaké jiné nahrazující činnosti, aktivity nebo chování. Tato činnost může být velmi odlišná od činností, jež by se odvíjely z původní, nyní aktuálně blokované potřeby. Většinou je pojem substitučního chování spojován se situací, v níž je původní blokovaný adekvátní cíl nahrazen cíli asociální povahy, rozpornými cíli a rozpornými normami sociálního prostředí (Deaux, Wrightsman, 1988).

Se všemi těmito reakcemi a projevy agrese se denně setkáváme v práci s odsouzenými v penitenciárním prostředí. Nelze říci, že některé projevy se vyskytují méně a některé projevy jsou více častými. Mohu ze svých praktických zkušeností konstatovat, že jejich pestrost je stejně variabilní jako jejich častost. V penitenciární praxi, kterou vykonávám v přímé práci s odsouzenými již dvacet tři let se se všemi těmito reakcemi a projevy agrese setkávám. Nelze říci, že v předešlých letech byla míra agresivity a agresivního chování pozorovatelná v menší míře a v menší častosti. Míra agrese je přímo úměrná osobnostnímu nastavení každého odsouzeného v kulminaci na možnosti zvládnutí stresu, stresových stavů, pocitů úzkosti, pocitů izolace a omezení svobody a svobodného pohybu a možnosti činit vlastní rozhodnutí.

4.4 AGRESIVNÍ CHOVÁNÍ V PENITENCIÁRNÍM PROSTŘEDÍ

V penitenciárním prostředí se s agresivním chováním setkáváme poměrně často. Někdy se s agresivním chováním setkáváme přímo, někdy se informace o agresivním chování k pracovníkům dostávají zprostředkovaně přes jiné osoby nebo v pozdějším čase, kdy je toto agresivní chování prezentováno jako chování, které se již stalo, bylo hodnoceno jednotlivými aktéry jako chování spravedlivé nebo jako nespravedlivé, se závěrem, že došlo k narovnání sporů nebo k narovnání nedostatků či k napravení došlé újmy (České vězeňství, 8/ 2010).

Formy agrese v penitenciárním prostředí můžeme kupříkladu podle Farringtona a Coida rozdělit

podle několika hledisek, např.

- fyzická a verbální agrese,
- nepřímá a přímá agrese,
- fyzická agrese vůči zaměstnancům, mezi vězni navzájem (Farrington, Coid, 2003).

Společným jmenovatelem *agrese v penitenciárním prostředí* jsou většinou problematické charakteristiky osobnosti vězňených, jeho *možná* civilní závislost na psychotropních látkách, která zhoršuje možnost adekvátního ovlivňování těchto negativních jevů agresivní osobnosti (Hála, 2006). Často má agrese také formu autoagresivních projevů jedince vůči sobě samému, a to jak formu demonstrativní, tak formu účelovou nebo formu manipulace s okolím (Houdková, 2001). Útočníky *agresory* jsou většinou podle Preisse odsouzení s poruchami osobnosti, odsouzení s agresivními sklony. Nejsou výjimkou ani agresori mentálně insuficientní. Nemůžeme vyloučit ani agresivní útok ve formě instrumentální agrese za účelem útěku z výkonu trestu odnětí svobody (Preiss, 2005).

Allnutt, Weood, Wilhelm a Butler pracují se zjištěnými fakty, kdy si odsouzení mohou sami přivodit svým agresivním chováním vážné poškození zdraví, i přes reálnou skutečnost, že nemají úmysl zemřít. Důsledkem agresivního chování je poškození tělesné integrity jedince. Často musí být následně toto agresivní poškození zdraví řešeno složitými chirurgickými a jinými medicínskými zásahy nebo opakovanou složitými organizačními opatřeními (Allnutt, Weood, Wilhelm, Butler, 2008). Hála hovoří o tom, že někdy je v penitenciárním prostředí nesnadné rozlišit sebepoškozující chování a sebevražedné chování navzájem (Hála, 2006). Proto jsou pracovníci vězeňské služby školeni a průběžně proškolení z oblasti penitenciární psychologie, sociální psychologie, speciální pedagogiky.

4.4.1 AGRESIVNÍ CHOVÁNÍ A ŠIKANA MEZI VĚZNI

Vzájemné napadání dvěma nebo více vězni mezi sebou je ve vězeňském prostředí poměrně častým jevem. Vězeňská služba se snaží různým formám agresivního chování více či méně úspěšně předcházet. Odsouzení, kteří by se mohli z různých důvodů obětmi šikany stát jako jsou např. slabí jedinci, podivíni se svým podivným chováním, nápadní jedinci svým vzhledem (Netík, Netíková, 1991). Také odsouzení, pachatelé mravních a násilných deliktů na mladistvých, na dětech a ženách jsou zohledněni ve svém umístění od ostatních odsouzených, kdy jsou umístováni odděleně od ostatních odsouzených. Tito vyjmenovaní

jedinci jsou pravidelně podrobováni prohlídkám prováděnými příslušníky vězeňské služby, a v krátkých časových intervalech i ošetřujícím praktickým lékařem dané věznice. Každá poranění (buť jde o škrábance, modřiny, odřeniny) se pečlivě prošetřují a evidují a to i v případě, že si je postižený způsobil sám svojí vlastní nepozorností (Zákon o výkonu trestu odnětí svobody, č. 169/1999 Sb.).

Při umístování na cely Hála uvádí, že se dbá, aby psychicky a fyzicky nedostačující odsouzení nebyli ubytováni na cele s vězni, kteří mají tendence k násilnému chování nebo jsou vůči nedostačivým jedincům nesnášenliví. Obě skupiny odsouzených: jak agresori, tak oběti agresorů, jsou stálým předmětem dohledu specialistů (pedagogů, psychologů, sociálních pracovníků, vychovatelů, lékařů a pracovníků speciálního oddělení prevence a stížností). Nejméně jednou za čtvrt roku je projednávána tato problematika vzájemné agrese mezi odsouzeným na shromáždění vedení každé věznice (Hála, 2006).

Nejčastějšími příčinami vzájemných napadení mezi vězni mohou být podle Heretika např.: momentální rozepře, hádky, včetně aktuálního vyvrcholení déletrvajících neshod, dlouhodobá vzájemná nesnášenlivost mezi jednotlivci, ale i mezi skupinami odsouzených. V těchto konkrétních případech většinou jde o jednorázové fyzické napadení, což představuje: např. úder rukou do tváře, úder pěstí, odstrčení, méně často jde o rvačku odsouzených mezi sebou (Heretik, 2004). Sdolen a Rennie spatřují důvody ke vzájemnému napadání mezi odsouzenými např. ve finančních dlužích a závazcích z civilního prostředí, ale i vzniklé finanční dluhy a závazky mezi odsouzenými ve výkonu trestu odnětí svobody (Sdolan, Rennie, 2007).

Při konfrontaci faktů a reality z penitenciární praxe lze uvést i příklady, kdy vězni se podezírají navzájem z toho, že ten druhý jej udal na policii nebo bývalí společníci z trestné činnosti mají za to, že jeden nebo druhý mu svojí výpovědí ublížil. Jedná se o tzv. vyřizování si účtů právě z civilního prostředí, které často souvisí s majetkovou, ale i závažnou trestnou činností. Odsouzení se také podezírají z toho, že se navzájem označili u zaměstnanců Vězeňské služby jako donašeči zpráv a informací o ostatních odsouzených. Také osobní žárlivost jednotlivců vede k rozepřím a následnému agresivnímu chování mezi odsouzenými navzájem a k vytváření konfliktního a agresivního prostředí.

Během dlouholeté penitenciární praxe jsem se také setkala s variantami, kdy důvodem ke vzájemnému napadání mezi odsouzenými může být i skutečnost, že odsouzený žil s družkou nebo s manželkou jiného odsouzeného, chodil s dcerou toho druhého. Také komplikovanost

vztahů v rámci homosexuálních svazků mezi odsouzenými muži ve vězení vede k agresivitě a k agresivnímu chování mezi odsouzenými, což velmi ztěžuje samotný proces prizonizace.

Šikana ve vězeňském prostředí představuje specifickou formu agresivního chování mezi odsouzenými. S tímto jednáním se pracovníci věznic osobně nesetkávají tak často, protože tato šikana probíhá více či méně skrytě, kdy agresor nechce být odhalen, skrývá své chování, ale o to více se pracovníci věznic setkávají s následky šikany a řeší pak i její důsledky, zejména pak následky týkající se obětí šikany.

Šikana je chápána jako násilně ponižující a agresivní chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout, není schopen se účinně bránit. Šikana může mít podobu fyzického násilí a vydírání. Pod pojmem vydírání si lze představit odevzdávání peněz nebo jídla, provádění ponižujících úsluh či rituálů, nucení k různým sexuálním praktikám, zesměšňování, ponižování, ponižování lidské důstojnosti apod. (Hála, 2006). Obecně lze říci, že oběti šikany jsou často něčím nápadné. Jde o jedince malého vzrůstu nebo slabé tělesné konstrukce, plaché a tiché jedince s vadami řeči, příslušníky jiné rasy pro ostatní odsouzené nápadné svým chováním. Ostatní odsouzení je považují za zakřiknuté, samotářské, nesympatické odsouzené. Vykonavatelé šikany se také mohou uchýlovat k pouhému konstatování, že je tento člověk *nějaký divný* (Netík, 1998). Oběťmi šikany jsou i odsouzení, kteří jsou nápadní, např. zvláštním zdobením těla, zjevnou fyzickou vadou, nějakou tělesnou nápadností nebo fyzickou nedostačivostí apod.

Šikanu dělíme na skrytou a na zjevnou. Za **skrytou šikanu** považuje Preiss např. i sociální izolaci oběti ze sourodé skupiny, jde prakticky o vyloučení oběti ze skupiny (Preiss, 2005). V podmínkách věznic a ve specifických podmínkách vězeňského prostředí je to např. i slangové označení vězně za donašeče, bonzáka, homosexuála, koště, bukvici. Šikanovatel označí rozumově slabého odsouzeného za neadrtálce, paka, trola apod. Někdy se např. někteří vězňi o tuto pozici sami přičiní svojí nedostatečností hygienou, svým neupraveným zevnějškem, svojí mluvou.

Za **šikanu zjevnou** považuje Čáp fyzické násilí jako je strkání, bití, psychické ponižování a vydírání, nucení k posluze, zesměšňování, nadávky vůči jeho osobě jedince, nadávky a zesměšňování rodinných příslušníků (nejčastěji matky) nebo družky, ale také destruktivní aktivity zaměřené na majetek oběti, např. braní a ničení věcí, šatů, knih, ale i dopisů a různých

písemností (Čáp, 1997).

Podle Vágnerové je **šikanující agresor** fyzicky zdatný a silný, ale neukázněný jedinec s potřebou se předvádět a dokazovat svou převahu nad ostatními. Bývá necitelný a bezohledný. Nemívá dostatečně vyvinuté svědomí a za své chování se nijak a nikdy necítí býti vinen. Má zvýrazněnou potřebu sebepoškození, kterou buď nemůže uspokojit v jiné oblasti z důvodu omezených schopností nebo má návyk řešit všechno násilím (Vágnerová, 1999).

Němec nahlíží na *šikanujícího agresora* jako na spíše podprůměrného, neúspěšného jedince. Jeho tendence k agresi je spojena s podezíravostí vůči okolí. Agresor promítá do ostatních svoje vlastní postoje a sklony ubližovat druhým, podezírá ostatní z toho, co má tendenci dělat a udělat on sám. Zpravidla se projevuje agresivně již od dětského věku. Nezřídka byl on sám v dětství nebo v adolescenci obětí ponižování, agresivity a týrání (Němec, 1993). V chování šikanujícího agresora spatřuje Preiss zjevný nedostatek citlivosti a ohledu k ostatním. Šikanující jedinci jsou často vyprovokováni chováním oběti, jejíž chování je však většinou nevědomé a oběť netuší, že svým chováním může vyvolat nebo že již vyvolává agresi druhých (Preiss, 2005). Hála pak v chování agresorů vidí i to, že samotní agresoři svoje agresivní chování vůči jednotlivcům slovně omlouvají, brání se tím, že si šikanovný toto agresivní chování zúšobil sám tím, jak se choval nebo, že si o toto chování vlastně sám říkal. Šikanovaný odsouzený je např. nucen vydávat jídlo agresorům, vydávat jim potraviny, dělat úsluhy např. uklízet pro jiné, prát jim jejich osobní věci nebo je nucen k sexuálnímu chování, které ponižuje lidskou důstojnost (Hála, 2006).

Šikana vykazuje vysokou latenci na což poukazuje Vacek, kdy oběti velmi často vědí, že jde o přechodnou záležitost, proto se uchylují do nemoci, či do jiného kolektivu nebo usilují o přemístění do jiné věznice. K prevenci tohoto *jevu* by často stačila účinná vysvětlující kampaň zaměstnanců věznic, bez ohledu na jejich profesní či služební zařazení (Vacek, 1996).

Verbální agrese přímá, aktivní, ze strany vězňů je **nejčastější formou agresivního chování** odsouzených. Spočívá v přímých slovních výpadech vězňů vůči zaměstnancům či příslušníkům vězeňské služby. Nemusí jít pouze o vulgarismy. Součástí těchto aktivit je i křičení, vyhrožování, psaní stížností na různé instituce, vyhrožování osobní pomstou, fyzickou likvidací zaměstnanci a jeho rodinných příslušníků apod. (Čáp, Dytrych, 1996).

Příčinou verbální agrese mezi vězni navzájem bývají běžné situace, které se normálně v běžném civilním soužití lidí nevyskytují. Většinou jde o hádky, které však mohou někdy

přerůst až ve vzájemné fyzické potyčky. Svoji roli zde hraje rozdílnost osobnostních charakteristik vězňů, kteří spolu musí v podstatě *nedobrovolně* sdílet celu a společné prostory. Vězni sami říkají, že po sedmi až devíti dnech pobytu na cele si již nemají mezi sebou o čem povídat, přichází tzv. ponorková nemoc. Pokud jsou nakumulovány složité osobnosti mnohých odsouzených, jsou pak ve vlastní zátěži věznění spouštěči vzájemných konfliktů mezi nimi. Tyto konflikty lze jen velmi těžko ve specifickém prostředí věznic eliminovat volně podle Gillernová, Boukalová (2006).

Mezi projevy verbální agrese mezi vězni patří také vymýšlení nepravd na nepohodlného spoluodsouzeného, kdy vězni chodí účelově za jednotlivými zaměstnanci a upozorňují je na chování jiného vězně. Snaží se do své hry zapojit i personál, což se jim někdy i podaří. Rozeznání skutečnosti od účelové nepravdy, polopravdy nebo lži je často velmi těžké složité, protože jsou odsouzenými velmi dobře připraveny. Verbální agrese se dožadují přemístění označeného odsouzeného do jiné věznice apod., což je velmi častým jevem v prostředí českých věznic a vazebních věznic.

Negativní roli zde hraje také nemožnost individuálního ubytování a nedostatek volných prostor pro zájmovou činnost vězňů a jiných dalších sportovních a kulturních aktivit. Základními limitujícími faktory je nedostatek ubytovacích kapacit věznic, zastaralost budov, nevyhovující architektonické řešení jednotlivých stavebně technických traktů a nedostatek odborného personálu z řad zaměstnanců, především pak odborníků, specialistů. Vězeňská služba České republiky se snaží tyto negativní faktory eliminovat na co nejmenší možné. Pomalu dochází k rekonstrukcím jednotlivých vězeňských objektů ve věznicích. Vězeňská služba se podobným vyhoceným situacím snaží čelit cíleným účelným rozmisťováním vězňů s přihlédnutím k jejich individuálním a osobnostním zvláštnostem. Generální ředitelství vězeňské služby zřídilo oddělení dislokace vězeňských osob, které sídlí v Praze a organizuje plánovité rozmisťování vězňů po vazebních věznicích a po věznicích v celé České republice.

4.4.2 AUTOAGRESIVITA VĚZNĚNÝCH A JEJÍ FORMY

Mezi závažné zátěžové situace patří výkon trestu odnětí svobody, ale i jakékoliv násilné zbavení svobody každého jedince a jedním z reakcí na takovou situaci je sebepoškozující, autoagresivní chování (Čáp, Dytrych, 1996). **Sebepoškození** může být motivováno psychotickou poruchou, může mít i symbolický význam (Murder, 2002). Příkladem je **autoagresivita** zaměřená proti určitým částem těla (ruce, genitálie, oči, jazyk), které

symbolicky vyjadřují pro autoagresora ty části těla, které nesou přímé pocity viny a způsobem sebezpotrestání, tak demonstrují, že právě tyto části těla jsou odpovědné za jejich úzkostné pocity, za pocity, kdy se cítí býti méněcennými, a proto své sebezpoškozující chování měřují vůči těmto částem těla (České vězeňství, 1/2009). Bizardní automutilace se mohou vyskytnout u jedinců trpících schizofrenií (Zvolský, 1998).

Jedinec může své autoagresivní chování směřující vůči jeho vlastní osobě vyjádřit bizardním malováním nebo psaním básní, epilogů, vlastních. Např. toto agresivní chování ilustruji v příloze č. 6 - *Báseň o ní, Báseň o mě*. Tyto básně napsal odsouzený, který má diagnostikovanou schizofrenii spolu s dalšími poruchami osobnosti, má rovněž nadprůměrný intelekt, je středoškolsky vzdělán. Autoagresivita pro něj představuje formu uvolnění vnitřního napětí. Od adolescence se léčí na psychiatrii – léčení sám iniciuje, avšak nikdy toto ho zatím nedokončil. Před dalším automutilačním pokusem vždy píše básně, které zobrazují jeho pocity, které se kumulují a následně dochází k sebezpoškození. Ve výkonu trestu odnětí svobody je opakovaně pro drobné k rádeže, které mu poskytují finanční prostředky ke krátkodobé obživě až do doby nástupu výkonu trestu.

Mezi nejčastější vnější formy **autoagresivního** sebezpoškozování patří škrábance, řezné rány sklem, řezné rány ostrým předmětem, nožem, žiletkou, pálení cigaretou, pálení žhavým drátem atd. Mezi autoagresivní pokusy tzv. parasuicida můžeme řadit odmítání stravy, různé formy intoxikace, polykání cizích předmětů, zavádění cizích předmětů do tělesných dutin (Baumgartner, 1995). Autoagrese a autoagresivní chování se může vyskytovat i u osob s poruchami osobnosti, ale i u osob, u kterých není diagnostikována žádná z poruch, které se dostali do zátěžových situacích (Baštecká, 2009).

Sebezpoškozování mívá i **účelový** charakter. Cílem může být získání nějakých výhod plynoucích z programu zacházení a v zařazení do skupiny vnitřní diferenciace. Autoagresivní projevy mohou být také pokusem jedince o vydírání vězeňského personálu. Někteří odsouzení prožívají vznikou autoagresivní situaci jako určitý druh zábavy, určitý druh zpestření situace, protože se kolem jejich osoby něco děje, naruší se tak stereotypní a nudný chod vězeňských oddělení. Při autoagresivním chování jedince musí vězňice následně zajistit adekvátní lékařské ošetření k druhu a charakteru tělesného poškození (Jiříčka, Růžková, 2012).

Vězeň (odsouzený, obviněný) je na základě doporučení lékaře převezen do vězeňské nemocnice v Brně nebo do vězeňské nemocnice v Praze nebo je na základě dislokace vězňů

osob dispečerem Vězeňské služby ČR umístěn na jinou celu nebo na jiné oddělení ve stávající věznici.

Syndrom záměrného sebepoškození bývá také specifickým projevem odsouzených s poruchou osobnosti (hraniční, histrionská, dissociální, mnohočetná prucha osobnosti) nebo u jedinců s poruchami příjmu potravy a také u závislých na lécích a na návykových látkách (Skála a kol., 1987). Se všemi těmito typy poruch u odsouzených se setkávají pracovníci věznic. Vězeňská služba České republiky zřídila několik specializovaných oddělení, které jsou konceptovány s ohledem na tyto druhy psychických poruch. Jedna se o specializované oddělení pro mentálně retardované, specializované oddělení pro odsouzené s poruchou osobnosti a chování v závilosti na užívání omamných látek, dále specializované oddělení pro mladé dospělé, specializované oddělení pro sexuální násilníky a detenční ústavy, specializované oddělení s individuálním zacházením.

Uváděné **motivy pro sebepoškození odsouzených** jsou rozličné, nejčastějším motivem bývá pocit vzteku na sebe samého, úleva od napětí. Sebeškozování je v penitenciárním prostředí považováno za jeden ze znaků narušené osobnosti. Do tohoto okruhu motivů sebeškozování může být zahrnuto předávkování jednoduchými léky, ale i vícedruhovými léky a všeobecnými léčivy, kdy sebeškozující chování odsouzených má charakter apelu na okolí, a bývá snahou o získání pozornosti okolí (Folcault, 1994).

Sebevražedné pokusy v prostředí věznic jsou převážně demonstrativními pokusy. Bývají nejvážnější komplikací duševních nemocí. Ve většině případů jedinec zůstává naživu. Sebevražedné pokusy mohou ovšem i nechtěně skončit smrtí. Sebevražedný pokus nelze vždy hodnotit jednoznačně jako nedokonanou sebevraždu. Velmi často může jít o tzv. volání o pomoc, kterým chce odsouzený upozornit své okolí např. na neřešený problém, tíživou osobní situaci. V podmínkách výkonu trestu přichází nejčastěji v úvahu pokusy o oběšení (např. na tkaničkách od bot, na prostěradle, na cárech pyžama, na ručníku, opasku či obinadle, dále přicházejí do úvahy hluboké řezné rány) (Němec, 1993).

Sebevrážda se od sebevražedného pokusu liší tím, že jedinec nezůstává naživu. Existují jedinci, kteří se o sebevraždu pokusí zřídka. Další jedinci se o sebevraždu pokoušejí často během krátké časové periody. Jsou i tací odsouzení, kteří se pokoušejí o sebevraždu chronicky a opakovaně (Halgin, 1999). Vyhodnocení rizik sebevráždy u jedince, u kterého je motivace k sebevražednému jednání signifikantní, je důležitým úkolem pro specialisty oddělení výkonu trestu (České vězeňství, 7/2011). V prostředí výkonu trestu je nutné zhodnocení rizik

sebevraždy u každého jedince. Specialisté musí počítat se skutečností, že nikoli každý, kdo verbalizuje sebevražedné chování, pak skutečně k sebevražednému aktu přistoupí. Specialisté si všímají předchozích informací o sebevražených pokusech, čerpají z údajů a z datových informací o každém odsouzeném jedinci. Důležité informace čerpají z komplexních zpráv, např. o psychiatrickém léčení, o závislosti na omamných a psychotropních látkách, o ztrátě blízkých osob, o ztrátě bydliště a dalších determinujících faktorech, které mohou směřovat k možnému suicidálnímu chování jednotlivých odsouzených (Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 169/1999 Sb.).

Volně podle Baštecká (2009) a Balcara (1994) je zřejmé, že dobrovolný deficit **odmítání potravy** většinou představuje chtěné, úmyslné sebepoškození fyzické a psychické integrity jedince nejen v civilním životě, ale že tento jev je častý i ve výkonu trestu odnětí svobody mezi odsouzenými. Hladovění je spojeno se ztrátou tělesné hmotnosti. V penitenciární praxi se můžeme setkat s tím, že odsouzení drží tzv. mokrou nebo tzv. suchou hladovku. Při suché hladovce je přerušen veškerý přívod stravy i tekutin, a u mokré hladovky odsouzený přijímá pouze tekutiny. Takové chování je rozšířené zejména u odsouzených, kteří mají ve své anamnéze poruchu osobnosti nebo se dostávají do prostředí věznic poprvé.

Velmi často odsouzení svoje odmítání přijímat potravu zahajují vyhlášením tzv. hladovky, kterou ve velmi krátkém časovém období několika hodin, odvolávají a končí. Nemají dost vůle v těchto sebetřýznivých procesech pokračovat již při prvních příznacích hladu. Někdy má toto chování demonstrativní charakter. Odsouzení pouze předstírají hladovku. Tajně bez vědomí vězeňského personálu si nechávají kupovat ve vězeňské prodejně potraviny, které potom potají konzumují.

Stančák specifikuje, že odsouzení při individuálních pohovorech tito hladovkáři sdělují zaměstnancům, že příčinou pro vyhlášení a držení hladovky je jejich *osobní pocit* neoprávněného odsouzení, pocit *přílišné* délky trestu (Stančák 1998). Ods. argumentují také tím, že je jejich trestní záležitost pomalu řešena, poukazují na to, že jsou prakticky nevinní, že se jejich případem bude zabírat soud vyššího stupně, ale i mezinárodní soudní organizace a instituce. Mezi další argumenty k vyhlášení *hladovky* patří ztráta sociálních vazeb na rodinu a na děti, objektivní ztráta osobních kontaktů s vnějším světem. Téměř vždy se jedná o protestní a účelově podmíněné jednání. Zdravotní oddělení věznice sleduje váhový úbytek každého jedince, který vyhlásil hladovku. Podle celkového zdravotního stavu zdravotní oddělení volí případnou hospitalizaci odsouzených na psychiatrickém oddělení vězeňské

nemocnice v Praze nebo v Brně. Každá nemocnice pak s ohledem na zdravotní a psychický stav po залечení a ošetření, eskortuje (odváží organizovaně) odsouzeného zpět do kmenových věznic (Houdková, 1993).

S **polykáním cizích předmětů** se setkáváme ve vězeňském prostředí poměrně často. Jde především o polykání cizích, zvláště neforemných či ostrých předmětů, které způsobují četné zdravotní komplikace. Tyto ostré předměty jsou operativně odsouzeným odstraněny, mohou však způsobit tristní poranění zažívacího traktu a další velmi závažné, někdy i dlouhotrvající zdravotní problémy (Netík, 1998).

Zvláštní skupinu autoagresivních odsouzených tvoří recidivisté, kteří i přes bolestivost a nepředvídatelné zdravotní komplikace sahají k polykání cizích těles opakovaně. Mají pak po operačních zákrocích pokrytu břišní stěnu četnými jizvami, což *patologicky* vnímají jako zdobení těla jizvami jako protest proti *vězeňskému* systému, proti řádu, proti svému odsouzení. Motiv tohoto jednání je obdobný jako u sebepoškození. V naprosté většině jde o účelové a nátlakové jednání ze strany vězně. Nejčastěji se toto jednání vyskytuje psychopatických osob v kombinaci s abúzem drog a u recidivistů. U mladých odsouzených jde spíše o ojedinělé případy (Heretik, 2004).

5. ZÁKLADNÍ PRINCIPY DIFERENCIACE ZACHÁZENÍ S ODSOUZENÝMI

Základní **principy vnitřní diference** odsouzených jsou ukotveny ve Vnitřních řádech jednotlivých věznic. Do výkonu trestu odnětí svobody přicházejí zpravidla jedinci z nepříznivého sociálního prostředí, s narušenými sociálními vazbami, s různými psychickými poruchami, recidivisté a pachatelé představující zvýšené nebezpečí pro společnost (České vězeňství, 8/2010).

Cílem diferencečních snah je obecně řečeno znovu spojit přerušené řetězce socializace v místech, kde došlo k jejich narušení a pokusit se ovlivnit budoucí život odsouzených tak, aby jejich opakované začlenění do společnosti bylo reálné a bezproblémové. Je třeba průběžně vyvíjet zvýšené resocializační úsilí, uplatňovat individuální přístupy a snažit se o dosažení jejich sociální adaptace (Houdková, 2001).

Diferencece představuje **souhrn metod a postupů**, které jsou cílené k rozvinutí dosud nerozvinutých nebo neadekvátně rozvinutých osobnostních vlastností jedinců se snahou dát jim přiměřený směr. Jde tudíž o obsahové působení a v daných organizačních podmínkách. Počítá se s tím,

že výchovný skupinový systém založený na diferenciaci odsouzených ovlivňuje podmínky jejich život. Je prostředkem, který usiluje o eliminaci negativních návyků nebo postojů jednotlivých odsouzených. Pro odsouzené i vězeňské pracovníky jde o poměrně náročný program, který má jasná pravidla a jasné cíle vycházející z humanisticky orientovaných cílů vězeňství. Ačkoli se setkáváme s tím, že postoj laické veřejnosti k nápravě humanistickými výchovnými metodami je většinou odmítavý, myslí si, že dochází k rozmazlování vězňů, ulehčování jejich pobytu (Jiříčka, Prokešová, 2012), v penitenciární praxi se ukazuje, že jde o jednu z možných efektivních cest k resocializaci mladých odsouzených.

Zavedení diferenciaci v Českém vězeňství považujeme za nezbytný krok. Jak připomíná např. Biedermanová a Petras – nediferencování nebo diferencování pouze na základě přístupu k výkonu trestu odnětí svobody, jako k prostředku omezení a zbavení svobody odsouzeného, vnímáme jako škodlivý jev, kdy z hlediska nezaujetí žádného přístupu k fenoménu kriminální infekce dochází k prohloubení deprivace osobnosti méně narušených odsouzených (Biedermanová, Petras, 2011).

5.1 MODEL VNITŘNÍ DIFERENCIACE ODSOUZENÝCH

Model vnitřní diferenciaci odsouzených se zaměřuje na snižování rizik kriminální infekce, umožňuje oddělení jednotlivců, jejichž osobnostní charakteristiky je dosud relativně intaktní od těžce deprivovaných odsouzených nebo odsouzených s duševní poruchou. Vězeňská populace je z kriminologického, penologického, psychologického hlediska velmi heterogenní, což zohledňují právě modely diferencovaného zacházení. Společným cílem všech modelů vnitřní diferenciaci je příprava odsouzených na život na svobodě. Všechny modely mají přispět k socializovanému chování propuštěného odsouzeného v civilním prostředí (NGŘ 35/2011; Houdková, 1993).

Vnitřní diferenciaci odsouzených je třeba považovat za daných podmínek, za významný prostředek, který je důležitým předpokladem pro úspěšnou resocializaci odsouzených. Každý model diferencování vychází z **osobnostních charakteristik odsouzeného**, přihlíží jak k vnitřním (biologicky podmíněným znakům), tak i k vnějším (sociálním, výchovným a rodinným vlivům), které se přímo i nepřímo podílejí na utváření osobnosti (Houdková, 1991). Dále je potřeba při zařazování do jednotlivých diferenciacních skupin vycházet z informací obsažených v soudním rozsudku, ve kterém je uveden podrobný popis **druhu, způsobu a okolností provedení trestného činu**. Tím se může zvýšit účinnost vnitřní diferenciaci a

zabránit mechanickému a nahodilému utváření skupin (Tamchyna, 1992).

Modely vnitřní diference byly rozpracovány na základě dlouholetých zkušeností odborných pracovníků vězeňské služby, kteří usilovali o zefektivnění procesu resocializace odsouzených a podporu možností následného začlenění do civilního prostředí s cílem eliminovat jejich další trestnou činnost. Modely vnitřních diferenciací v jednotlivých věznicích prošly řadou úprav, byly předmětem opakovaných penitenciárních odborných diskuzí i jednotlivých pracovníků každé věznice. Modely jsou nyní **zpracovány do vnitřních řádů věznic** a aplikovány do praxe s tím, že další praktické podněty budou dále zdrojem specifikování a modifikování jednotlivých modelů vnitřní diference s cílem.

Realizace vnitřní diference odsouzených vychází v praktické části z předem stanovených programů zacházení zpracovaných na základě *komplexních zpráv* o odsouzených. Nejprve je nutno zmapovat psycho-sociální stav a provést kvalitní komplexní diagnostiku každého jednotlivého odsouzeného, který se nachází na nástupním oddělení. Na tomto nástupním oddělení týmově spolupracují jednotliví odborníci - vězeňští specialisté: praktický lékař, forenzní psycholog, speciální pedagog, sociální pracovník, vychovatel a vychovatel-terapeut. Koordinaci a spolupráci uvedených specialistů zajišťuje příslušný speciální pedagog. Z hlediska uplatňování zásad vnitřní diference odsouzených jsou důležité tyto skutečnosti: nízký věk, profesní zaměření, přetrvávající sociální vztahy. Komplexní zpráva pak představuje odborné shrnutí výsledků psychologického, pedagogického popř. lékařského posouzení a dalších (spisových) materiálů. Obsah všech zpráv o jednotlivých odsouzených je přísně důvěrný, volně podle (Vyhláška č. 345/1999 Sb., Řád výkonu trestu odnětí svobody).

5.2 DIFERENCIAČNÍ MODEL VE VĚZNICI BĚLUŠICE A JEHO VÝCHODISKA

Model vnitřní diference věznice Bělušice byl zpracován už v roce 1991 a stal se základním východiskem pro penitenciární práci s odsouzenými muži, od tohoto modelu se odvíjejí diferencované postupy při zacházení s odsouzenými. Autorka dizertační práce se osobně podílela na zpracování tohoto modelu.

Současný model vnitřní diference je platný od roku 2010 vychází z modelu z roku 1993 a jsou v něm zohledněny všechny náměty, připomínky i úskalí, které byly zřejmé z jeho uplatňování. Současný

diferenciační model také vychází z odborných klasifikací osobnostních charakteristik odsouzených, ale zejména ze zkušeností realizace minulých koncepcí vnitřních diferenciací. Avšak jeho základní směřování se nezměnilo, protože se v praxi osvědčilo. Za dobu dvaceti let byl však tento model přizpůsoben resocializačním potřebám jednotlivých oddělení.

Obecně je možné, aby diferenciační hlediska respektovala určitá kritéria, která podpoří hlavní cíle koncepce modelu vnitřní diferenciaci. První dvě kritéria se vztahují na všechny odsouzené muže, další kritéria se týkají jen menšího okruhu odsouzených jedinců, a lze je proto považovat spíše za pomocná kritéria. Jedná se především o tato kritéria klasifikace odsouzených:

- ✚ **Obecné schopnosti**, úroveň inteligence (měřená inteligenčními testy vyjádřená inteligenčním kvocientem, výhodou je rychlá diagnostika s relativně zřejmým výsledkem; v penitenciární praxi jsou využívány testy inteligence jako např.: Vídeňský maticový test, Ravenovy progresivní matice aj.),
- ✚ **Depravace**, (z latinského *depravatio*, zakřivení) jde o druh a stupeň depravace zjištěný psychologickým vyšetřením osobnosti. Jedná o diagnostickou úvahu, zda stupeň depravace je nízký nebo značný. V penitenciární praxi jsou využívány následující osobnostní dotazníky: MMPI-II, SPARO, SPIDO, MHQ, SIPO. Dále se také zjišťuje, zda jde o **parciální depravaci** ve smyslu snížení v určité oblasti osobnostní struktury, (např. vyšších citů) nebo zda jde o **globální depravaci** osobnosti (Heretik, 2004),
- ✚ Posledním kritériem diferenciaci mohou být **psychopatologické projevy** odsouzených a to, zda jejich přítomnost je jednotlivci výrazně manifestovaná, a to jak v podobě neurotické adaptace, tak i ve formě psychopatické nebo ve formě maladaptčních projevů. Příčinami těchto psychopatologických projevů může být závislost na návykových látkách, alkoholu, ale i závislost na lécivech (Preiss, 2005).

Současný platný model vnitřní diferenciaci ve věznicích Bělušic vychází ze dvou skupin hlavních a

jedné pomocné skupiny vnitřní diference, přičemž se každá z nich člení na jednotlivé podskupiny:

I. Diferenciační skupina – IQ v normě

A) PROSOCIÁLNÍ	B) ANTISOCIÁLNÍ
<ul style="list-style-type: none">• Prvotrestaní• Nedbalostní• Blízcí věku mladistvého (18-26let)• Neproblémoví s kladným vztahem k výkonu trestu odnětí svobody	<ul style="list-style-type: none">• Recidivisté• Agresivní• Problémoví s negativní vztahem k výkonu trestu odnětí svobody

Tab. č. 1 I. Diferenciační skupina – IQ v normě.

Všichni odsouzení muži, kteří jsou zařazení do **I. diferenciační skupiny** jsou intelektově v pásmu normy, popřípadě v pásmu nadprůměru. Podle stupně deprivace jsou v rámci této skupiny rozdělení do

dvou kategorií a to na **prosociální** skupinu a na **antisociální** skupinu odsouzených.

II. Diferenciační skupina - IQ subnorma

A) PROSOCIÁLNÍ	B) ANTISOCIÁLNÍ
<ul style="list-style-type: none">• Prvotrestaní• Nedbalostní• Blízcí věku mladistvého (18 - 26 let)• Neproblémoví s kladným vztahem k VTOS	<ul style="list-style-type: none">• Recidivisté• Agresivní• Problémoví s negativním vztahem k VTOS

Tab. č. 2 II. Diferenciační skupina – IQ subnorma

Všichni dosouzení muži zařazení do **II. diferenční skupiny** jsou intelektově deficitní, subnormní. Podle stupně deprivace jsou v rámci této skupiny rozděleni také do dvou kategorií na **prosociální a na antisociální** skupinu odsouzených.

III. Diferenciační skupina – Psychopatologie

A) psychopatie
B) neuroticismus
C) toxikománie (a to jak alkoholová, tak i nealkoholová)

Tab. č. 3 III. Diferenciační skupina – Psychopatologie

III. diferenční skupina je určena pro odsouzené s výraznými psychopatologickými projevy, jejichž přítomnost mezi ostatními odsouzenými by byla obzvláště problematická. Pro tuto skupinu byly vytvořeny ještě tři podskupiny, které diferencují odsouzené, kteří spadají do kategorií odsouzených s diagnózami podle MKN-10, 4. revize (příloha č. 2). Do **podskupiny A** jsou zařazeni odsouzení muži s psychopatickou strukturou osobnosti; do **podskupiny B** muži s výrazně neurotickou symptomatikou

a do **podskupiny C** muži závislí na užívání omamných (návykových) látek.

Účinnost diferencování pomocí této klasifikace odsouzených se osvědčil. Prakticky se používá i princip propustnosti, který se týká I. a II. diferenciační skupiny. Odsouzení zařazení do III. diferenciační skupiny nemohou být přeřazeni do jiné skupiny vnitřní diferenciace.

Při zařazování odsouzených do jednotlivých skupin je třeba jednoznačně brát v úvahu to, že ve výkonu trestu odnětí svobody se setkáváme s jedinci, jejichž chování spadá často do kategorie **asociálních a antisociálních projevů**. Dříve tato klasifikace označovala jedince s psychopatickou nebo sociopatickou poruchou osobnosti (Urbanová, Netík, 1985).

V praxi v zařízeních (věznicích, vazebních věznicích a detenčních ústavech) Vězeňské služby ČR typu A, B, C, D jsou umísťováni odsouzení nejen podle charakteru trestné činnosti, podle délky odsouzení, ale jde zároveň o to, jaký je jejich přístup k resocializačním programům. V souladu s Heretikem si je třeba uvědomit, že pracujeme především s takovými odsouzenými, u kterých se nejčastěji projevují osobnostní rysy ve formě chronického lhaní, chybějícího pocitu viny, afektivity, nedostatku empatie, egocentrismu, narcismu, nízké sebekontroly, promiskuity, dlouhodobé poruchy chování, nedostatku dlouhodobých a perspektivních cílů, nezodpovědnosti, kriminální všestrannosti a recidivy (Heretik, 2004).

Asociální jedinec není schopen přiměřené sociální adaptace a neuznává společenské normy. Tito jedinci bývají zpravidla silně egoističtí, nezdrženliví a zaměřeni jen na bezprostřední vlastní uspokojení. Často vyžadují toleranci, shovívavost, sami však nejsou schopni tolerovat nic. Zpravidla mívají stále podrážděnou náladu. Disponují silnou potřebou vzrušení, těžko snášejí nudu. Tato tendence může být i příčinou sklonu k užívání drog, alkoholu, nestandardním sexuální praktikám a dobrodružným akcím, které jsou často riskantní. Potřeba vzrušení se projeví rovněž neschopností tlumit a ovládat vlastní reakce. Tito jedinci mívají nízkou toleranci k zátěži, jsou emočně nezralí, snadno reagují afektivním výbuchem, agresivitou a násilím (Gillernová, Boukalová, 2006).

Breakwell sděluje, že tito asociální jedinci si myslí si, že jen oni mají pravdu a svým sklonem ke zkratkovému jednání hrozí těmto odsouzeným vyšší riziko vzájemného fyzického násilí či vlastního sebepoškození. Dále nejsou schopni adekvátního hodnocení situace, svět vidí černobíle a jejich svědomí je jen slabě rozvinuto, neprožívají pocitu viny a své chování různým způsobem omlouvají. Žijí přítomností a nad budoucností neuvažují. Jejich vztahy k lidem jsou ovlivněny jejich nestálostí, nespolehlivostí a bezohledností. V sociálních situacích se nedovedou uspokojivě orientovat a přiměřeně reagovat. Potřeby jiných lidí pro ně nejsou důležité, nejsou schopni empatie, vztahy s ostatními lidmi bývají účelové (Breakwell, 2000).

U lidí trpících **asociální poruchou** je zvýšené riziko kriminálního chování a značnou část života

stráví ve vězení. Jejich problémem je neschopnost žít na svobodě bez konfliktů. Mnozí z nich *přijali* pobyt ve vězení jako svůj životní styl. Z hlediska etiologie je signifikantní dědičná dispozice a nevhodné prostředí (Vágnerová, 1999).

U **antisociálních osob** jde o uvědomované protispolečenské chování kriminálního charakteru. Antisociální jedinci záměrně porušují zákonné nebo jiné normy dané společností. Jejich chování je namířeno proti společenským a kulturním zvyklostem. Vyznačují se nejvyšší mírou společenské nebezpečnosti a největším stupněm narušenosti. Jejich spáchané trestně činy jsou recidivující a jejich chování bývá často spojeno s výraznou agresivitou a motivováno značným úsilím škodit druhému. Jedinci s antisociálním chováním si dopady svých činů uvědomují a záměrně se chovají způsobem, který je společensky nežádoucí, nechtěný a nepřijatelný (Heretik, 2004).

Vedle této běžně užívané kategorizace sociálního zaměření odsouzených se prakticky setkáváme s odsouzenými, kteří naplňují *negativní sociální profil vězně* a umístěním do výkonu trestu odnětí svobody se stává obtížné udržení formálních i neformálních sociálních vztahů (Kudriavtsev, Rainova, 1999). Obtížným se stává udržení si kontinuálních kontaktů s vlastní rodinou a přáteli, bez ohledu na skutečnost, že přátelé i vlastní rodina se často od většiny odsouzených distancuje a nekompromisně vztahy ukončuje (Hollin, 1989).

Životní perspektivy se po rozpadu sociálního zázemí stávají nejisté a rozkolísané. Zejména mladý odsouzený si uvědomuje, že se po skončení trestu nemá kam vrátit, protože ztratil rodinu, přátele, bydlení a práci. Z uvedeného důvodu odsouzení trpí syndromy, které jsou specifické právě pro výkon trestu odnětí svobody jako např.:

- ztráta sociální integrity – rozpad vztahů s rodinou a přáteli má za důsledek pocit vyvrženosti (Werner, 1993);
- prizonizace – věznice se stává stabilním náhradním a jediným jistým domovem, nemá-li odsouzený jedinec v civilním životě životní perspektivy, vstupuje do bludného kruhu recidivy (Koudelová, 1995);
- sociální stigmatizace a izolace, kdy vyvržením jedince ze společnosti ostatních lidí se tento jedinec stává recidivistou (Sdolan, Rennie, 2007).

5.3 CHARAKTERISTIKA PROGRAMŮ ZACHÁZENÍ S ODSOUZENÝMI

Lze připomenout, že realizace programu zacházení je stanovena Zákonem č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody a upřesněna Vyhláškou č. 345/1999 Sb., kterou se vydává Řád výkonu trestu

odnětí svobody. Náležitosti dokumentace programů zacházení jsou uvedeny v Metodickém listu Generálního ředitelství VS ČR č. 18/2004, kterým se stanoví náležitosti programů zacházení a jednotlivá pravidla pro zpracovávání programů zacházení. Principy tvorby a realizace programů zacházení jsou v České republice tudíž sjednocena, ale v každé věznici nesou programy zacházení pečet' svých zpracovatelů, jejich praktické zkušenosti a možnosti realizace (NGŘ 35/2011). Kvalitě programů prospívá jistě originalita zpracování namísto striktního prosazování jednotné podoby těchto programů. Při tvorbě programů je třeba vycházet z podmínek věznic, ze skladby komunity odsouzených a z personálních možností oddělení výkonu trestu odnětí svobody. Řídíme zásadami individuálního přístupu, zásadami motivace, přiměřenosti, komplexnosti, zpětnou vazbou, systematičností, soustavností a perspektivností. Znalost sociální a osobnostní roviny každého vězněného jedince je z hlediska penitenciární péče velmi důležitá (Netík a kol., 1997).

Konkrétní model diferencování ve věznici Bělušice podléhá, jak bylo výše uvedeno, využití diferenciačních kritérií. Jde rozlišení skupin I., II., nebo III. V návaznosti na určení této diferenciační skupiny je pak každému jednotlivému odsouzenému stanoven individuální program zacházení, který vychází z obecné roviny programů zacházení, jejichž zpracování a obsah podléhá již zmíněnému Řádu výkonu trestu odnětí svobody a Metodickému listu pro náležitosti při zpracovávání programů zacházení. Efektivita programů zacházení je dána tím, jak se podaří respektovat individuální charakteristiky odsouzených při zpracování programu pro každého jednotlivého odsouzeného. Vedle uvedených kritérií je pro takový program třeba zohlednit věk odsouzeného, jeho vzdělání, sociální a rodinnou anamnézu, společenské vazby a kontakty. Dále také charakter a druh trestné činnosti, ztotožnění se s mírou viny a s možností narovnání *vztahu* s obětí jeho trestné činnosti. Rovněž považujeme v Bělušicích za podstatnou snahu každého odsouzeného o zapojení se do civilního života, včetně jeho vlastních vazeb na svojí rodinu (manželka, děti, družka) a jeho orientaci na budoucí zaměstnání a bydlení.

5.4 OBSAH PROGRAMŮ ZACHÁZENÍ S ODSOUZENÝMI VE VĚZNICI

BĚLUŠICE

Programy zacházení s odsouzenými uplatňovanými ve věznici Bělušice se snaží po stránce obsahové mladé odsouzené motivovat k toleranci, snášenlivosti, odpovědnosti za sebe a za druhé. Obsahově se

programy dělí na:

- ✚ pracovní aktivity,
- ✚ vzdělávací aktivity,
- ✚ speciální výchovné aktivity,
- ✚ zájmové aktivity,
- ✚ aktivity směřující k utváření vnějších vztahů.

Pracovní aktivity se dále dělí na:

- vlastní zaměstnávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody u cizích subjektů,
- práce k zajištění každodenního provozu věznice, tzv. vnitřní režie, (odsouzení, kteří zajišťují běžných chod věznice – údržbáři, elektrikáři, kuchaři).

Do této kategorie se řadí řízená a organizovaná práce, která rozvíjí pracovní návyky a s tím související vlastnosti osobnosti. Práce odsouzených přispívá ke snižování agresivity, k celkovému zklidnění, k harmonizaci psychosomatických funkcí každého jedince. V neposlední řadě má práce pro odsouzeného značný význam osobní a ekonomický, kdy pracovním zařazením odsouzený může již během výkonu trestu odnětí svobody začít hradit určitou část škody, kterou způsobil svojí trestnou činností (ML GR VS ČR č. 18/2004, kterým se stanoví náležitosti programů zacházení a pravidla pro zpracovávání programů zacházení).

Vzdělávací aktivity a programy:

Jejich hlavní význam spočívá v odstranění negramotnosti a zvýšení gramotnosti vězňů. Organizují se proto kurzy čtení a psaní pro negramotné odsouzené a aktivity vedoucí k doplnění znalostí na úrovni základních škol s možností získání vysvědčení o ukončení základní povinné docházky. V posledních letech se klade značný důraz na vzdělávání vězňů v pracovních oborech s možností rekvalifikace či získání kvalifikace v jednotlivých řemeslech. Organizují se např. kurzy pro práci na počítači a kurzy všeobecné administrativy. Všechny tyto kurzy mají řádný strukturovaný organizační rámec a odsouzení získají celostátně platné osvědčení. Dle mezinárodních platných norem nesmí být na osvědčení uvedeno,

že odsouzený složil zkoušky ve výkonu trestu (ML GR VS ČR č. 18/2004).

Speciálně výchovné aktivity:

- psychologické působení (psychoterapie, sociální výcvik),
- sociálně právní poradenství,
- trénink zvládnání agresivity.

Zájmové aktivity:

Jde o individuální a skupinové zájmové činnosti organizované speciálními pracovníky nebo volné, samostatné činnosti. V současné době, kdy v ČR většina vězňů nemůže nepracovat s ohledem na nedostatek příležitostí, nabývají volnočasové programy na významu. Jejich smyslem je především:

- naučit odsouzené trávit volný čas, aktivně a smysluplně, s cílem změnit životní styl po propuštění z výkonu trestu,
- během výkonu trestu vyplnit čas odsouzených činností zaměřenou na rozvoj osobnosti, udržení fyzické a psychické kondice, vytvoření pozitivních kulturních návyků a potřeb.

Volnočasové programy se v penitenciárním prostředí rozdělují na sportovní, kulturní a terapeutické (tréninkové) programy.

Sportovní programy jsou realizovány ve sportovních zařízeních věznice (posilovny, hřiště). Hrají se především míčové hry a pohybové hry. Cílem těchto sportovních programů je udržovat tělesnou kondici, vést odsouzené k sebeovládání a ke kolektivnímu soužití, rehabilitovat jejich fyzický deficit.

Kulturní programy představují mnohdy jediný kulturní zážitek v dosavadním životě odsouzených. Jedná se především o vystoupení pěveckých, hudebních i dramatických souborů vězeňských i civilních. Zájem odsouzených o účast na těchto akcích je značný. Cílem kulturních programů je poskytnout odsouzeným kvalitní kulturní zážitek a motivovat jednotlivé odsouzené k uspořádání vlastní kulturní akce ve věznici, ale i v civilním životě.

Terapeutické, tréninkové programy jsou uplatňovány především u vězňů, kteří jsou závislí na drogách, alkoholu nebo mají-li nějaké psychické potíže.

Psychoterapie je realizována jak ve formě individuální, tak ve formě skupinové. Výhoda skupinové terapie spočívá v tom, že se jí účastní více odsouzených, vytvářejí se pozitivní vztahy a tím se zlepšuje komunikace jednotlivců navzájem i komunikace s nejbližším sociálním okolím.

Cílem sociálně psychologického výcviku ve skupině vězňů je zvýšit jejich sociální kompetenci.

Formou sociálního učení je naučit přiměřeně zvládat a řešit běžné sociální situace. Součástí uvedeného programu je vedení vězňů k adekvátním partnerským vztahům, mezilidským vztahům a posílení pozitivních aspektů osobnosti (ML GŘ VS ČR č. 18/2004).

Důležitou oblastí programů jsou **extramurální aktivity**, které se v současné době orientují na akce mimo věznici. Jsou zaměřeny na vytvoření, udržení a posílení osobních vazeb odsouzených mimo věznice. Jsou tak posilovány vztahy k rodině, přátelům ke známým, ke kamarádům. Odsouzený se seznamuje se změnami sociálních situací ve společnosti, ke kterým dochází během jejich věznění. Extramurální programy se nejvíce uplatňují v tzv. předpropouštěcím (výstupním) oddělení, k eliminaci možného budoucího šoku ze svobody po propuštění z výkonu trestu.

Náboženské programy jsou tradiční součástí metod zacházení s odsouzenými. Poskytují náboženskou službu těm jedincům, kteří jsou věřící, a to s ohledem na jejich potřeby a zvyklosti. Dále nabízí možnost nalezení jiné životní cesty, naději ve víře, získat vyšší hodnoty a jiný životní smysl. Odsouzení studují náboženskou literaturu, čtou Bibli. Věznice také navštěvují pravidelně zástupci různých církví a církevních organizací (ML GŘ VS ČR č. 18/2004, Vnitřní řád výkonu trestu odnětí svobody, věznice Bělušice). Ve Věznici Bělušice v roce 2010 byla vysvěcena malá kaple, kterou sami odsouzení vybavili artibuty křesťanského náboženství a slouží k modlitbám a společnému rozjímání věřících odsouzených a kaplana.

Jednotlivé programy zacházení s odsouzenými počítají s **povinnými a volitelnými aktivitami**, pracují s kombinací individuálních a skupinových aktivit programu zacházení (dále jen PZ). Ve věznici Bělušice jde o následující aktivity:

Povinné aktivity PZ: jde o práce ve prospěch věznice, dále komunitní setkání, psychoterapeutická sezení, skupinovou terapii, sociálně právní poradenství, relaxační aktivity, výtvarné techniky, kondiční cvičení, poradnu pro drogově závislé.

Volitelné aktivity PZ: jde o ranní aktuality, toulky po městech České Republiky, všeobecně vzdělávací programy, základy práce na PC, společensko vědní minimum, dějepis (historie a současnost), psychomotorické dovednosti (psaní na psacím stoji), znalosti o Evropské unii, arteterapii, vaření, keramiku, technické práce, akvaristický kroužek.

Odsouzený si z volitelných aktivit vybere minimálně čtyři aktivity, které jsou pro něj nadále povinné. Všechny uvedené aktivity programu zacházení korespondují s hlavním cílem terapeutického programu. Speciálně výchovné aktivity formují morálně volní vlastnosti a motivují odsouzené k práci na utváření vlastního JÁ. Vzdělávací aktivity rozvíjejí vědomosti, dovednosti a návyky pro další zapojení se do života po propuštění z výkonu trestu odnětí

svobody. Zájmové a pracovní aktivity posilují autoregulaci.

5.5 RESOCIALIZAČNÍ PROGRAM PRO SPECIALIZOVANÉ ODDĚLENÍ VE VĚZNICI

Resocializační program navazoval na diferenciaci odsouzených ve věznici Bělušice. Zkušenosti ukázaly, že je třeba se v diferenciaci zaměřit na věkovou kategorii 18-26 let, tedy skupinu mladých odsouzených (specializované oddělení). Při tvorbě programu zacházení byla autorka oslovena ke spolupráci vedením věznice spolu s dalšími odborníky z řad penitenciárních pracovníků. Na jeho tvorbě participovali speciální pedagogové, sociální pracovníci, vychovatelé a vedoucí pracovníci oddělení výkonu trestu věznice Bělušice. Program byl uveden do praxe počátkem roku 2009. Od té doby se s tímto programem pracuje a prakticky se ukazuje, že se osvědčil. Realisticky vychází z individuálních zvláštností jednotlivých odsouzených, kteří ho přijímají, akceptují jej, snaží se o jeho naplnění v celém jeho obsahu, který je jim určen.

5.5.1 CÍLE PROGRAMU A ZPŮSOB JEHO NAPLŇOVÁNÍ

Hlavním cílem resocializačního programu specializovaného oddělení je změna jednání a chování odsouzených, které vedlo k asociálnímu přístupu k životu a společnosti a s tím i souvisejícím kriminálním deliktům. Naplňování cílů individuálního plánu jednotlivců je kontrolováno individuálními pohovory s odsouzenými, intervenčními metodami uplatňovanými v penitenciární praxi, pravidelnými měsíčními pohovory, čtvrtletním vyhodnocením programu zacházení, pravidelnými skupinovými sezeními, komunitním hodnocením.

Program vychází z předpokladu postupného vytváření kvalitativně nového životního stylu, jehož základem je hodnotový systém vycházející ze společensky pozitivních etických norem. Výsledkem činnosti Specializovaného oddělení (dále jen SpO) by mělo být snižování recidivy u odsouzených, kteří absolvovali terapeutický program SpO (Vnitřní řád výkonu trestu odnětí svobody, věznice Bělušice, 1992, NGŘ 35/2011).

Dílčí cíle resocializačního programu představují změnu dosavadních způsobů jednání a chování odsouzených, které vedly ke kriminalitě. Přerušování problematických sociálních kontaktů a změna stereotypů chování či postojů v kvalitativně jiný přístup k životu a

společnosti. Formou zátěžových sportovních programů zvýšit tělesnou zdatnost, která byla narušena, prohloubit pocit kolektivnosti a zásad chování *fair-play*. Prostřednictvím udržování kázně a pořádku působit na zvýšení odolnosti jedince, čelit stresu a tím zvýšit schopnost vyrovnávat se se zátěžovými situacemi.

Způsob naplňování hlavních a dílčích cílů je zaměřen na pozvolnou a postupnou změnu životních hodnot, změny některých postojů i přístupů k řešení problémových situací v životě jedince, na eventuální budoucí profesionální uplatnění. Dále též na přípravu kontaktu s lidmi, se kterými bude odsouzený po skončení výkonu trestu, jako opatření při možném dalším selhání. V případě potřeby se zajišťuje spolupráce se sociálními kurátory či úřady práce podle místa bydliště pro první možné zaměstnání, případně pro zajištění ubytování, pokud nelze spolupracovat s blízkými příbuznými odsouzeného. U odsouzených bez jakéhokoliv sociálního zázemí je nutné zajistit ubytování a zaměstnání ve spolupráci s mimovězeňskými organizacemi a zařízeními (ML GŘ VS ČR č. 18/2004, Vnitřní řád výkonu trestu odnětí svobody, věznice Bělušice, 1992).

5.5.2 FORMY A METODY ODBORNÉHO ZACHÁZENÍ S MLADÝMI ODSOUZENÝMI

Resocializační programy své postupy realizují prostřednictvím polootevřené komunitní skupina, převažují **skupinové formy** aktivit.

Metody odborného zacházení s mladými odsouzenými vyplývají ze systematického a dlouhodobého působení resocializačně konzultativním přístupem, využívají terapeutických technik skupinové a individuální terapie. Dále souvisejí s možnostmi aktivní relaxace pro každého jednotlivce, jeho zapojení do fyzického zátěžového programu, dále do arteterapie, pracovní terapie, činností ve vzdělávacích, speciálně výchovných a zájmových aktivitách.

Specifický přístup k jednotlivým mladým odsouzeným, zařazeným ve SpO, je veden snahou odborných pracovníků oddělení podpořit kognitivní, emocionální a motivačně volní rozvoj mladých vězňů. Působení na emocionální a motivačně volní stránky chování se mohou projevit v rozvoji jejich sociálních dovedností, které jsou důležité právě pro požadovanou změnu chování mladých odsouzených. Sociální dovednosti a jejich praktické zvládnutí a uplatňování souvisejí s úspěšností v osobním ale i profesním životě každého člověka (České

vězeňství, 4/2012).

Motivační aspekty resocializačních programů jsou důsledně uplatňovány na SpO. Zde se hodnotí veškerá činnost, úklid, aktivity, plnění zákonných norem a vnitřního řádu, provozního řádu SpO, pracovní výsledky, sportovní či soutěžní činnost, kázeňské odměny a přestupky, práce v kolektivu, chování k ostatním. Dalšími **motivačními činiteli** pro odsouzené zařazené do SpO se vztahují k možnostem využít různých nadstandardů (posilovny, navštěvování pořádaných kulturních akcí, užívat kuchyňský kout, estetické úpravy v ložnicích – např. květinovou výzdobu, poličku na osobní věci, foto rodiny, záclony na oknech, ale také možnost účastnit se extramurálních aktivit). Mezi motivační činitele uplatňované na SpO patří též diferenciovanost, která umožní propustnost odsouzených v jednotlivých skupinách vnitřní diferenciaci.

Výběr pro zařazení odsouzeného na Specializované oddělení provádí psycholog s využitím psychologických testových i netestových metod. Speciální pedagog provádí cílený pohovor s odsouzeným, seznámí ho s podmínkami i možnostmi nabízenými v SpO. Svůj návrh předkládá pracovníkům terapeutického týmu, na základě příchozí dokumentace odsouzeného a výsledků vstupní psychologické, pedagogické a sociální anamnézy. Odsouzený je zařazen do oddělení rozhodnutím ředitele věznice na základě písemného návrhu odborné komise. Do SpO jsou zařazováni odsouzení také na základě vlastní žádosti k přijetí na toto oddělení. Svým podpisem stvrzují, že se zavazují k respektování pravidel SpO.

Při přijetí do SpO se zvláště hodnotí přesvědčivý osobní zájem naučit se pracovat na změně svých postojů, zvyků a návyků, které byly příčinou osobního selhání, zájem o vlastní sebevzdělávání se. Minimální délka pobytu na SpO je dvanáct měsíců (ML GR VS ČR č. 18/2004).

Kontraindikací k přijetí do Specializovaného oddělení jsou těžké poruchy osobnosti, akutní psychotický stav, úzkostné nebo depresivní stavy, přítomnost suicidálních tendencí, přítomnost psychotické symptomatiky, sociálně fobická a obsedantně kompulzivní porucha osobnosti.

Ze SpO je vyřazen odsouzený, který v průběhu zařazení porušil abstinenci jakékoliv omamné či návykové látky, držel, získával a vyráběl jakékoliv návykové či omamné látky nebo držel prostředky k jejich výrobě či aplikaci. Také je vyřazen odsouzený, který se odmítl podrobit kontrole abstinence nebo odběru tělních tekutin nebo se pokusil zmanipulovat jejich odběr. Dále je vyřazen ten, kdo se dopustil jakéhokoliv projevu fyzického násilí, dopustil se krádeže, odmítá se účastnit povinných aktivit, je dlouhodobě negativně hodnocen a narušuje činnost oddělení, dlouhodobě neplní program zacházení nebo sám požádal o vyřazení z oddělení. Po vyřazení ze SpO bude odsouzený umístěn zpět do původní

prostupné skupiny vnitřní diference, ve které byl před zařazením na SpO. Vyřazení mladého odsouzeného se uskuteční opatřením ředitele věznice na základě návrhu odborné komise složené z pracovníků terapeutického týmu s patřičným a podrobným odůvodněním takového vyřazení odsouzeného a přeřazení na jinou ubytovnu.

Odsouzený může být znovu přijat na SpO psychologem oddělení na základě provedených klinických diagnostických testových metod využívaných ve forenzní praxi. Návrh ke znovupřijetí opět musí být schválen ředitelem věznice (ML GŘ VS ČR č. 18/2004; (Vnitřní řád výkonu trestu odnětí svobody, věznice Bělušice, 1992).

Umístění mladých odsouzených na Specializované oddělení souvisí fázemi jejich působení tam:

- **Fáze příjmu**, délka je posuzována individuálně podle osobnostních a zdravotních dispozic jednotlivých odsouzených, neměla by přesáhnout dobu jednoho měsíce.
- **Fáze intenzivní**, nastává po skončení přijímací fáze a trvá nejméně pět měsíců. Obsahuje podrobování se skupinové a individuální psychoterapii vedené specialisty. Součástí je i pracovní zařazení odsouzených v prostorách věznice.
- **Fáze stabilizační**, jejímž úkolem je stabilizovat u odsouzených pozitivní mechanizmy změny. Minimální délka trvání programu (všech jeho fází) činí deset měsíců a může být podle potřeby, individuality a kapacitních možností oddělení navýšena prodloužením závěrečné stabilizační etapy. Práva a povinnosti odsouzených v jednotlivých fázích vyplývají z úkolů jednotlivých diferenciačních skupin.

Organizace prostupnosti odsouzených umístěných na SpO je zajištěna možností zařazení jednotlivých odsouzených do tří skupin vnitřní diference pod označením S1, S2 a S3.

Kritéria **prostupnosti** jsou dána vstupními, průběžnými a výstupními hodnoceními jednotlivých odsouzených, kde se převážně hodnotí, zda dochází ke změně dosavadních způsobů jednání a chování, které vedlo ke kriminalitě, zda dochází k přerušování kontaktů a změně stereotypů života, k přizpůsobování se kvalitativně jinému přístupu k životu a ke společnosti. Hodnotitelé si všimají, zda došlo prostřednictvím zátěžových sportovních programů ke zvýšení tělesné zdatnosti, zda se prostřednictvím udržování kázně a pořádku podařilo působit na zvýšení odolnosti jedince, zda se tímto působením zvýšila schopnost každého jednotlivce vyrovnávat se se zátěžovými situacemi, zda se snaha o změnu ve vzájemných vztazích v rodině podařila, zda se realizovalo zajištění sociálního zázemí každého jednotlivého odsouzeného po propuštění z výkonu trestu.

Vyhodnocování skupin k přeřazování v diferenciačních skupinách SpO je prováděno jedenkrát měsíčně. Změna diferenciační skupiny (skupiny S3, S2, S1) je možná směrem vzestupným i sestupným.

Přechod do jednotlivých skupin vzestupným směrem je možný po jedné kázeňské odměně a trvalém kladném hodnocení, sestupně pak již při jednom kázeňském přestupku, s přihlédnutím k závažnosti přestupku, kdy je možný posun i o dvě skupiny.

Skupina S3 – jsou zařazováni odsouzení, kteří nastoupili do výkonu trestu a jsou včleněni do I. nebo II. PSVD. Dále zde zůstávají nebo jsou zařazováni z II.PSVD ti mladí odsouzení, kteří mají pasivní případně formální přístup k plnění programu zacházení i ke svým dalším povinnostem, dále odsouzení, kteří byli kázeňsky řešeni nebo mají v oblasti pořádku a kázně vážnější nedostatky a působí na ostatní odsouzené negativně.

Skupina S2 – jsou zařazováni odsouzení, kteří jsou ve výkonu trestu na SpO nejméně dva měsíce ve skupině S3, plní zvolený program zacházení. Sestupně z I. prostupné skupiny vnitřní diferenciaci (dále jen PSVD) pak ti odsouzení, kteří mají v chování a jednání drobné nedostatky, jejich zapojení do činnosti kolektivu je sporadické nebo nárazové.

Skupina S1 – jsou zařazováni odsouzení, kteří aktivně a dlouhodobě plní program zacházení, jsou minimálně 3 měsíce zařazeni do skupiny S2. Odsouzení plní své povinnosti a zadané úkoly (Vnitřní řád výkonu trestu odnětí svobody, věznice Bělušice, 1992).

5.5.3 EXTRAMURÁLNÍ AKTIVITY RESOCIALIZAČNÍCH PROGRAMŮ

Extramurální aktivity spočívají v tom, že odsouzení opouštějí za doprovodu příslušníků Vězeňské služby věznice, a to za určitým a konkrétním cílem a účelem. Lze je považovat za pomoc mladým odsouzeným pro jejich nadcházející propuštění z výkonu trestu odnětí svobody a úspěšné začlenění do společnosti. Tyto jednotlivé návrhy extramurálních aktivit jsou zpracovány do projektů, které ještě před samotným uskutečněním musí být schváleny vedením věznice.

Obsah, náplň, rozčlenění, četost, ale i způsob jejich realizace extramurálních aktivit se tvořil dlouhodobě. Nápad realizovat takové aktivity s odsouzenými mimo objekt věznice musel být dán do souladu se všemi platnými normami, předpisy, vnitřními předpisy, ale i se zákonnými úpravami zákona o výkonu trestu odnětí svobody. Tento projekt pro Věznici Bělušice zpracoval speciální pedagog a celý projekt musí projít poměrně složitým schvalováním. Na jeho realizaci se s odsouzenými podílí řada pracovníků věznice.

Z resocializačního programu pro SpO se zaměřením na extramurální aktivity je možné představit

několik dílčích projektů:

- **Projekt: Pomoc Obecnímu úřadu Kozly**

Cílem projektu je, aby se odsouzení zařadili do pracovních aktivit mimo věznici a osvojovali si vhodné pracovní návyky a dovednosti, které mohou uplatnit po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Tato aktivita může přispět ke snížení kumulujícího se napětí mezi jednotlivci, ke zlepšení vnímavosti k okolí, k působení na žebříček hodnot apod. Umožní osobní kontakt s vnějším okolním světem. Odsouzení se podílejí na pracovních aktivitách obce, což může přispět k působení na morální vlastnosti a charakteristiky odsouzeného (vůle, vytrvalost, disciplína, svědomitost, apod.).

Program tvoří výjezd do místa určení v obci Kozly, pomocné a úklidové práce, úprava areálu fotbalového hřiště, úprava okolí obce Kozly a návrat zpět do věznice. Doprava do místa určení je zajištěna Vězeňskou službou ČR, doprovod odsouzených je zajištěn jedním nebo dvěma pověřenými pracovníky, akce se může zúčastnit maximálně šest odsouzených.

- **Projekt: Pomoc při obnově kostela v Lenešicích**

Cílem tohoto projektu je, aby se odsouzení zařadili do pracovních aktivit, které se konají mimo věznici, aby rozvíjeli své pracovní dovednosti, které mohou využít po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Pobyť v civilním občanském prostředí může odsouzeným pomoci se začlenit do normálního občanského života a navázat běžné mezilidské vztahy. Odsouzení se učí, podobně jako v předchozím projektu, osvojovat si pracovní dovednosti a rozvíjet morální vlastnosti a charakteristiky (vůle, disciplína, respektování autority, vytrvalost, svědomitost, apod.).

Program je naplněn odjezdem ke kostelu sv. Šimona a Judy v obci Lenešice, samotné pomocné práce v kostele a jeho okolí a návrat do věznice. Dopravu na místo určení a oběd pro odsouzené zajišťuje Skrášlovací spolek, o.s. Lenešice.

- **Projekt poznávací turistika**

Cílem projektu je snížení napětí a psychické tenze mladých odsouzených, zlepšení vnímavosti k okolí, působení na jejich životní hodnot a umožnění osobního a bezprostředního kontaktu s přírodou, poznávání přírody ve vztahu k historii daného regionu.

Program akce začíná poučením o chování na chráněném území. V chráněném území pak odsouzení sbírají odpadky.

- **Projekt rodinný výlet**

Cílem je upevnění rodinných vazeb, osvojení si účelného trávení volného času s rodinou. Pobyť v civilním občanském prostředí odsouzeným usnadní začlenění do normálního občanského života a

navázání běžných mezilidských vztahů.

Program začíná setkáním odsouzených s rodinou, následné poučení odsouzených i rodinných příslušníků o chování během akce. Akce je jednodenní a účastnit se jí mohou maximálně čtyři blízcí ve vztahu k jednomu odsouzenému (dvě dospělé osoby a dvě děti ve věku od 9 do 14 let, přičemž účast jednoho dítěte je podmínkou pro uskutečnění akce a zařazení odsouzeného do projektu). Po návratu je projekt s odsouzenými vyhodnocován. Odsouzení si náklady spojené s akcí hradí sami.

- **Projekt: Program přípravy na propuštění z výkonu trestu odnětí svobody**

Cílem je umožnit mladým odsouzeným kontakt s civilním světem před výstupem na svobodu. Odsouzení navštíví důležité instituce a úřady, orientují se ve městě a okolí pomocí informačních tabulí. V rámci projektu poznají okolní historické památky a historii daného města. Projekt je pro odsouzené, kteří jsou umístěni ve výstupním oddělení věznice a pro odsouzené, kteří nejsou do výstupního oddělení zařazení z omezených kapacitních důvodů, ale nachází se ve stádiu před výstupem z výkonu trestu odnětí svobody. Projekt si klade za cíl dosáhnout toho, aby mladí odsouzení získali dovednosti, které pak mohou uplatit po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Pobyt v civilním občanském prostředí jim pomůže lépe se adaptovat a začlenit se do normálního života a navázat běžné mezilidské vztahy.

Program vycházky tvoří různé aktivity – orientace v jízdních řádech, vyhledávání jízdních spojů, orientace ve městě podle informačních tabulí, návštěva městského úřadu a úřadu práce, prohlídka památek. Ukončením je návrat do věznice z autobusového nádraží. Doprava na místo určení je zajištěna pomocí prostředků hromadné dopravy.

- **Projekt návrat do života**

Cílem je, aby se odsouzení zařadili do pracovních aktivit, které se vykonávají mimo věznici, dále rozvoj a podpora jejich pracovních dovedností, které poté mohou uplatnit po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Pobyt v civilním občanském prostředí pomůže odsouzeným lépe se začlenit do normálního života a navázat běžné mezilidské vztahy.

Programem akce je výjezd do statku EQUI PARK v obci Svinčice, pomocné úklidové práce, terénní úpravy areálu, úklid nádvoří, stájí a výběhů pro koně, péče o koně, seznámení s jezdeckým sportem, kdy je možno využít i přednášky odborníků chovatelů koní. Doprava do statku EQUI PARK je zajištěna vozidlem statku.

Všechny tyto projekty byly vypracovány na základě Vnitřního řádu věznice Bělušice, s akceptací

(Česko, zákon č. 169/1999sb.).

5.6 MOŽNOSTI MĚŘENÍ EFEKTIVITY RESOCIALIZAČNÍCH PROGRAMŮ

Zcela legitimní otázkou je, do jaké míry jsou resocializační programy či jejich jednotlivé části účinné, jak efektivně naplňují uvedené cíle. Na jednu stranu můžeme vycházet ze zkušenosti odborných pracovníků, do jisté míry se můžeme dotazovat i samotných účastníků těchto akcí – tedy mladých odsouzených, ale na druhou stranu je nutné ověřit jejich efektivitu speciálně zaměřenými výzkumy, volně podle Valoušek (1988). Existuje řada příčin, proč se intervenční program zdá být účinný, ale ve skutečnosti má malý efekt. Jaké jsou tedy zásadní metodologické otázky měření efektivity programů zaměřených na snižování rizika recidivy odsouzených? Nejdůležitější z nich by v měření účinnosti každého nového resocializačního programu měly být podrobeny důkladné rozvaze a diskuzi:

- *Nálepkou* resocializační program může být označeno celé spektrum intervencí počínaje podrobně strukturovanými moduly s pevnou časovou dotací až po komplexní balíčky nejrůznějších časově jen málo ohraničených psychosociálních služeb. Hare sděluje, že často je znám pouze koncept programu, aniž je zřejmé, jaké konkrétní intervence byly klientům skutečně poskytnuty. Proměnné jako počet terapeutických hodin či délka programu nemusí být přímo úměrné velikosti účinku programu. Výzkum naznačuje, že některé procesní proměnné jako terapeutická vazba, spolupráce klienta či otevřenost mohou být pro efektivitu důležitější než specifické techniky (Hare, 1990).
- *Mortalita*, ztráty probandů se ve studiích zaměřených na zjišťování efektivity vězeňských resocializačních programů pohybují mezi 10% a 50%. Zhruba jednu čtvrtinu tvoří klienti, kteří svou účast v programu ukončili dobrovolně, ztratili motivaci nebo pro ně účast v programu přestala být výhodná např. proto, že ztratili naději na podmíněné propuštění. Zbylí klienti jsou vyřazováni pro neplnění podmínek programu, porušení pravidel apod. Shover také hovoří o komplexních dlouhodobých programech, které často obsahují také zkušební fázi, během níž odsouzení často odcházejí. Problém ztráty klientů je důležitý z metodologického i klinického hlediska, neboť absolventi programu reprezentují výrazně pozitivní selekci, zatímco odpadlíci vykazují mnohem vyšší míru recidivy (Shover, 1991). Pokud by byla data odpadlíku zohledněna v souboru absolventů, mohly by být výsledky experimentální skupiny podobné jako u kontrolní skupiny. To by však vůči poskytovatelům programu nebylo spravedlivé, neboť odpadlíci neprošli celým programem jako absolventi. Pro zamezení zrát se doporučuje

podrobně specifikovat přijímací kritéria, do hodnocení zahrnout rovněž motivační faktory a nedávat odsouzeným příliš nerealistická.

- K *charakteristikám odsouzených* Lösel uvádí, že mnoho výzkumů a experimentů bylo založeno na hrubých popisných charakteristikách probandů, jako např. pohlaví, věk, etnická skupině nebo typ spáchaného trestného činu. Tato malá podrobnost se jeví pro zjišťování efektivity programů jako nedostatečná a lze ji kombinovat s dalšími charakteristikami jako je charakter trestného činu, osobnostní rysy odsouzených, psychiatrické syndromy, sociální fungování, kriminální kariéru a další. Takto podrobné hodnocení rizik a potřeb odsouzených by mělo být základem zejména pro stanovení responzivity na budoucí intervenci. Z klinického i metodologického pohledu se zdá, že závislost mezi mírou rizika a efektivitou resocializační intervence nejlépe popisuje křivka obráceného „U“ (Lösel, 2001). U nízkorizikových odsouzených brání recidivě přirozené projektivní mechanismy, které jsou nízké a vedou k malé efektivitě intervenčních programů pro jakoukoliv cílovou skupinu. Naopak u vysoce rizikových, silně narušených psychopatických osobností odsouzených mohou i kvalitní resocializační programy vést jen k zanedbatelným pozitivním změnám. Resocializace by se tedy měly zaměřovat na odsouzené se středně vysokými riziky a osobnostními rysy schopnými dosátn změn (Gillernová, Boukalová, 2006).
- *Komplexní výstupní měření*, údaje o výsledné recidivě mohou být užitečné pro účely praxe a informovanost společnosti. Z hlediska evaluace, jak uvádí Blatníková a Netík, však jde o redukci na jeden datový zdroj, který může být nedostatečný pro reliabilitu a validitu výzkumu. Proto je výhodnější měřit rovněž osobnostní faktory, postoje, sociální dovednosti, projevy chování během věznění nebo jiné indikátory adaptace. Bylo např. zjištěno, že výzkumy vycházející při měření recidivy z kritéria uvěznění vykazovaly vyšší efekty, než výzkumy které za kritérium recidivy považovaly porušení uložené podmínky (Blatníková, Netík, 2006).
- *Širší sociální kontext* resocializačních programů – na výslednou recidivu nemají vliv pouze rizikové faktory působící před přímou resocializací a během ní, ale rovněž sociální prostředí, do kterého se odsouzený vrátí po propuštění. To zahrnuje postpenitenciární péči, přirozené projektivní faktory a charakteristiku domovského prostředí. Výzkumy posledních let poskytují dostatečné důkazy o tom, že řada resocializačních programů pro odsouzené je úspěšná. Tyto výzkumy jsou např. prezentovány Biedermanovou a Petrasem. Je však třeba se ptát, který typ zacházení je pro který typ odsouzených, v jakých institucionálních podmínkách a v jakém sociálním kontextu efektivní. Podle kritérií je typická velikost účinku úspěšného resocializačního programu zaměřeného na středně rizikové pachatele stále ještě nízká. To však nemusí být málo, pokud se jedná o výsledek o deset až třicet procent lepší než ve srovnávací

skupině. Analýzy nákladů a zisků nám již umí ukázat, že z ekonomického hlediska se relativně málo efektivní intervence vyplatí (Biedermanová, Petras, 2011).

- *Sledování efektivity programů* srovnáváním experimentální a srovnávací skupiny je poměrně náročné, protože předpokládá adekvátní složení experimentální i srovnávací skupiny. Čím komplexnější je program zacházení v běžném výkonu trestu, tím náročnější je odlišit jeho efekt od zkoumaného intervenčního programu.

ČÁST EMPIRICKÁ

6. VÝZKUM A JEHO POPIS

Výzkumy realizované přímo v prostředí věznic nejsou u nás příliš obvyklé, dokonce lze říci, že jsou pro odbornou i laickou veřejnost zvláštním jevem. V České republice zatím nebyl proveden systematický a metodologicky relevantní výzkum, který by se zaměřoval na efektivitu různých druhů intervencí ve vztahu k odsouzeným s bezprostředním dopadem na snižování kriminogenních rizik nebo dopadem na skutečnou recidivu, ve smyslu jejího možného snižování.

Na druhou stranu je skutečností, že v posledních letech prošla specializovaná oddělení výkonu trestu řadou změn v souladu s rezortním dokumentem, který představuje tzv. manuál, který stanovuje závazný obsah a cíle odborného zacházení ve vztahu k výběru skupin odsouzených a intervenčních práce s nimi (Jiříčka, Prokešová, 2012). Hlavním cílem těchto programů pro Specializovaná oddělení (pro specifické skupiny odsouzených) (NGŘ 35/2011) je snižovat nebezpečnost a pravděpodobnost recidivy u těchto odsouzených, a tím přispívat k ochraně společnosti (Biedermanová, Petras, 2011).

Pro penitenciární praxi je proto důležité klást si otázky, zda a jak jsou specifické resocializační programy zacházení pro odsouzené účinné. Je však třeba zaměřit se na konkrétní skupiny odsouzených, na konkrétní vězeňské prostředí, podmínky daných intervencí, způsobů, metod a postupů zjišťování jejich efektivity (Hendl, 2006). Odborní pracovníci vězeňské služby pak očekávají jasné výsledky, které budou aplikovatelné do praxe, do výkonu jejich odborných profesních činností. Složitá, časově náročná výzkumná šetření bývají v penitenciárním prostředí problematická. Proto je výhodné postupovat ve shodě s jasně vymezeným výzkumným designem (Keith, Punch, 2008) a s tím, jak získané výsledky uplatnit v reálných podmínkách penitenciární praxe, jak ve vztahu k odsouzeným, tak ve vztahu k odborné přípravě zaměstnanců (Valoušek, 1988). V souladu s Polišíenskou se domníváme, že cílem jakékoliv evaluačně zaměřené studie je nalezení odpovědi, zda a jak je příslušná evaluovaná intervence efektivní v praxi (Polišíenská, 2005). Také Tomášek upozorňuje, jak důležitý je přenos výsledků

výzkumu do praxe, které mohou do jisté míry přispět k snížení zločinnosti a dále k pozitivnímu působení na pachatele trestné činnosti (Tomášek, 2010).

6.1 VÝCHODISKA VÝZKUMU, VÝZKUMNÉ PŘEDPOKLADY A OTÁZKY

Obecným východiskem výzkumných cílů a úkolů jsou pro nás procesy resocializace a jejich konkretizace v programech zacházení s odsouzenými, které jsou v současnosti uplatňované pracovníky Vězeňské služby České republiky. V našem výzkumu tuto problematiku specifikujeme pro skupinu odsouzených ve věku mladých dospělých ve Věznici Bělušice. Smyslem resocializačních programů v individualizované podobě je eliminovat rizika možné recidivy každého odsouzeného.

Hlavním cílem výzkumu dizertačního projektu je zaměřit se na efektivitu programů zacházení s mladými odsouzenými v konkrétně stanovené věznici Bělušice. Cíl výzkumu vychází ze současné penitenciární praxe, reflektuje dlouhodobou zkušenost autorky práce a počítá s uplatněním jeho výsledků především v práci s mladými odsouzenými. V dlouhodobější perspektivě se mohou cíle výzkumu také odrazit ve zkvalitnění terapeutického působení na mladé odsouzené, právě využitím ve specializované a individuálně zaměřené práce s nimi a zároveň ve vzdělávání odborných pracovníků věznic.

Předpokládáme, že mladí odsouzení zařazení do experimentální skupiny, kteří absolvují ucelený resocializační program, dosáhnou změny ve vybraných proměnných osobnostně sociálního charakteru, zatímco odsouzení, kteří výkon trestu naplňovali standardně (bez individuálně stanoveného resocializačního programu) takové změny neprokáží. Podrobněji či konkrétněji to znamená:

- **Předpoklad č. 1:** Mezi výsledky opakovaného dotazování věnovanému vybraným osobnostním charakteristikám (rysům) před a po absolvování resocializačního programu (první a druhé měření) u experimentální skupiny odsouzených bude statisticky významný rozdíl. Po ukončení celého resocializačního programu dojde ke změnám sledovaných hodnot u experimentální skupiny odsouzených ve prospěch jejich příznivěji orientované socializace.
- **Předpoklad č. 2:** Mezi výsledky stejně zaměřeného opakovaného dotazování (prvního a druhého měření) u členů srovnávací skupiny odsouzených v časovém rozmezí daném délkou trvání resocializačního programu (tři roky), nebude konstatován statisticky významný rozdíl u hodnot B (fobie), D (somatické obtíže), E (deprese) a F (hysterie). U členů srovnávací skupiny nedojde v průběhu doby tří let k žádné statisticky významné změně těchto sledovaných hodnot.
- **Předpoklad č. 3:** Mezi výsledky totožného opakovaného dotazování (prvního a druhého měření) u členů srovnávací skupiny odsouzených v časovém rozmezí daném délkou trvání resocializačního programu (tři roky), bude konstatován statisticky významný rozdíl u hodnot A

(anxieta) a C (obsesionalita). U členů srovnávací skupiny dojde v průběhu doby tří let ke statisticky významné změně těchto sledovaných hodnot.

Z uvedených předpokladů vychází následující výzkumné otázky:

1. Jaký je rozdíl v hodnotách měřených rysů osobnosti u jednotlivých odsouzených mužů zařazených do experimentální skupiny a do srovnávací skupiny v prvním dotazníkovém šetření?
2. Jaký je rozdíl v hodnotách měřených rysů osobnosti u jednotlivých odsouzených mužů zařazených do experimentální skupiny a do srovnávací skupiny v opakovaném (druhém) dotazníkovém šetření?
3. Jak lze charakterizovat změny, ke kterým došlo u odsouzených z experimentální skupiny při posouzení výsledků v prvním a druhém dotazníkovém šetření, tj. před absolvováním resocializačního programu a po jeho ukončení?
4. Jak lze charakterizovat změny, ke kterým došlo u odsouzených ze srovnávací skupiny při posouzení výsledků v prvním a v opakovaném dotazníkovém šetření?
5. Jaké změny v chování odsouzených pravděpodobně souvisejí s procesem prizonizace, který je regulován resocializačními programy?
6. Jaké změny v chování odsouzených pravděpodobně souvisejí s procesem prizonizace, který není regulován výzkumným záměrným a individuálně zaměřeným resocializačním působením na jednotlivé odsouzené?
7. Které zjištěné výsledky přispívají k podpoře efektivity resocializačních programů a jak je lze uplatnit v penitenciární praxi individuálního zacházení s odsouzenými v míře potřebné pro snižování recidivy?
8. Jaká úskalí se objevují v realizaci individuálních programů zacházení s mladými odsouzenými ve vztahu k odsouzeným a ve vztahu k pracovníkům vězeňské služby?

6.2 VÝBĚR SOUBORŮ RESPONDENTŮ A JEJICH POPIS

Soubory mladých odsouzených mužů ve věku od 18 do 26 let byly vybrány náhodným výběrem, jednak z řad odsouzených zařazených na Specializované oddělení pro mladé odsouzené ve věznici Bělušice a vykonávající zde trest odnětí svobody (experimentální skupina), a také z řad ostatních mladých odsouzených, kteří vykonávají trest odnětí svobody v této věznici, avšak jsou umístěni na jiném oddělení (nikoli tedy specializovaném oddělení) a na jiné ubytovně v rámci celého areálu věznice (srovnávací skupina), tedy jsou umístěni na běžných ubytovnách a na běžných oddílech. Podstatným

kritériem výběru bylo věkové rozmezí (věk blízký věku mladistvých), v penitenciární praxi jsou nazýváni jako *mladí odsouzení*.

Do **experimentální skupiny** byli zařazeni všichni odsouzení ze Specializovaného oddělení, to znamená, že experimentální skupinu tvořilo 40 respondentů. Specializované oddělení ve věznici Bělušice má právě místo pro čtyřicet odsouzených; tento přesný počet odsouzených je daný organizační strukturou oddělení a možnostmi působení odborného personálu pracovníků věznice, tj. 1 psycholog, 1 speciální pedagog, 1 sociální pracovník, 3 vychovatelé a 1 vychovatel-terapeut.

Srovnávací skupinu odsouzených bylo nutno vybrat na jiných ubytovnách. Vedle věku bylo nutné přihlídnout k tomu, jak dlouho bude odsouzený ve výkonu trestu, aby bylo možné realizovat obě části dotazníkového šetření; tj. nejméně tři roky (odpovídá době probíhajícího resocializačního programu). Touto časovou podmínkou se eliminoval a specifikoval výběr odsouzených – jednalo se o závažnější trestnou činnost (krádeže většího rozsahu, loupežná přepadení, ale i ublížení na zdraví, vražda). Taktéž pak bylo vybráno čtyřicet odsouzených, kteří souhlasili s připravovaným šetřením. Ale je třeba uvést, že srovnávací skupina odsouzených nebyla nijak motivována ke spolupráci, např. kladným hodnocením při žádosti o podmíněné propuštění. Srovnávací skupiny byla tvořena rovněž 40 probandy.

6.2.1 VYBRANÉ CHARAKTERISTIKY RESPONDENTŮ

Charakteristika souborů všech respondentů vychází z údajů poskytnutých respondenty v anamnestickém dotazníku (příloha č. 17) a z analýzy údajů o jejich trestné činnosti, kdy si můžeme vytvořit obraz o sociální atmosféře ve výzkumných skupinách, volně podle Kollárik, (1990).

Všichni respondenti s řad odsouzených blízkých věku mladistvého a to jak ze skupiny **experimentální (40 členů)**, tak ze **skupiny srovnávací (40 členů)** odpověděli na otázky anamnestického dotazníku (příloha č. 14), které se týkaly: věku odsouzených; jejich vzdělání; jejich hodnocení kvality rodinného soužití; počtu sourozenců (vlastních i nevlastních); zaměstnání, které vykonávali; vlastní hodnocení zdravotního stavu včetně informací o závislostech (včetně užívání drog) a jejich případném léčení; přehledu zájmů a zálib, volnočasových aktivit; očekávání problémů ve výkonu trestu odnětí svobody; vazby na vlastní rodinu či rodiče (ve vztahu k návratu z výkonu trestu).

Ve spolupráci se spisovým oddělením věznice byla využita data představující: skladbu trestné činnosti, druh trestné činnosti, počet a četnost jednotlivých odsouzení, délku trestu. Tato data byla extrahována také z rejstříku trestů jednotlivých odsouzených.

Experimentální skupina odsouzených umístěných do Specializovaného oddělení pro mladé odsouzené ve věznici Bělušice se vyznačuje určitými specifickými charakteristikami, které jsou

pozorovatelné pouze na tomto oddělení. Jde o skupinu poměrně homogenní, jejíž veškerý čas je řízený a naplňovaný právě v této skupině. Jedná se tak o povinné aktivity programu zacházení, komunitní práce, individuální, ale i skupinové terapie, ale i volnočasové aktivity, osobní volno, ve kterém je zahrnut čas na stravování, čas na osobní hygienu, sledování televizních pořadů, vzdělávacích a kulturních programů apod.

Lze s jistotou říci, že zde probíhá komunitní proces, který má svou dynamiku, vyznačuje se výraznějšími prvky akcelerace a vývoje členů skupiny, ale i stagnace skupinového dění či frustrace a stresu pro jednotlivé členy skupiny ze Specializovaného oddělení. Můžeme v této skupině pozorovat procesy spjaté se skupinovou hierarchií a vznikem a rozvíjením skupinových rolí. Mezi odsouzenými dochází k verbálnímu ale i fyzickému napadení. Vyskytuje se zde i šikana a to jak ve formě skryté, tak otevřené. Nezřídka dochází i k drobným krádežím osobních věcí (např. krádeže poštovních známek, ale i dopisů, jídla, prostředků k osobní hygieně, drobné krádeže cigaret, malých porcí kávy a cukru).

Srovnávací skupině mladých odsouzených nebyl stanoven žádný resocializační program v podobě individuálního programu zacházení. Její členové byli po celou dobu tří let (po dobu trvání experimentu) na svých kmenových ubytovnách. Tito odsouzení byli vystaveni působení postupující doby výkonu trestu (představující dobu tří let), působení ostatních odsouzených zařazených na těchto kmenových ubytovnách. Šlo o skupinu heterogenní, jejíž členové nejsou aktivitami záměrně vedeni ke spolupráci nebo vzájemné podpoře. Jsou odsouzení za různé trestní delikty, liší se délkou trestu, sami jsou nebo se setkávají s recidivisty a recidivujícím způsobem chování a nahlížení na trestnou činnost – nejčastěji bagatelizující, popírající vlastní vinu na trestném činu. Tato srovnávací skupina byla podrobena rovněž opakovanému sběru dat (dotazníkové šetření v odstupe zhruba tří let). Postupně se budeme věnovat vybraným charakteristikám odsouzených zařazených do experimentální a srovnávací skupiny.

- **Věk odsouzených**

Jak dokládá tabulka č. 3, odsouzení ze **srovnávací skupiny** byli v průměru věku starší než respondenti **z experimentální skupiny**: v kategorii 18 – 24 let bylo ve srovnávací skupině 16 respondentů, v experimentální skupině 22 respondentů; ostatním v obou skupinách bylo 25 – 26 let.

Věk odsouzených	Experimentální skupina		Srovnávací skupina	
	počet	%	počet	%
18 – 24 let	22	52	16	46
25 – 26 let	18	48	24	54
celkem	N 40	100	N 40	100

Tab. č.3 Přehled věku odsouzených

- **Vzdělání odsouzených**

Vzdělání odsouzených experimentální skupiny – převažuje základní vzdělání dokončené 15 ods., dokončené základní vzdělání zvláštní škola má 8 ods., jen 3 muži byli vyučeni a 1 ukončil maturitou středoškolské vzdělání. Odsouzení zařazení do **srovnávací skupiny** - 7 z nich má ukončené základní vzdělání a rovněž jen 1 ukončil maturitou své středoškolské vzdělání, zvláštní základní školu dokončilo 12 respondentů, nedokončené základní vzdělání má 13 ods. Přehledné údaje jsou dále uvedeny v tab. č. 4.

Vzdělání odsouzených mužů	Experimentální skupina		Srovnávací skupina	
	počet	%	počet	%
Základní (zvláštní škola)	8	20	12	30
Základní, dokončené vzdělání	15	37,5	7	17,5
Základní, nedokončené vzdělání	9	22,5	13	32,5
Nedoučen	4	10	6	15
Vyučen	3	7,5	1	2,5
Střední s maturitou	1	2,5	1	2,5
Vysokoškolské	0	0	0	0

celkem	N 40	100 %	N 40	100 %
---------------	-------------	--------------	-------------	--------------

Tab. č. 4 Vzdělání odsouzených mužů

Ze zkušeností víme, že ve věznici Bělušice je vysokoškolské vzdělání odsouzených jen velmi náhodnou a zcela ojedinělou výjimkou. Ve své penitenciární praxi se autorka setkala pouze s jedním vysokoškolsky vzdělaným odsouzeným, který byl odsouzen za trestný čin pohlavního zneužívání mladistvých a byl jině než české národnosti.

- **Charakteristika rodinného soužití souborů respondentů**

Charakteristika rodinného soužití vychází z vyjádření samotných respondentů (součást anamnestických údajů), nebyla zkoumána specifickými metodami, je přehledně zpracováno v tab. č. 5. Rodinné soužití odsouzení charakterizují ze širšího pohledu, nemají na mysli jen nukleární rodinu, ale vypovídají spíše o rodinném klimu, které tvoří matka, otec, sourozenci, prarodiče, případně další příbuzní. Z běžné penitenciární praxe je zřejmé, že rodinné problémy odsouzených, jejich neuspořádané rodinné vztahy a problematické výchovné působení dospělých, jsou jedněmi z prediktorů komplikací či výraznějšího narušení socializačních procesů.

Charakteristika rodinného soužití	Experimentální skupina		Srovnávací skupina	
	Počet	%	počet	%
V primární rodině				

Pohodové, bez konfliktů	12	30	7	17,5
Kolísavé rodinné klima	18	45	15	37,5
Konfliktní rodinné prostředí	7	17,5	12	30
Ústavní výchova	3	7,5	6	15
Celkem	N 40	100	N 40	100

Tab. č. 5 Charakteristika rodinného soužití v primární rodině

Jak je zřejmé z tab. č. 5, v obou sledovaných skupinách se údaje lišily v kategorii „pohodového rodinného soužití, bez konfliktů“ – v **experimentální skupině** šlo o 12 odsouzených, kteří takto hodnotili toto soužití, ve **srovnávací skupině** to bylo jen 7 respondentů. U kategorie „konfliktní rodinné prostředí“ tomu bylo právě naopak. Opět dlouholetá pracovní zkušenost ve forenzním prostředí s odsouzenými poukazuje na to, že pohled odsouzených na „pohodovou situaci“ v jejich rodině může být do značné míry ovlivněn jejich současnou izolací ve výkonu trestu a idealizací rodinných vztahů při pohledu zvenčí. Realističtější se zdá být označení „kolísavé rodinné klima“, které v obou skupinách označilo nejvíce mladých mužů. Zajímavý je údaj, týkající se ústavní výchovy, která proběhla u velmi malého počtu odsouzených z obou skupin, avšak u respondentů ze srovnávací skupiny představuje ústavní výchova vyšší počet označení.

- **Zaměstnání odsouzených (před výkonem trestu odnětí svobody)**

Prezentovaná tab. č. 6 přináší údaje o zaměstnání odsouzených mužů obou výzkumných skupin před nástupem do výkonu trestu odnětí svobody. Zajisté není pro odborníky pohybující se v penitenciární oblasti překvapujícím zjištění, že většina respondentů v obou skupinách byla evidována na Úřadu práce (dále jen ÚP) nebo již byla z jeho evidence vyřazena z organizačních, či z osobních důvodů žadatelů o zaměstnání. Tento počet je významný především u **srovnávací skupiny**. Mezi touto skupinou jsou i odsouzení, kteří se na ÚP vůbec nepřihlásili nebo ani nevěděli, že se mají na ÚP přihlásit. U odsouzených zařazených do **experimentální skupiny** lze sledovat poněkud vyšší počet těch, kteří měli zajištěné různé typy brigád nebo byli zaměstnanci různých firem.

Zaměstnání před VTOS	Experimentální skupina		Srovnávací skupina	
	Počet	%	počet	%
Nezaměstnaný, evidovaný na ÚP	18	45	16	40
Nezaměstnaný, neevidovaný na ÚP	3	7,5	12	30
Krátkodobé brigády	12	30	8	20
Zaměstnanec firmy	6	15	3	7,5
OSVČ	1	2,5	1	2,5
Celkem	N 40	100 %	N 40	100 %

Tab. č. 6 Přehled zaměstnání před VTOS

- **Trestná činnost odsouzených**

Při srovnání charakteru **trestné činnosti odsouzených** (viz. tabulka č. 7), u obou sledovaných skupin převažuje majetková trestná činnost. Často jde o krádeže proti osobám a proti majetku. Významnou kategorií trestné činnosti představuje závažná trestná činnost proti životu a zdraví. V kategorii těžké ublížení na zdraví je četnost jejího výskytu v obou skupinách skoro vyrovnaná, počet těch, kteří spáchali trestný čin vraždy mírně převažuje ve srovnávací skupině. Ovšem trestná činnost, která představuje nedovolenou výrobu, držení omamných a psychotropních látek, je dominantní trestnou činností pro respondenty, kteří jsou členy **experimentální skupiny** a absolvovali resocializační program. V rozhovorech s odsouzenými vyšlo najevo, že krádeže jsou často spojeny se získáním finančních prostředků k získání omamných látek, k vlastní potřebě. Tito mladí odsouzení tedy jsou uživateli závislími na omamných a psychotropních látkách. Ve **srovnávací skupině** odsouzení nejčastěji páchali trestný čin krádeže a loupežného přepadení.

Trestná činnost odsouzených	Experimentální skupina		Srovnávací skupina	
	Počet ods.	%	Počet ods.	%

§ 219 - vražda	1	2,5	3	7,5
§ 221 – těžké ublížení na zdraví	4	10	5	12,5
§ 234 – loupežné přepadení	8	20	12	30
§ 247 – krádež	13	32,5	15	37,5
§ 187 - nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek a jedů	14	35	5	12,5
celkem	N 40	100	N 40	100

Tab. č. 7 Přehled trestné činnosti odsouzených

6.3 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMU, METODY A ZPŮSOB ZPRACOVÁNÍ

DAT

Základní charakteristikou realizovaného výzkumu je kvazi-experiment (Keith, Punch, 2008). Experimentální a srovnávací skupina respondentů z řad odsouzených v konkrétní věznici Bělušice byla postupně sledována, přičemž členové experimentální skupiny se účastnili připraveného resocializačního programu, který bral v úvahu specifické osobnostní a sociální charakteristiky jednotlivých členů skupiny. Respondenti ze srovnávací skupiny „fungovali“ tak, jak jim vězeňské prostředí umožňuje, tedy bez záměrného a cíleného působení resocializačních programů. Jak vyplývá z výše uvedeného, v každé ze skupin bylo 40 odsouzených ve věku od 18 do 26 let.

6.3.1 SBĚR DAT A POPIS METOD VÝZKUMU

Výzkumná data byla postupně zjišťována:

- z anamnestických dotazníků (příloha č. 17) jednotlivých odsouzených na nástupním oddělení,
- ze spisových materiálů a rejstříku trestů odsouzených,
- z polostrukturovaného rozhovoru a příležitostně realizovaných rozhovorů,
- z dotazníku M.H.Q. (příloha č. 13),
- z dlouhodobého pozorování odsouzených.

Anamnestický dotazník (příloha č. 17) nám sloužil k získání tvrdých dat, jako např. věk, profese, druh trestné činnosti, charakter trestné činnosti. Údaje z něj získané, spolu s údaji ze spisových materiálů sloužily k zařazení respondentů do experimentální a kontrolní skupiny, a k charakteristice souboru respondentů. **Polostrukturovaný rozhovor** s každým odsouzeným z obou skupin se opíral o zjištěné anamnestické údaje, které byly rozhovorem korigovány, doplněny a utříděny. Všechny údaje o odsouzených osobách byly anonymizovány dle zákona o ochraně osobních údajů (Česko, Zákon č. 101/2000 Sb., O ochraně osobních údajů).

Dotazník M.H.Q. (Middlesex Hospital Questionnaire in the diagnosis of psychoneuroses) (příloha č. 13), (Crown, Crips, 1966), (dále jen M.H.Q.), který odhaluje strukturu vybraných osobnostních rysů a označuje ty rysy osobnosti, které jsou významné z hlediska psychické stability jedince. Pro náš výzkum se jevil vhodnější než MMPI-II, který je až příliš rozsáhlý, ačkoli je fakt, že by mohl jemněji postihnout některé sledované proměnné. Takto rozsáhlý dotazník by naši probandí nebyli schopni adekvátně vyplnit (např. ze zkušenosti je zřejmé, že s ohledem na jejich osobnostní charakteristiky a věk, probandí obtížně snášejí zátěž, kterou představuje soustředění se na jednotlivé testové otázky a jejich zpracování; naši respondenti jsou schopni pozorně pracovat po dobu třiceti minut, pak klesá pozornost, soustředěnost, objevují se chyby).

Byla použita přeložená verze dotazníku M.H.Q. z anglického originálu Middlesex Hospital Questionnaire, který slouží ke zjištění dispozice jedinců k neurotickým poruchám, konkrétně k dispozici úzkosti, fobii, obsesi, somatické projekci, depresi a disociačně konverzní neurotické poruše (dříve hysterii). Dotazník M.H.Q. byl sestaven v roce 1966 S. Crownem a AH. Crispem. V odborné literatuře je proto také užíván název Crown-Crisp Experiential Index (CCEI). Originální verze dotazníku M.H.Q. byla standardizovaná na české poměry v roce 1963 Prof. MUDr. Lubomírem Hanzlíčkem, DrSc., (významný český psychiatr, zakladatel Výzkumného ústavu psychiatrického, dnes Psychiatrické centrum Praha).

Dotazník M.H.Q. tvoří 57 otázek, které sytí 6 osobnostních charakteristik (podrobný popis měřených škál je v celé šíři uveden v příloze č. 13):

A - úzkostnost (nefixovaná);

B - strach (fixovaná úzkostnost);

C - obsesivně kompulsivní rysy osobnosti;

D - somatické obtíže;

E - deprese, sklon k depresivním náladám;

F - hysterické rysy osobnosti.

Dotazník je konstruován tak, je možné sledovat šest dílčích skóre osobnostních charakteristik (A – F). Protože se odpovědi se skórují 0, 1 nebo 2, v každé skupině položek lze získat HS v rozpětí 0 – 12 bodů. Na všechny uvedené otázky proband odpovídá na záznamovém archu. Dotazník je omezen časově, počítá s tím, že respondent ho vyplní do 30 minut. Při překročení tohoto limitu dává psycholog pokyn k ukončení práce. Aby vyšetřované osoby přečetly všechny otázky, jsou rozmístěny v testovacím sešitě různě, rovněž tak je nepravdělná pozice pro odpovědi na záznamovém formuláři je volena tak, aby nebyly umístěny pod sebou. Tím autoři zamezují, aby vyšetřovaná osoba jen mechanicky četla a mechanicky zadržovala odpovědi.

Vyhodnocení dotazníku pracuje s hodnotami jednotlivých parametrů i celkového skóre. Kupříkladu jsou-li všechny hodnoty vysoké, nebo jsou vysoké hodnoty škál úzkostnost, somatické obtíže a deprese, pak výsledky vypovídají o extrémní osobnostní nevyváženosti jedince. Jiným výsledkem může být zjištění neurotických tenzí, nebo je-li celková úroveň neurotických příznaků velice nízká a pouze jediná položka je mírně zvýšená, je nutno si ji také povšimnout a interpretovat jí. Zkušenosti s dotazníkem naznačují, že je třeba provést jeho kvantitativní i jeho kvalitativní analýzu, využít k ní získané anamnestické údaje i údaje z rozhovorů s odsouzenými. V tab. č. 8 a č. 9 přehledně uvádím data dotazníkových norem pro populaci odsouzených a data dotazníkových norem pro běžnou populaci.

Dotazníkové normy pro populaci odsouzených							
	A	B	C	D	E	F	Suma
M	8,23	7,10	7,25	8,58	8,67	6,92	46,30

Tab. č. 8 Dotazníkové normy pro populaci odsouzených

Dotazníkové normy pro běžnou populaci							
	A	B	C	D	E	F	Suma
M	5,10	2,30	5,80	3,20	3,30	5,10	24,80

Tab. č. 9 Dotazníkové normy pro běžnou populaci

Dotazník M.H.Q. byl v čase výzkumu zadáván oběma skupinám celkem dvakrát. Respondentům z experimentální skupiny byl v prvním i opakovaném výzkumném šetření administrován skupinově. Před zahájením resocializačního programu to bylo v situaci, kdy odsouzení byli zařazeni do této skupiny a byl jim stanoven individuální intervenční program. Tento program probíhal kontinuálně po dobu tří let. Po jeho skončení odsouzení z experimentální skupiny opět vyplnili dotazník M.H.Q. Data z dotazníku získaná před zahájením resocializačního programu a data získaná po jeho ukončení byla porovnána a statisticky vyhodnocena. V kapitole 7. Jsou získaná data přehledně zpracována a následně v dalších kapitolách 7.1.1 a 7.1.2 interpretována.

Byl využit parametrický test hypotézy o parametrech dvou rozdělení, konkrétně párový t-test. Párový t-test byl převeden na jednovýběrový t-test aplikovaný na hodnoty difference -di. Respondentům ze srovnávací skupiny byl dotazník M.H.Q. byl v prvním i v opakovaném výzkumném šetření zadán ve stejné době jako probandům z experimentální skupiny, aniž by tito odsouzení byli zařazeni do resocializačního programu. Stejnou veličinou u obou skupin je pak pouze doba (čas), který představuje dobu tří let mezi prvním a druhým testováním. Naměřené hodnoty srovnávací skupiny byly také za pomoci párového t-testu převedeny na jednovýběrový t-test aplikovaný na hodnoty difference -di.

6.3.2 PRAKTICKÁ REALIZACE VÝZKUMU

Výzkum byl realizován ve věznici Bělušice **od začátku roku 2009 do konce roku 2011**. Souhlas vedení věznice s výzkumem umožnil jeho podporu zároveň od dalších zaměstnanců věznice (kromě autorky disertačního projektu, která je psycholožkou v této věznici, je spoluautorkou projektu resocializace odsouzených a celý výzkum koordinovala). Na realizaci kvazi-experimentu se podíleli i vychovatelé, kteří byli pracovníčně zařazení na Specializovaném oddělení pro mladé dospělé a také vychovatelé, kteří pracovali na ostatních odděleních, ve kterých byli zařazení mladí odsouzení, kteří byli zařazení do srovnávací skupiny.

Data byla postupně shromažďována po celou dobu tří let trvání výzkumu. Dále se autorka výzkumu opírala o pomoc dalších pracovníků výkonu testu, zejména speciálních pedagogů ubytoven odkud byli vybráni odsouzení do srovnávací skupiny. Speciální pedagogové jednotlivých ubytoven pomáhali autorce se sběrem dat (anamnestické dotazníky, dotazník M.H.Q.). Také pracovnice spisového oddělení poskytly data potřebná k doplnění anamnestických údajů sledovaných respondentů (např. bližší informace k jejich trestné činnosti).

Je třeba uvést, že odsouzení spolupracovali po celou dobu trvání výzkumu dobrovolně, účastnili se všech dílčích sběrů dat, nikdy neukončili zadaný práci předčasně, nebylo zřejmé, že data, která uváděli, byla záměrně zkreslována nebo záměrně měněna. Rovněž zainteresovaní zaměstnanci pečlivě spolupracovali, data o odsouzených pečlivě shromažďovali, třídili a ukládali. To také umožnilo autorce projektu zařadit kazuistiky – u vybraných odsouzených z experimentální i srovnávací skupiny byly zpracovány podrobné kazuistiky, které jsou uvedené v kapitole 7.2. Tyto kazuistiky zachycují působení penitenciárního prostředí na individuální úrovni a dokladují význam a efektivitu resocializačních programů, resp. intervenčních postupů, které byly jednotlivým odsouzeným stanoveny a v průběhu doby tří let byly tyto resocializační programy naplněny a užity v praxi,

nebyly měněny, ale jsou dokladem toho, jak důležité a významné je stanovení RP každému jednotlivému odsouzenému.

Zjištěná data byla zpracována standardními statistickými postupy, vybraná data byla analyzována metodou párového t-testu, který byl převeden na jednovýběrový t-test a aplikovaný na jednotlivé sledované hodnoty dotazníku .

7. VÝSLEDKY VÝZKUMU A JEJICH ROZBOR

Prezentace výsledků výzkumu a jejich rozbor postupuje tak, že se nejprve prezentace zaměří na výsledky experimentální skupiny odsouzených, dále na výsledky skupiny srovnávací a nakonec se obě skupiny navzájem porovnají a výsledky všech měření se budou analyzovat (Říčan, 1980).

K testování výsledků dotazníku M.H.Q. byl použit párový t-test. Ferjenčík uvádí, že se tento test používá u dvou závislých výběrů, kdy každý prvek jednoho výběru tvoří pár s určitým prvkem druhého výběrového souboru. Pár závislých pozorování tvoří dvojice hodnot, a to hodnoty vybraného parametru před absolvováním resocializačního programu a hodnoty téhož parametru po jeho absolvování. Testování bylo provedeno pro každý parametr (A-F) uvedeného dotazníku zvlášť. Párový t-test byl převeden na jednovýběrový t-test aplikovaný na hodnoty difference – di (Ferjenčík, 2000).

7.1 VÝSLEDKY DOTAZNÍKU M.H.Q.

U **experimentální skupiny** 40 odsouzených máme k dispozici zjištěné hladiny jednotlivých parametrů: A – anxieta, B – fobie, C – obsesionalita, D – somatické obtíže, E – deprese, F – hysterie (dále jen A, B, C, D, E, F) před absolvováním resocializačního programu a po absolvování resocializačního programu (dále jen RP), které jsou souhrnně uvedeny v tabulkách č. 10 a č. 11. Nejprve se zaměříme na tabulku č. 10, ze které je zřejmé, že naměřené hodnoty v prvním měření (před absolvováním programu), se hladiny u parametrů:

- A-anxieta, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 8,9 do 12,3 (, průměrná hodnota je 10,5)
- B-fobie, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 8,6 do 11,0 (, průměrná hodnota je 10,1)
- C-obsesionalita, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 6,6 do 10,2 (, průměrná hodnota je 8,6)
- D-somatické obtíže, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 6,6 do 10,2 (, průměrná hodnota je 8,7)
- E-deprese, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 8,0 do 9,8 (, průměrná hodnota je 9,2)
- F-hysterie, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 8,0 do 9,4 (, průměrná hodnota je 8,9).

První měření (číslo respondenta)	experimentální skupina odsouzených					
	před absolvováním programu (výzkumu-MHQ)					
	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
1	11,0	10,0	8,7	8,7	9,8	9,4
2	12,2	9,9	9,2	9,2	9,8	9,4
3	8,9	8,9	10,1	10,1	9,6	9,3
4	10,5	9,7	9,0	9,0	9,8	9,0
5	10,6	10,3	8,3	8,3	9,4	9,0
6	9,5	10,5	9,1	9,1	9,5	8,7
7	9,7	11,0	7,4	7,4	8,0	8,6
8	10,3	8,6	6,6	6,6	8,2	8,5
9	10,5	9,9	10,2	10,2	8,3	8,8
10	10,4	10,0	8,7	8,7	8,4	8,8
11	11,3	11,0	9,2	9,2	9,7	8,7
12	11,0	10,8	10,1	10,1	9,7	8,6
13	9,5	10,7	9,0	9,0	9,7	8,5
14	10,3	9,9	8,3	8,3	8,2	8,8
15	10,4	8,9	9,1	9,1	8,3	8,8
16	11,0	9,7	7,4	8,0	8,4	9,4
17	11,0	10,3	6,6	8,0	9,7	9,4
18	10,9	10,5	10,2	7,9	9,7	9,3
19	9,8	11,0	9,0	7,8	9,7	9,0
20	11,3	8,6	8,3	8,0	9,8	9,0
21	8,9	9,9	9,1	8,0	9,6	8,8
22	10,1	10,0	7,4	7,9	9,8	8,7
23	10,9	11,0	6,6	7,8	9,4	8,6
24	10,0	10,8	10,2	8,0	9,5	8,5
25	11,0	10,7	6,6	8,0	8,0	8,8
26	9,9	9,9	10,2	7,9	9,7	8,8
27	12,3	10,0	8,7	7,8	9,7	8,7
28	11,3	11,0	9,2	6,6	9,7	8,6
29	8,9	10,8	10,1	10,2	9,8	8,5
30	10,1	10,7	9,0	8,7	9,6	8,8
31	10,9	8,9	8,3	9,2	9,5	8,7
32	10,0	9,7	9,1	10,1	8,0	9,4
33	11,0	10,3	7,4	9,0	9,7	9,4
34	9,9	10,5	8,7	8,3	9,7	9,3
35	12,3	11,0	9,2	9,1	9,5	9,0
36	11,0	8,6	10,1	8,0	8,0	9,0
37	12,2	10,3	9,0	8,0	8,2	8,7
38	8,9	10,5	8,3	7,9	8,3	8,6
39	10,5	11,0	7,4	7,8	8,4	8,5
40	11,0	8,6	6,6	8,7	8,0	8,0
Průměr	10,5	10,1	8,6	8,5	9,2	8,9

Tab. č. 10 Hodnoty experimentální skupiny odsouzených před RP

Druhé měření (číslo respondenta)	experimentální skupina odsouzených					
	po absolvování programu					
	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
1	5,3	6,3	5,8	6,1	5,9	9,4
2	5,3	6,3	5,7	6,8	5,8	9,4
3	5,2	6,1	5,7	6,7	5,7	9,5
4	5,0	6,2	5,8	6,1	5,4	9,6
5	5,2	6,4	5,6	6,8	5,2	9,2
6	5,2	6,4	5,2	6,7	5,6	9,2
7	5,1	6,0	5,2	6,7	5,9	9,2
8	5,1	6,0	5,7	6,1	5,8	8,9
9	5,0	5,9	5,6	6,8	5,8	8,9
10	5,3	5,8	5,6	6,7	5,8	8,7
11	5,3	6,0	5,4	6,7	5,6	9,4
12	5,2	6,2	5,4	6,1	5,6	9,5
13	5,0	6,3	5,2	6,1	5,5	9,6
14	5,2	6,3	5,7	6,8	5,0	9,2
15	5,2	6,2	5,6	6,7	5,9	9,2
16	5,1	6,8	5,6	6,1	5,9	9,2
17	5,1	6,2	5,4	6,8	5,9	8,9
18	5,1	5,8	5,4	6,7	5,8	9,2
19	5,1	6,0	5,7	6,7	5,7	9,2
20	5,0	6,2	5,8	6,1	5,4	8,9
21	5,3	6,3	5,6	6,8	5,2	8,9
22	5,3	6,3	5,2	6,7	5,6	8,7
23	5,6	6,2	5,2	6,8	5,9	9,4
24	5,4	6,8	5,7	6,7	5,8	9,5
25	5,4	6,2	5,7	6,7	5,8	9,6
26	5,4	6,3	5,6	6,1	5,7	9,2
27	5,2	6,3	5,6	6,8	5,4	8,9
28	5,1	6,1	5,4	6,7	5,2	8,9
29	5,3	6,2	5,4	6,1	5,6	8,7
30	5,3	6,4	5,7	6,8	5,9	9,4
31	5,6	6,4	5,8	6,7	5,8	9,5
32	5,4	6,3	5,6	6,8	5,8	9,6
33	5,4	6,3	5,2	6,7	5,2	9,2
34	5,4	6,2	5,2	6,7	5,6	8,7
35	5,1	6,8	5,7	6,1	5,9	9,4
36	5,1	6,2	5,2	6,8	5,8	9,5
37	5,1	5,8	5,2	6,7	5,8	9,6
38	5,0	6,8	5,7	6,1	5,7	9,2
39	5,3	6,2	5,7	6,8	5,4	9,2
40	5,3	5,8	5,6	6,1	5,8	9,2
Průměr	5,2	6,2	5,5	6,6	5,7	9,2

Tab. č. 11 Hodnoty experimentální skupiny ods. po absolvování RP

Tabulka č. 11 představuje hladiny hodnot naměřené u experimentální skupiny odsouzených mužů po absolvování resocializačního programu, jde tedy o druhé měření sledovaných hodnot.

U této **experimentální skupiny** 40 odsouzených máme k dispozici zjištěné hladiny jednotlivých parametrů: A – anxieta, B – fobie, C – obsesionalita, D – somatické obtíže, E – deprese, F – hysterie (dále jen A, B, C, D, E, F), které byly naměřeny po absolvování resocializačního programu (dále jen RP), a které jsou dále souhrnně uvedeny v tabulce č. 11, ze které je zřejmé, že se naměřené hodnoty v druhém měření (po absolvování RP) u jednotlivých parametrů:

- A-anxieta, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 5,0 do 5,6 (, průměrná hodnota je 5,2)
- B -fobie, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 5,8 do 6,8 (, průměrná hodnota je 6,2)
- C-obsesionalita, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 5,2 do 5,8 (, průměrná hodnota je 5,5)
- D-somatické obtíže, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 6,1 do 6,8 (, průměrná hodnota je 6,6)
- E-deprese, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 5,0 do 5,9 (, průměrná hodnota je 5,7)
- F-hysterie, se pohybují naměřené hodnoty v rozmezí od 8,7 do 9,6 (, průměrná hodnota je 9,2).

Nejvyšší naměřená hodnota je zaznamenána u hladiny hysterie 9,6. Na druhé nejvyšší hladině jsou naměřené hodnoty 6,8 u fobie a u somatických obtíží, které jsou na stejné hladině 6,8. Obsesionalita se pohybuje na hladině 5,8, deprese na hladině 5,9. Na nejnižší naměřené hladině 5,0 se pohybuje anxieta.

Toto druhé měření experimentální skupiny odsouzených ukazuje na zjištěné rozdíly naměřených hodnot před a po realizaci výzkumu byly zjištěny statisticky významné rozdíly v naměřených hodnotách. Zdá se, že je možné docílit změny u sledovaných hodnot osobnostních charakteristik spolu se záměrným působením proměnných spolu se stanovením resocializačních programů jednotlivým odsouzeným.

Další analýza dat tento předběžně formulovaný výsledek ještě prověří (Maršálová, 1990).

U **srovnávací skupiny** 40 odsouzených postupujeme při vyhodnocení získaných dat stejným způsobem jako u experimentální skupiny ods.

	srovnávací skupina odsouzených
--	---------------------------------------

První měření (číslo respondenta)	první měření					
	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
1	10,0	11,0	8,7	8,7	9,4	9,8
2	9,9	12,2	9,2	9,2	9,4	9,8
3	8,9	8,9	10,1	10,1	9,3	9,6
4	9,7	10,5	9,0	9,0	9,0	9,8
5	10,3	10,6	8,3	8,3	9,0	9,4
6	10,5	9,5	9,1	9,1	8,7	9,5
7	11,0	9,7	7,4	7,4	8,6	8,0
8	8,6	10,3	6,6	6,6	8,5	8,2
9	9,9	10,5	10,2	10,2	8,8	8,3
10	10,0	10,4	8,7	8,7	8,8	8,4
11	11,0	11,3	9,2	9,2	8,7	9,7
12	10,8	11,0	10,1	10,1	8,6	9,7
13	10,7	9,5	9,0	9,0	8,5	9,7
14	9,9	10,3	8,3	8,3	8,8	8,2
15	8,9	10,4	9,1	9,1	8,8	8,3
16	9,7	11,0	8,0	7,4	9,4	8,4
17	10,3	11,0	8,0	6,6	9,4	9,7
18	10,5	10,9	7,9	10,2	9,3	9,7
19	11,0	9,8	7,8	9,0	9,0	9,7
20	8,6	11,3	8,0	8,3	9,0	9,8
21	9,9	8,9	8,0	9,1	8,8	9,6
22	10,0	10,1	7,9	7,4	8,7	9,8
23	11,0	10,9	7,8	6,6	8,6	9,4
24	10,8	10,0	8,0	10,2	8,5	9,5
25	10,7	11,0	8,0	6,6	8,8	8,0
26	9,9	9,9	7,9	10,2	8,8	9,7
27	10,0	12,3	7,8	8,7	8,7	9,7
28	11,0	11,3	6,6	9,2	8,6	9,7
29	10,8	8,9	10,2	10,1	8,5	9,8
30	10,7	10,1	8,7	9,0	8,8	9,6
31	8,9	10,9	9,2	8,3	8,7	9,5
32	9,7	10,0	10,1	9,1	9,4	8,0
33	10,3	11,0	9,0	7,4	9,4	9,7
34	10,5	9,9	8,3	8,7	9,3	9,7
35	11,0	12,3	9,1	9,2	9,0	9,5
36	8,6	11,0	8,0	10,1	9,0	8,0
37	10,3	12,2	8,0	9,0	8,7	8,2
38	10,5	8,9	7,9	8,3	8,6	8,3
39	11,0	10,5	7,8	7,4	8,5	8,4
40	8,6	11,0	8,7	6,6	8,0	8,0
Průměr	10,1	10,5	8,5	8,6	8,9	9,1

Tab. č. 12 Měření hodnot srovnávací skupiny ods. - první měření (neúčastnili se výzkumu)

U **srovnávací skupiny** 40 odsouzených máme k dispozici zjištěné hladiny jednotlivých parametrů:
A – anxieta, B – fobie, C – obsesionalita, D – somatické obtíže, E – deprese, F – hysterie (dále jen A,

B, C, D, E, F), které byly zjištěny a naměřeny na začátku experimentu a na konci experimentu. Tato srovnávací skupina odsouzených se žádného resocializačního programu neúčastnila (nikomu z odsouzených této skupiny nebyl žádný resocializační program stanoven). Tato srovnávací skupina odsouzených nebyla po dobu trvání experimentu, tedy po dobu tří let vystavena žádnému záměrnému působení proměnných. Naměřené hodnoty této srovnávací skupiny odsouzených jsou označeny jako první a druhé měření. Všechny naměřené hladiny hodnot jsou souhrnně uvedeny v tabulkách č. 12 a č. 13. Nejprve se zaměříme na tabulku č. 12, ze které je zřejmé, že se naměřené hodnoty v prvním měření hladiny u parametrů:

- A – anxieta, se pohybují naměřené hodnoty od 8,6 do 11,0 (, průměrná hodnota je 10,1)
- B – fobie, se pohybují naměřené hodnoty od 8,9 do 12,3 (, průměrná hodnota je 10,5)
- C – obsesionalita, se pohybují naměřené hodnoty od 6,6 do 10,2 (, průměrná hodnota je 8,5)
- D – somatické obtíže, se pohybují naměřené hodnoty od 6,6 do 10,2 (, průměrná hodnota je 8,6)
- E – deprese, se pohybují naměřené hodnoty od 8,0 do 9,4 (, průměrná hodnota je 8,9)
- F – hysterie, se pohybují naměřené hodnoty od 8,0 do 9,8 (, průměrná hodnota je 9,1).

Tabulka č. 13 představuje hladiny hodnot naměřené u srovnávací skupiny ods. při druhém měření (žádný RP jim nebyl stanoven, ods. nebyli vystaveni působení proměnných).

	srovnávací skupina odsouzených
	druhé měření

Druhé měření (číslo respondenta)	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
1	10,0	11,0	9,8	8,7	9,4	8,3
2	9,9	11,0	9,8	9,2	9,4	8,4
3	8,9	10,9	9,6	10,1	9,3	9,7
4	9,7	10,2	9,8	9,0	9,0	9,7
5	10,3	8,7	9,4	8,3	9,0	9,7
6	10,5	9,2	9,5	9,1	8,7	8,2
7	10,4	11,0	8,0	7,4	8,6	8,3
8	11,3	8,6	8,2	6,6	8,5	8,4
9	11,0	9,9	8,3	10,2	8,8	9,7
10	10,0	10,0	8,4	8,7	8,8	8,8
11	9,7	11,0	9,7	9,2	8,7	8,7
12	9,7	10,8	9,7	10,1	8,6	8,6
13	9,7	10,7	9,7	9,0	8,5	8,5
14	8,2	9,9	8,2	8,3	8,8	8,8
15	8,3	8,9	8,3	9,1	8,8	8,8
16	8,4	9,7	8,4	7,4	9,4	9,4
17	9,7	10,3	9,7	6,6	6,6	9,4
18	9,7	10,5	9,7	10,2	10,2	9,3
19	9,7	11,0	9,7	9,0	9,0	9,0
20	9,8	8,6	9,8	8,3	8,3	9,0
21	9,6	9,9	9,6	9,1	9,1	8,8
22	9,8	10,0	9,8	7,4	7,4	8,7
23	9,4	11,0	9,4	6,6	6,6	8,6
24	9,5	10,8	9,5	10,2	10,2	8,5
25	8,0	10,7	8,0	6,6	6,6	8,8
26	9,7	9,9	9,7	10,2	10,2	8,8
27	9,7	10,0	9,7	8,7	8,7	8,7
28	9,7	11,0	9,7	9,2	9,2	8,6
29	9,8	10,8	9,8	10,1	10,1	8,5
30	9,6	10,7	9,6	9,0	9,0	8,8
31	9,5	8,9	9,5	8,3	8,3	8,7
32	8,0	9,7	8,0	9,1	9,1	9,4
33	9,7	10,3	9,7	7,4	7,4	9,4
34	9,7	10,5	9,7	8,7	8,7	9,3
35	9,5	11,0	9,5	9,2	9,2	9,0
36	8,0	8,6	8,0	10,1	10,1	9,0
37	8,2	10,3	8,2	9,0	9,0	8,7
38	8,3	10,5	8,3	8,3	8,3	8,6
39	8,4	11,0	8,4	7,4	7,4	8,5
40	8,0	8,6	8,0	6,6	6,6	8,0
Průměr	9,4	10,2	9,1	8,6	8,7	8,9

Tab. č. 13 Naměřené sledované hodnoty srovnávací skupiny ods., druhé měření

U této **srovnávací skupiny** 40 odsouzených máme k dispozici zjištěné hladiny jednotlivých parametrů: A – anxieta, B – fobie, C – obsesionalita, D – somatické obtíže, E – deprese, F – hysterie (dále jen A, B, C, D, E, F), které byly naměřeny v druhém měření, (žádný resocializační program těmto

odsouzeným nebyl stanoven a nebyli také vystaveni žádnému změrnému působení proměnných). Všechny naměřené hodnoty jsou námi níže souhrnně uvedeny v tabulce č. 13, ze které je zřejmé, že se naměřené hodnoty v druhém měření u jednotlivých parametrů:

- A – anxieta, se pohybují naměřené hodnoty od 8,0 do 10,0 (, průměrná hodnota je 9,4)
- B – fobie, se pohybují naměřené hodnoty od 8,6 do 11,0 (, průměrná hodnota je 10,2)
- C – obsesionalita, se pohybují naměřené hodnoty od 8,0 do 9,8 (, průměrná hodnota je 9,1)
- D – somatické obtíže, se pohybují naměřené hodnoty od 6,6 do 10,2 (, průměrná hodnota je 8,6)
- E – deprese, se pohybují naměřené hodnoty od 6,6 do 10,2 (, průměrná hodnota je 8,7)
- F – hysterie, se pohybují naměřené hodnoty od 8,0 do 9,7 (, průměrná hodnota je 8,9).

Nejvyšší naměřená hodnota je u fobie 11,0. Druhá nejvyšší naměřená hodnota je zaznamenaná u hladin deprese a somatických obtíží 10,0. Anxieta je na hladině 10,0. Obsesionalita je na hladině 9,8 a hysterie je na hladině 9,7 a představuje také nejnižší naměřenou hodnotu.

U této srovnávací skupiny odsouzených v naměřených hodnotách před a po realizaci výzkumu nebyly zjištěny žádné statisticky významné rozdíly v naměřených hodnotách. Zdá se, že je obtížné docílit změny u sledovaných hodnot osobnostních charakteristik bez záměrného působení proměnných, bez působení resocializačních programů na jednotlivé odsouzené. Další analýza dat tento předběžně formulovaný výsledek ještě prověří.

7.1.1 ROZBOR VÝSLEDKŮ SLEDOVÁNÍ EXPERIMENTÁLNÍ SKUPINY ODSOUZENÝCH

V následující subkapitole budeme rozebírat výsledky výzkumu **experimentální skupiny** odsouzených a hledat odpovědi na výzkumné předpoklady a výzkumné otázky, které byly stanoveny v kapitole 6.1. Tyto výsledky jsou názorně prezentovány v tabulce č. 14.

Hodnoty diferencí d_i stanovíme jako rozdíl hodnot před absolvováním RP a po absolvování RP. Soubor diferencí d_i lze považovat za náhodný výběr o rozsahu $n = 40$ z rozdělení $N(\mu_d, \delta_{2d})$, kde $\mu_d = \mu_1 - \mu_2$. Místo hypotézy $H_0: \mu_1 = \mu_2$ budeme testovat hypotézu $H_0: \mu_d = 0$. Pro testování (ověření) výzkumného předpokladu č.1 (mezi výsledky dotazování před a po absolvování resocializačního programu u experimentální skupiny bude statisticky významný rozdíl) jsme tedy použili párový t-test.

Zjištěné difference považujeme za náhodný výběr o rozsahu $n = 40$ z rozdělení $N(\mu_d, \delta_{2d})$. Nulový předpoklad má tvar $P_0: \mu_d = 0$ a vzhledem k formulaci problému ji budeme testovat proti oboustranné alternativě, tzn. $P_1: \mu_d \neq 0$. Zvolíme hladinu významnosti $\alpha = 0,01$. Kritický obor je $K = \{|t| > t_{\alpha(n-1)}\}$. V tabulce kritických hodnot Studentova rozdělení pro zvolenou hladinu významnosti $\alpha = 0,01$ a pro $f = n-1 = 39$ stupňů volnosti najdeme $t_{0,01(39)} = 2,704$. Z vypočtených hodnot diferencí d_i vypočteme průměrnou hodnotu difference $d_{i\text{prům}}$ a směrodatnou odchylku s_d . Pro výpočet testového kritéria použijeme vzorec:

$$t = \frac{d_{i\text{prům}}}{s_d} \cdot \sqrt{n}$$

Testové kritérium vypočteme pro každý z parametrů A (anxieta), B (fobie), C (obsesionalita), D (somatické obtíže), E (deprese), F (hysterie) zvlášť. U jednotlivých parametrů porovnáme absolutní hodnotu vypočteného testového kritéria s kritickou hodnotou Studentova rozdělení pro zvolenou hladinu významnosti $\alpha = 0,01$ a pro $f = 39$ stupňů volnosti

číslo respondenta	Diference prvního a druhého měření - experimentální skupina odsouzených					
	hodnoty diferencí - di					
	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
1	5,7	3,7	2,9	2,6	3,9	0
2	6,9	3,6	3,5	2,4	4	0
3	3,7	2,8	4,4	3,4	3,9	-0,2
4	5,5	3,5	3,2	2,9	4,4	-0,6
5	5,4	3,9	2,7	1,5	4,2	-0,2
6	4,3	4,1	3,9	2,4	3,9	-0,5
7	4,6	5	2,2	0,7	2,1	-0,6
8	5,2	2,6	0,9	0,5	2,4	-0,4
9	5,5	4	4,6	3,4	2,5	-0,1
10	5,1	4,2	3,1	2	2,6	0,1
11	6	5	3,8	2,5	4,1	-0,7
12	5,8	4,6	4,7	4	4,1	-0,9
13	4,5	4,4	3,8	2,9	4,2	-1,1
14	5,1	3,6	2,6	1,5	3,2	-0,4
15	5,2	2,7	3,5	2,4	2,4	-0,4
16	5,9	2,9	1,8	1,9	2,5	0,2
17	5,9	4,1	1,2	1,2	3,8	0,5
18	5,8	4,7	4,8	1,2	3,9	0,1
19	4,7	5	3,3	1,1	4	-0,2
20	6,3	2,4	2,5	1,9	4,4	0,1
21	3,6	3,6	3,5	1,2	4,4	-0,1
22	4,8	3,7	2,2	1,2	4,2	0
23	5,3	4,8	1,4	1	3,5	-0,8
24	4,6	4	4,5	1,3	3,7	-1
25	5,6	4,5	0,9	1,3	2,2	-0,8
26	4,5	3,6	4,6	1,8	4	-0,4
27	7,1	3,7	3,1	1	4,3	-0,2
28	6,2	4,9	3,8	-0,1	4,5	-0,3
29	3,6	4,6	4,7	4,1	4,2	-0,2
30	4,8	4,3	3,3	1,9	3,7	-0,6
31	5,3	2,5	2,5	2,5	3,7	-0,8
32	4,6	3,4	3,5	3,3	2,2	-0,2
33	5,6	4	2,2	2,3	4,5	0,2
34	4,5	4,3	3,5	1,6	4,1	0,6
35	7,2	4,2	3,5	3	3,6	-0,4
36	5,9	2,4	4,9	1,2	2,2	-0,5
37	7,1	4,5	3,8	1,3	2,4	-0,9
38	3,9	3,7	2,6	1,8	2,6	-0,6
39	5,2	4,8	1,7	1	3	-0,7
40	5,7	2,8	1	2,6	2,2	-1,2
Průměr	5,3	3,9	3,1	1,9	3,5	-0,4

Tab. č. 14 Diference prvního a druhého měření experimentální skupiny

Pro porovnání výsledných hodnot dosažených před a po absolvováním RP jsme použili parametrický test předpokladu o parametrech dvou rozdělení, konkrétně párový t-test, tabulka č. 15.

Testovací kritéria párového t-testu - Experimentální skupina odsouzených						
Zkoumané parametry	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
\bar{d} průměrná	5,305	3,8775	3,115	1,9425	3,4925	-0,355
s_d	0,91678	0,7741	1,14501	0,9594	0,81693	0,42181
testovací kritérium t	36,5974	31,6801	17,2059	12,8053	27,0384	-5,3228
$t_{0,01(39)}$	2,704					

Tab. č. 15 Testovací kritéria párového t-testu pro experimentální skupinu odsouzených

U všech testovaných parametrů A (anxieta), B (fobie), C (obsesionalita), D (somatické obtíže), E (deprese), F (hysterie) je absolutní hodnota testového kritéria větší než kritická hodnota Studentova rozdělení. Pro tyto hodnocené parametry experimentální skupiny odsouzených padla vypočtená hodnota testového kritéria do kritického oboru.

U zkoumaných parametrů A (anxieta), B (fobie), C (obsesionalita), E (deprese) došlo ke statisticky významnému zvýšení hodnot u jednotlivých odsouzených a u zkoumaného parametru D (somatické obtíže) a F (hysterie) došlo ke statisticky významnému snížení hodnoty.

Na hladině významnosti $\alpha = 0,01$ pak přijímáme výzkumný předpoklad č.1 – **mezi zjištěnými hodnotami prvního a druhého měření (sledované hodnoty před a po absolvování RP) je statisticky významný rozdíl.**

7.1.2 ROZBOR VÝSLEDKŮ SLEDOVÁNÍ SROVNÁVACÍ SKUPINY

ODSOUZENÝCH

V následující subkapitole budeme rozebírat výsledky výzkumu **srovnávací skupiny** odsouzených a hledat odpovědi na výzkumné předpoklady a výzkumné otázky, které byly stanoveny v kapitole 6.1. Výsledky diferencí naměřených hodnot ods. ze srovnávací skupiny jsou názorně prezentovány v tabulce č. 16.

Hodnoty diferencí d_i stanovíme jako rozdíl hodnot před absolvováním RP a po absolvování RP. Soubor diferencí d_i lze považovat za náhodný výběr o rozsahu $n = 40$ z rozdělení $N(\mu_d, \delta_{2d})$, kde $\mu_d = \mu_1 - \mu_2$. Místo hypotézy $H_0: \mu_1 = \mu_2$ budeme testovat hypotézu $H_0: \mu_d = 0$. Pro testování (ověření) výzkumného předpokladu č.1 (mezi výsledky dotazování před a po absolvování resocializačního programu u experimentální skupiny bude statisticky významný rozdíl) jsme tedy použili párový t-test (Maršálová, 1990).

Pro ověření předpokladů rovněž použijeme **párový t-test**, postupujeme obdobným způsobem jako u experimentální skupiny. Zjištěné difference považujeme za náhodný výběr o rozsahu $n = 40$ z rozdělení $N(\mu_d, \delta_{2d})$. Nulový předpoklad má tvar $P_0: \mu_d = 0$ a vzhledem k formulaci problému ji budeme testovat proti oboustranné alternativě, tzn. $P_1: \mu_d \neq 0$. Zvolíme hladinu významnosti $\alpha = 0,01$. Kritický obor je $K = \{|t| > t_{\alpha(n-1)}\}$

V tabulce kritických hodnot **Studentova rozdělení** pro zvolenou hladinu významnosti $\alpha = 0,01$ a pro $f = n-1 = 39$ stupňů volnosti najdeme $t_{0,01(39)} = 2,704$. Z vypočtených hodnot diferencí d_i vypočteme průměrnou hodnotu difference $d_{i\text{prům}}$ a směrodatnou odchylku s_d . Pro výpočet testového kritéria použijeme vzorec:

$$t = \frac{d_{i\text{prům}}}{s_d} \cdot \sqrt{n}$$

Testové kritérium vypočteme pro každý z parametrů A (anxieta), B (fobie), C (obsesionalita), D (somatické obtíže), E (deprese), F (hysterie). U jednotlivých parametrů porovnáme absolutní hodnotu vypočteného testového kritéria s kritickou hodnotou **Studentova rozdělení** pro zvolenou hladinu významnosti $\alpha = 0,01$ a pro $f = 39$ stupňů volnosti.

číslo respondenta	Diference prvního a druhého měření - srovnávací skupina odsouzených					
	hodnoty diferencí - di (neúčastníci se výzkumu)					
	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
1	0,0	0,0	-1,1	0,0	0,0	1,5
2	0,0	1,2	-0,6	0,0	0,0	1,4
3	0,0	-2,0	0,5	0,0	0,0	-0,1
4	0,0	0,3	-0,8	0,0	0,0	0,1
5	0,0	1,9	-1,1	0,0	0,0	-0,3
6	0,0	0,3	-0,4	0,0	0,0	1,3
7	0,6	-1,3	-0,6	0,0	0,0	-0,3
8	-2,7	1,7	-1,6	0,0	0,0	-0,2
9	-1,1	0,6	1,9	0,0	0,0	-1,4
10	0,0	0,4	0,3	0,0	0,0	-0,4
11	1,3	0,3	-0,5	0,0	0,0	1,0
12	1,1	0,2	0,4	0,0	0,0	1,1
13	1,0	-1,2	-0,7	0,0	0,0	1,2
14	1,7	0,4	0,1	0,0	0,0	-0,6
15	0,6	1,5	0,8	0,0	0,0	-0,5
16	1,3	1,3	-0,4	0,0	0,0	-1,0
17	0,6	0,7	-1,7	0,0	2,8	0,3
18	0,8	0,4	-1,8	0,0	-0,9	0,4
19	1,3	-1,2	-1,9	0,0	0,0	0,7
20	-1,2	2,7	-1,8	0,0	0,7	0,8
21	0,3	-1,0	-1,6	0,0	-0,3	0,8
22	0,2	0,1	-1,9	0,0	1,3	1,1
23	1,6	-0,1	-1,6	0,0	2,0	0,8
24	1,3	-0,8	-1,5	0,0	-1,7	1,0
25	2,7	0,3	0,0	0,0	2,2	-0,8
26	0,2	0,0	-1,8	0,0	-1,4	0,9
27	0,3	2,3	-1,9	0,0	0,0	1,0
28	1,3	0,3	-3,1	0,0	-0,6	1,1
29	1,0	-1,9	0,4	0,0	-1,6	1,3
30	1,1	-0,6	-0,9	0,0	-0,2	0,8
31	-0,6	2,0	-0,3	0,0	0,4	0,8
32	1,7	0,3	2,1	0,0	0,3	-1,4
33	0,6	0,7	-0,7	0,0	2,0	0,3
34	0,8	-0,6	-1,4	0,0	0,6	0,4
35	1,5	1,3	-0,4	0,0	-0,2	0,5
36	0,6	2,4	0,0	0,0	-1,1	-1,0
37	2,1	1,9	-0,2	0,0	-0,3	-0,5
38	2,2	-1,6	-0,4	0,0	0,3	-0,3
39	2,6	-0,5	-0,6	0,0	1,1	-0,1
40	0,6	2,4	0,7	0,0	1,4	0,0
Průměr	0,7	0,4	-0,7	0	0,2	0,3

Tab. č. 16 Diference prvního a druhého měření srovnávací skupiny

V tabulce č. 17 je uvedeno, že na základě zjištěných výsledků lze přijmout jak předpoklad 2 i 3, kdy mezi hodnotami prvního a druhého měření sledovaných hodnot srovnávací skupiny odsouzených na hladině významnosti $\alpha = 0,01$ není statisticky významný rozdíl a to jak u parametru B (fobie), D (som. obtíže), E (deprese) a F (hysterie) a statistický významný rozdíl je zjištěn u parametru A (anxieta) a u parametru C (obsesionalita).

Pro porovnání výsledných hodnot dosažených při prvním a druhém měření srovnávací skupiny odsouzených jsme použili parametrický test předpokladu o parametrech dvou rozdělení, konkrétně párový t-test, tabulka č. 17.

Testovací kritéria párového t-testu Srovnávací skupiny odsouzených						
Zkoumané parametry	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
\bar{d} průměrná	0,685	0,3775	-0,6525	0	0,17	0,2925
s_d	1,03764	1,23361	1,07034	0	0,95574	0,80714
testovací kritérium t	4,17518	1,9354	-3,8556	0	1,12497	2,29195
$t_{0,01(39)}$	2,704					

Tab. č. 17 Testovací kritéria párového t-testu pro srovnávací skupinu odsouzených

U testovaných parametrů A (anxieta) a C (obsesionalita) jsou absolutní hodnoty testového kritéria větší než kritická hodnota Studentova rozdělení. Pro tyto hodnocené parametry srovnávací skupiny odsouzených padla vypočtená hodnota testového kritéria do kritického oboru.

Na základě zjištěných výsledků je zřejmé, že mezi hodnotami obou měření s časovým odstupem tři let u zkoumaných proměnných A (anxieta) a C (obsesionalita) je statisticky významný rozdíl, můžeme proto přijmout předpoklad č. 3, který vyjadřoval očekávání ke změně hodnot proměnných A (anxieta) a C (obsesionalita), že u respondentů z řad odsouzených mužů ze srovnávací skupiny dojde v průběhu tří let ke statisticky významné změně těchto námi sledovaných hladin hodnot na hladině významnosti $\alpha = 0,01$.

Přičemž u rysu A (anxieta) došlo ke statisticky významnému snížení hodnot (zlepšení sledovaných hodnot v jejich kvalitě) a u zkoumaného parametru C (obsesionalita) došlo ke statisticky významnému zvýšení hodnot (zhoršení hodnot sledovaných hodnot v jejich kvalitě).

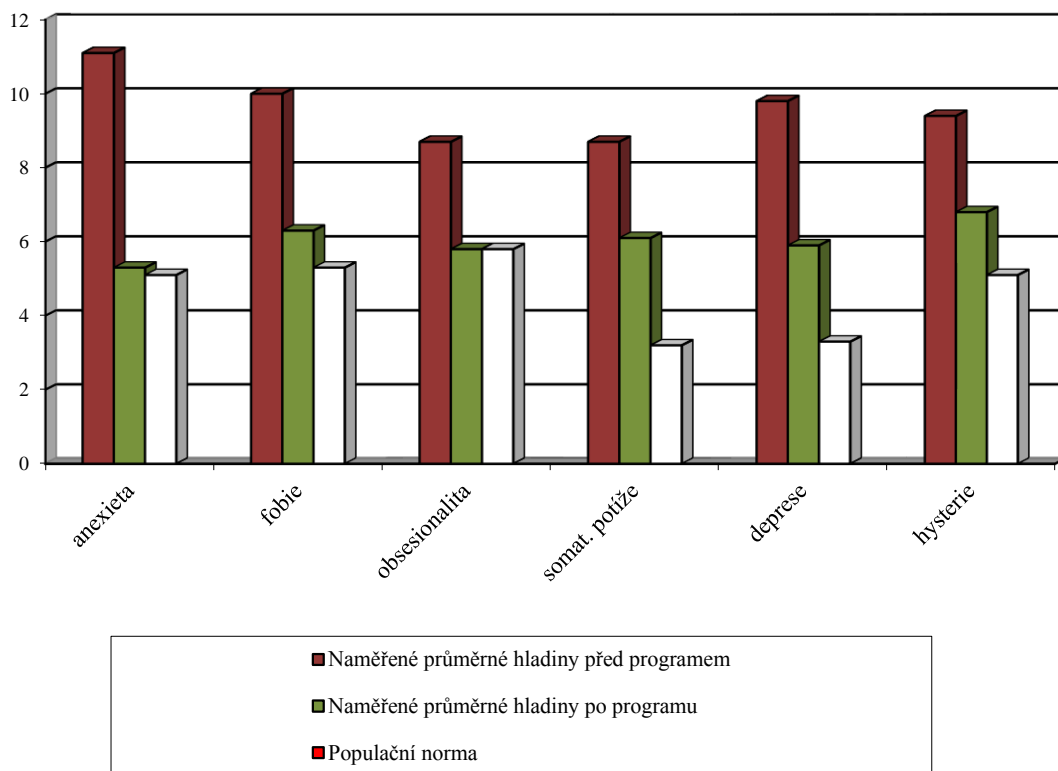
Předpoklad č. 2 byl spojen se zbývajícími zkoumanými parametry hladin B (fobie), D (somatické obtíže), E (deprese) a F (hysterie) vyjadřoval, že mezi výsledky opakovaného dotazování (prvního a druhého měření sledovaných hodnot) členů srovnávací skupiny odsouzených v časovém rozmezí tří let, nebude statisticky významný rozdíl u hodnot proměnných B (fobie), D (somatické obtíže), E (deprese) a F (hysterie). Předpokládáme tedy, že u respondentů ze srovnávací skupiny nedojde k statisticky významné změně sledovaných hodnot.

Absolutní hodnoty testového kritéria jsou menší než kritická hodnota Studentova rozdělení. Pro tyto hodnocené parametry srovnávací skupiny odsouzených, nepadla vypočtená hodnota testového kritéria do kritického oboru. Na základě zjištěných výsledků lze proto přijmout předpoklad č. 2, že mezi hodnotami „před a po absolvování“ RP u zkoumaných parametrů B (fobie), D (somatické obtíže), E (deprese) a F (hysterie) srovnávací skupiny odsouzených není statisticky významný rozdíl (a to na hladině významnosti $\alpha = 0,01$).

7.1.3.1 VÝSLEDKY VÝZKUMU OBOU SKUPIN V POROVNÁNÍ

DOTAZNÍKOVÝCH NOREM POPULACE

V této subkapitole porovnááme získané výsledky sledování obou skupin (experimentální a srovnávací skupina odsouzených) a analyzovaná data vyhodnotíme ve vztahu k efektivitě resocializačních programů, což je hlavním cílem našeho disertačního projektu. Z výše prezentovaných výsledků plyne, že resocializační programy působí na chování, jednání, vystupování, na rysy osobnosti jednotlivých odsouzených z experimentální skupiny. Rozdíl výsledků sledovaných hodnot několika osobnostních charakteristik v dotazníku M.H.Q. je statisticky významný na 1% hladině významnosti. Graf č.1 pak názorně prezentuje tuto změnu hladin hodnot (Miovský, 2006) **experimentální skupiny** naměřené před a po absolvování RP a srovnává jí s hodnotami parametrů populační normy.

Graf č. 1 – Hladiny hodnot populační normy v porovnání s hodnotami experimentální skupiny odsouzených před a po absolvování RP

U experimentální skupiny odsouzených došlo k významnému poklesu hladin sledovaných hodnot A (anxiety), E (deprese), F (fobie), D (somatických obtíží) obtíží a u F (hysterie). B (fobie), C (obsesionalita). Hladina C (obsesionality) se ve všeobecné (průměrné) míře u experimentální skupiny vyrovnala s hladinou míry obsesionality u populační normy. Tato snížení u všech sledovaných hodnot lze interpretovat tím, že pravděpodobně po tříletém systematickém působení řady aktivit RP na chování a jednání odsouzených došlo k zjevnému příznivějšímu snížení sledovaných hodnot osobnostních charakteristik. Tyto výsledky jsou podpořeny i dalšími rozhovory s odsouzenými z experimentální skupiny po absolvovaném resocializačního programu a dále sledováním jejich chování ve vězeňském prostředí. Sami odsouzení pozorovali na svém chování změny a dovedli o nich hovořit.

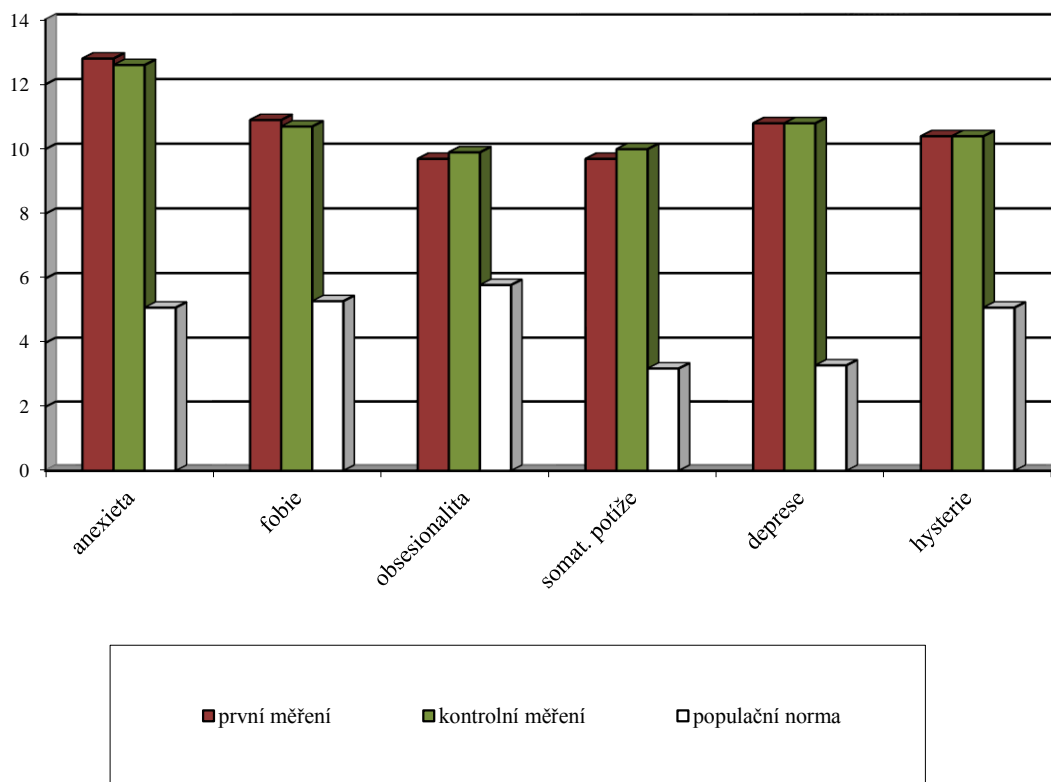
Naměřené **průměrné hodnoty** hladin osobnostních charakteristik **experimentální skupiny** mladých odsouzených lze porovnat s populační normou. Výsledky jasně ukazují, že před realizací RP byly hodnoty jednotlivých proměnných vysoké oproti populační normě, po jeho absolvování jsou jistě

nižší, ale ve vztahu k populační normě jsou ještě stále zvýšené a to u všech sledovaných hladin, kromě hladiny C - obsesionalita, jak uvádí tabulka č. 18.

Experimentální skupina odsouzených	A anxieta	B fobie	C obsesionalita	D somat. potíže	E deprese	F hysterie
Naměřené průměrné hladiny před programem	11,1	10,0	8,7	8,7	9,8	9,4
Naměřené průměrné hladiny po programu	5,3	6,3	5,8	6,1	5,9	6,8
Populační norma	5,1	5,3	5,8	3,2	3,3	5,1

Tab. č. 18 Porovnání hodnot experimentální skupiny s populační normou

V grafu č. 2 prezentujeme změny průměrných hodnot sledovaných proměnných u **srovnávací skupiny** odsouzených. U probandů z řad odsouzených zařazených do této srovnávací skupiny došlo k mírnému snížení hladin hodnot u A - anxiety a B - fobie. Položky F - hysterie a E - deprese zůstaly na stejných hodnotách. Hladina hodnot u parametrů C - obsesionalita a D - somatické obtíže u srovnávací skupiny odsouzených mírně vzrostla ve druhém měření. Tato mírná zvýšení a snížení hladin hodnot byla sice statisticky významná, ale sami odsouzení na sobě pozorovali jen mírná „zlepšení či zhoršení“ (sledovaných hladin hodnot). Autorka získala tyto subjektivní informace z osobních rozhovorů s odsouzenými ze srovnávací skupiny. Tyto rozhovory probíhaly spontánně mezi autorkou a odsouzenými, kteří se rádi svěřovali se svými pocity, se svými sděleními. Byli otevření, bezprostřední a sdílní.

Graf č. 2 – Srovnávací skupina odsouzených, hladiny sledovaných hodnot v prvním a druhém měření, v porovnání s hladinou hodnot normální populace

U **srovnávací skupiny** odsouzených v prvním i druhém měření a sběru dat (dotazník M.H.Q), zůstávají všechny naměřené průměrné hodnoty sledovaných proměnných vysoké oproti populační normě, jak je názorně patrné z tabulky č. 19. Připomínáme, že do výsledků respondentů ze srovnávací skupiny se i bez záměrného působení proměnných (RP), pravděpodobně promítlo ve tříletém působení vlivu „náhodných proměnných“, které představují vliv běžného výkonu trestu odnětí svobody (zejména dané různorodostí skupiny spoluodsouzených ve smyslu druhu trestné činnosti, stupně závažnosti, druhu a četnosti recidivy, dále různého věku a sociální skladby ostatních odsouzených), kterému byli ods. ze srovnávací skupiny vystaveni na běžných ubytovnách ve věznici Bělušice.

Srovnávací skupina odsouzených	A anxieta	B fobie	C obsesionalita	D somat. obtíže	E deprese	F hysterie
Naměřené průměrné hodnoty, první měření	12,8	10,9	9,7	9,7	10,8	10,4
Naměřené průměrné hodnoty, druhé měření	12,6	10,7	9,9	10,0	10,8	10,4
Populační norma	5,1	5,3	5,8	3,2	3,3	5,1

Tab. č. 19 Porovnání naměřených hodnot v prvním a druhém měření srovnávací skupiny ods.

s populační normou

7.2 VYBRANÉ KAZUISTIKY O DSOUZENÝCH

V této kapitole jsou prezentovány čtyři případové studie (kazuistiky). Cílem této kapitoly je doložit výsledky resocializačního působení na odsouzené pomocí jednotlivých kazuistik, které sledují a ilustrují **individuální rovinu** plnění **resocializačních programů**. Kazuistiky vybraných respondentů byly zpracovány na základě:

- dlouhodobého nestrukturovaného pozorování vězňených osob
- analýzy produktů jejich činností
- analýzy výsledků psychologického vyšetření se stanovením rizika újmy vyhodnocením struktury osobnosti, s rozбором trestné činnosti s dopadem na oběť
- přímého pozorování a vlastních rozhovorů s vězňenými osobami
- analýzy spisového materiálu, zaměřením se na dynamické faktory: bydlení, zaměstnání, finance, závislosti
- vyhodnocení sociální oblasti týkající se rodiny a sociálních kontaktů
- vyhodnocení pedagogické oblasti vzhledem k dosaženému vzdělání, stylu výchovy a chování
- vyhodnocení protektivních faktorů, které představují ochranné a tlumící faktory, protiváhu rizik
- sebehodnocení vězňených osob

Kazuistiky č. 1 a č. 3 jsou do značné míry typickou ukázkou pro životní osud mladých odsouzených mužů, kteří jsou ve věznici Bělušice zařazení do I. diferenční skupiny (dále jen I. DS) Specializovaného oddělení pro odsouzené věku mladistvého a byli součástí **experimentální skupiny** se stanoveným individuálním resocializačním plánem (pro přehlednost jsou označeny zelenou barvou). Odsouzení byli „vystaveni“ působení intervenujících proměnných, jak určoval jejich resocializační plán, a to po celou dobu tří let trvání projektu. Společně s odsouzenými naplňovali resocializační plán všichni odborní pracovníci působící ve zmíněné věznici. Mezi tyto pracovníky, kteří určují resocializační plány pro jednotlivé odsouzené patří psycholog, speciální pedagog, sociální pracovník a příslušní vychovatelé dané ubytovny.

Kazuistiky č. 2 a č. 4 jsou naopak typické pro odsouzené z řad mladých dospělých zařazených do II. DS, kteří byli členy **srovnávací skupiny** (bez působení intervenčního programu), (pro lepší přehlednost jsou označeny žlutou barvou). Kritériem pro zařazení odsouzených do této srovnávací skupiny byla doba, po kterou výzkum probíhal. Jak už bylo uvedeno, intervenční program probíhal po dobu tří let a pokud mladí odsouzení byli zařazení do II DS ve Věznici Bělušice, byli členy srovnávací skupiny. Odsouzení ze srovnávací skupiny absolvovali pouze dvě vyšetření na začátku a na konci tříleté periody (dotazník M.H.Q.). Jinak byli odsouzení vystaveni pouze působení „přirozeného“ vězeňského prostředí a vnitřního klimatu věznice, jejich integrace do skupin probíhala v podstatě bez podpory vězeňského personálu nebo s podporou zcela standardní. Zařazení do skupin bylo realizováno v souladu s vězeňskými pravidly.

Každá kazuistika byla sestavena podle následující osnovy:

Základ tvoří všeobecné anamnestické informace o odsouzeném a jeho zařazení do experimentální nebo srovnávací skupiny, zejména

- jeho zařazení do diferenční skupiny,
- určeného resocializačního programu a individuálního plánu odborného zacházení,
- rodinné anamnézy (příloha č. 17),
- osobní anamnézy včetně abúzu návykových látek (příloha č. 17),
- kriminální anamnézy (příloha č. 17).

Dále se zaměřují na popis chování odsouzeného ve výkonu trestu (pro všechny čtyři odsouzené) nebo zhodnocení informací týkajících se resocializačního programu (pro dva odsouzené z experimentální skupiny). Každá kazuistika je ukončena závěrečným shrnutím informací o odsouzeném. Významu kazuistik jednotlivců v diagnostickém posouzení jednotlivců se věnuje i Morávek ve svých publikacích (Morávek, 1987).

KAZUISTIKA č. 1

P., 24 let, ve výkonu trestu poprvé, zařazen do I. DS, člen experimentální skupiny, byl mu stanoven resocializační program a individuální plán odborného zacházení.

Rodinná anamnéza:

Narodil se v úplné rodině. Ve věku jednoho roku se jeho vlastní rodiče rozvedli. Rozvod rodičů neprobíhal zcela hladce. Otec se snažil se od rodiny zcela odpoutat a veškeré starosti o malého syna ponechal na matce. Materiálně byla neúplná rodina ve velmi tíživé situaci. Matka si po určité době našla nového partnera. S ním ale trvalý svazek nevytvořila, žili spolu jako druh a družka. Nevlastní otec měl svěřené do výchovy dvě děti. P. tedy získal dva nevlastní sourozence, bratra a sestru. Kontakty se sourozenci byly dobré. Mezi nevlastním otcem a P. docházelo postupně k odcizení a verbální konflikty se vyhrocovaly. P. žárlil na otce a otec opětovně žárlil na nevlastního syna. Snad soupeřili o přízeň matky. Mezi matkou a P. se vytvořilo velmi silné citové pouto, které trvá dosud.

P. uvádí, že jeho „dětství bylo dobré“, ale vždy neopomene vzpomenout na nevlastního otce. Otec není tabuizován, ale má daná určitá negativní stigmata. Nyní si P. dopisuje s matkou a s babičkou, která sehrála v jeho osobním životě také velmi pozitivní roli. U babičky vždy nacházel porozumění a pochopení, lásku, cit trvalé hodnoty. Návštěvy vlastních členů rodiny má P. také pravidelné. Jezdí babička s matkou. Matka při návštěvách, zejména při prvních, neskřývala svoje zklamání, ale dávala synovi najevo, že jej stále miluje, a že je ochotna mu jeho přečin a prohřešek odpustit, a to tehdy, pokud ji již nikdy nezklame.

Osobní anamnéza:

P. absolvoval devítiletou školní docházku, vyučil se strojním mechanikem. Zvládl i maturitu. Má řidičské oprávnění na všechny skupiny motorových vozidel kromě autobusu. Po základní vojenské službě navázal vztah s dívkou. Záhy uzavřeli manželství a manželka porodila syna. V této době jsou vztahy s manželkou dobré, ale vzhledem k jeho výkonu trestu v současnosti velmi narušené. Manželka podává žádost o rozvod. Má nového přítele. Přestala P. psát, neposílá mu již fotografie jejich syna. Na dopisy neodpovídá. P. se s tímto stavem pozoruhodně dobře vyrovnal, uvažuje o usmíření se s manželkou, i o tom, že by se dokázal přenést přes její přiznanou nevěru. Jeho cit k synovi je stále vřelý, myslí si, že je stejný jako na

začátku výkonu trestu.

Abúzus:

Alkohol pije příležitostně, drogy neužívá, kouří dvacet cigaret denně. Na psychiatrii se nikdy neléčil.

Kriminální anamnéza:

Ve výkonu trestu je poprvé, nikdy předtím nebyl trestán. Nyní odsouzen pro § 247 (§ 205 – krádež), § 8 (§ 21 pokus opakované krádeže), délka trestu je 7 let 6 měsíců. Odsouzený P. si chce vytvořit zákonem dané podmínky pro využití institutu podmíněného propuštění.

Chování ve výkonu trestu: P. je typickým představitelem odsouzeného, který je ve výkonu trestu poprvé. Jeho intelekt a rozumové schopnosti odpovídají schopnostem běžné populační normy. První měsíce ve výkonu trestu měl velké problémy a potíže s adaptací a s asimilací směrem k vězeňskému prostředí. Po vyřazení z nástupního oddělení, kde byl v péči specialistů, byl umístěn na ubytovnu, kde jsou ubytováni kuchaři. P. byl zařazen do vězeňské kuchyně. Začínal u škrábání brambor. Postupně se svojí snahou vypracoval na řadového kuchaře.

Prognóza jeho resocializace byla dobrá. Několikrát navštívil psychologa věznice, protože jeho problémy odrážely vystupňované a neřešené osobní problémy z doby civilního života. Dále se musel vyrovnat s odloučením z civilního života, s vězeňským prostředím, s omezením svého pohybu ve věznici, dále s délkou návštěv (2 hodiny měsíčně). Také se musel vyrovnat s řešením vztahu s manželkou – rozvodové problémy, spory kolem výchovy syna a svěřením syna do péče jednoho z rodičů. P. se budil, nemohl spát, provázely ho pocity beznaděje, úzkosti, depresí. Uvažoval o tom, že nebude schopen konkrétní problémy řešit, (protože ve výkonu trestu osobní problémy může každý odsouzený řešit pouze prostřednictvím dopisů, oficiálních návštěvních kontaktů s rodinou, nebo prostřednictvím svých vlastních myšlenek a úvah). Při individuální terapii bylo provedeno psychologické vyšetření spolu s měřením dotazníkem M. H. Q. Všechny jeho hodnoty byly velmi zvýšené, jak je uvedeno v tab. č. 20.

MHQ -před	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
programem	11	10	8,7	8,7	9,8	9,4

Tab. č. 20 Výsledky dotazníku MHQ odsouzeného P. při zahájení RP

Výrazně byla zvýšená hladina anxiety, somatických obtíží, depresí, kdy i ostatní hladiny

hodnot byly mírně zvýšeny nad hodnoty norem běžné populace.

Odsouzený P. byl zařazen do **experimentální skupiny** Specializovaného oddělení pro odsouzené blízké věku mladistvého, byl mu stanoven individuální resocializační program, který bezvýtku po celou dobu plnil. Tento program zohlednil jeho manuální zručnost, pro kterou byl zařazen na pracoviště vězeňská kuchyně a ve svém volném čase se zapojil do arteterapie a vyráběl loutky, které modeloval částečně z moduritu (hlava, ruce, nohy) a těla loutek pak šil z různých druhů látek. Byl velmi šikovný, trpělivý a ve své práci pečlivý.

Individuální program zacházení a jeho cíl:

Vést k dodržování všech zákonných norem platných pro VTOS a důsledně řešit jejich porušování. Snažit se dosáhnout kontakt se sociálním zázemím (rodina-matka), omezit na minimum riziko „vymizení“ sociálních vazeb.

Pracovní aktivity: práce ve prospěch věznice.

Sebeobslužné aktivity: vaření, praní.

Speciálně výchovné aktivity: komunita, skupinová terapie, odborné, relaxace hudbou, arteterapie, psychoterapie, keramika-arteterapie.

Utváření vnějších vztahů: udržovat kontakt s rodinou.

Vzdělávací aktivity: nezadány (ods. neměl o vzdělávací aktivity osobní zájem).

Zájmové aktivity: sport, turistika a poznávání jako náplň volného času, společenské hry, společensko-vědní minimum, kondiční cvičení, míčové hry, stolní tenis.

Tento program zohlednil také jeho manuální zručnost, pro kterou byl zařazen na pracoviště vězeňská kuchyně a ve svém volném čase se zapojil do arteterapie a vyráběl loutky, které modeloval částečně z moduritu (hlava, ruce, nohy) a těla loutek pak šil z různých druhů látek. Byl velmi šikovný, trpělivý a ve své práci pečlivý. V naplňování programu byl aktivní.

Při vyplnění dotazníku M.H.Q. odsouzeným po absolvování resocializačního programu s individuálním zacházením, byly naměřené hodnoty snižené (tab. č. 21). Pouze škála *hysterie* zůstala na stejných hodnotách. Působení intervenujících proměnných individuálního programu zacházení přispělo u odsouzeného změn ve všech ostatních škálách testu. On sám v tuto změnu nedoufal.

MHQ -po	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
programu	5,3	6,3	5,8	6,1	5,9	9,4

Tab. č. 21 Výsledky dotazníku M.H.Q. ods. P. po skončení RP

Závěr:

P. je nyní již propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody. Využil svého zákonného práva a požádal si písemně osobní žádostí k místně příslušnému soudu o své podmíněné propuštění. Splňoval kritéria pro propuštění po vykonání 2/3 trestu, tedy v jeho případě po 5 letech trvání doby výkonu trestu. Soudním řízením byl propuštěn s podmínkou na 7 let. P. tyto podmínky svého podmíněného propuštění přijal. Při soudním jednání byla přítomna matka a paradoxně i nevlastní otec. Zatím dosud nemáme žádné zprávy o tom, že by byl (P.) Petr znovu ve výkonu

trestu.

KAZUISTIKA č. 2

K., 27 let, ve výkonu trestu potřetí, zařazen do II.DS, byl členem *srovnávací skupiny odsouzených, resocializační program mu nebyl stanoven.*

Rodinná anamnéza:

K. má dosud oba dva rodiče a mladší sestru, která je nyní v Anglii, kde pracuje jako au-pair. Sestra přerušila vysokoškolské studium na právnické fakultě. Maminka pracuje jako úřednice. Otec je lesním technikem. Své dětství hodnotí jako velmi pěkné, nekonfliktní, šťastné.

Rodiče jeho opětovné odsouzení nesou velmi těžce. Matka na návštěvy nejezdí, velmi nepříznivě prožívala danou situaci. Velmi sporadicky ho navštěvuje pouze otec. Sestra kontakty se svým bratrem přerušila. O sestře ví odsouzený K. jenom z vyprávění otce a ze zpráv od rodiny. S oběma rodiči si ale pravidelně dopisuje.

Osobní anamnéza:

K. se narodil jako prvorozený syn. Jeho dětství bylo šťastné, klidné. Rád plaval, hrál hokej. Po absolvování základní školy se vyučil stavebním zámečnickem. Posléze pracoval jako pomocný dělník, topič, pracoval v zámečnické dílně. Po velmi krátké známosti se oženil. Nyní je již několik let rozvedený. Děti neměli. S bývalou manželkou se nestýká.

Abúzus:

Uvádí, že alkohol užívá, pije až 5 piv denně, kouří asi 30 cigaret denně. Experimentoval s pervitinem a s marihuanou. Léčení na psychiatrii ani žádnou odvykací léčbu nikdy neprodělal. Před výkonem trestu odnětí svobody neuvedl žádnou konzumaci drog.

Kriminální anamnéza:

Ve výkonu trestu je potřetí. Poprvé byl odsouzen ještě jako mladistvý za drobné krádeže. Nyní je ve výkonu trestu pro § 247 (§205 – krádež), § 222 (§ 146 – těžké ublížení na zdraví), délka trestu je 3,5 roku. Čeká ještě proměnění podmínky v délce jednoho roku ze svého druhého trestu. Má zájem o přeřazení do věznice s mírnějším režimem, tedy do věznice s dozorem (B). Nyní vykonává trest ve věznici s ostrahou (C). Chtěl by si pro přeřazení vytvořit podmínky v souladu se zákonem o výkonu trestu odnětí svobody.

Chování ve výkonu trestu:

Na výkon trestu je zcela adaptován. Patří mezi typické odsouzené zařazené do II. DS, proto mu nebyl stanoven resocializační program, patří do srovnávací skupiny odsouzených. Výsledky dotazníku M.H.Q. u ods. K. jsou oproti normě zvýšené.

MHQ -žádný	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
Program, 1. měření	9,9	11,2	9,2	9,2	9,4	9,8

Tab. č. 22 Výsledky dotazníku M.H.Q. odsouzeného K. při prvním měření

Ods. K. vystupuje sebejistě, jeho hostilní chování lze vysledovat z neustálého půjčování si cigaret, kávy a cukru. Tyto výpůjčky se musí ve výkonu trestu vracet a to nejméně ve dvojnásobném množství. K. toto nepsané pravidlo zatím nerespektuje, myslí si, že se jej nebude týkat. Následně vyhledává pomoc psychologa, chtěl by být izolován od ostatních odsouzených. Nastává neřešitelná a problematická situace. K. musí vrátit mnohem více, než si vypůjčil. Ani balík potravin z domova od rodičů tyto neustálé zvyšující se půjčky neeliminoval.

Již v předešlých výkonech trestu se nechal tetovat typickými kresbami z vězeňskou tematikou na obou pažích a na zádech. Nyní se nechal se inspirovat tetováním spoluodsouzeného. Za tuto nedovolenou „službu“ ovšem musí také zaplatit, ale na zaplacení nemá peníze. Znovu vyhledává psychologa a chce se nechat izolovat od ostatních spoluodsouzených. To není možné, naopak je kázeňsky potrestán, protože ve výkonu je podle Zákona o výkonu trestu odnětí svobody, zakázáno se tetovat. Byl mu udělen trest na uzavřené oddělení na dobu 14 dní. S tímto nesouhlasil, i když racionálně věděl, že tento postup je zákonně správný. Naopak se demonstrativně sebepoškodil na pravém předloktí. Byl ošetřen a znovu dostává již druhý kázeňský trest v délce 14 dní (tentokrát pro porušení zákona o VTOS).

Při pobytu na uzavřeném oddělení, kde vykonával kázeňské tresty, se naplno projevila jeho extravertní, egocentrická, agresivní a hostilní povaha. Jak vyplývá z výpovědi spoluodsouzeného a důsledků jeho aktivit – na uzavřeném oddělení byli umístěni tři odsouzení, z nichž jeden se stal obětí skryté i otevřené šikany, fyzického i psychického násilí dvou zbylých odsouzeným. Třetí odsouzený musel být dokonce hospitalizován s četnými pohmožděninami, modřinami i krevními podlitinami. Oba dva spoluodsouzení, tedy včetně K. byli převezeni do věznice se zvýšenou ostrahou (C). Soudně jim byl trest zvýšen ještě o jeden rok za fyzické napadení a týraní spoluodsouzeného. K. si dosud odpykává trest. Je třeba ještě dodat, že matka odsouzeného K. byla opětovně hospitalizována na psychiatrickém oddělení. Při závěrečných pohovorech s psychologem byl K. opět předložen dotazník M.H.Q. Po následném vyhodnocení, byla zjištěna zvýšená hladina hodnot u subtestu obsesionality. Hodnoty hladiny anxiety, somatických obtíží a deprese zůstaly stejné, ale stále vyšší oproti normě. Pouze hodnota hodnot subtestu hysterie byla snížena.

MHQ -žádny	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
------------	----------	--------	--------------	-----------	----------	-----------

Program, 2. měření	9,9	11	9,8	9,2	9,4	8,4
--------------------	-----	----	-----	-----	-----	-----

Tab. č. 23 Výsledky dotazníku M.H.Q. odsouzeného K. při druhém měření

Tyto výsledky lze také interpretovat v kontextu toho, že na tohoto odsouzeného nebylo nijak působeno, všechny podněty zůstaly jen ve sféře vlivů penitenciárního prostředí a procesu prizonizace. Lze s jistotou sdělit, že tento odsouzený svojí roli spoluodsouzeného podcenil a výrazně ji nezvával. Převážilo u něj agresivní chování vůči psychicky, ale i fyzicky slabšímu odsouzenému.

Závěr:

P. je nyní již propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody. Využil svého zákonného práva a požádal si písemně osobní žádostí k místně příslušnému soudu o své podmíněné propuštění. Splňoval kritéria pro propuštění. Soudním řízením byl propuštěn s podmínkou na 3roky. K. tyto podmínky svého podmíněného propuštění přijal. K. od svého podmíněného propuštění zaslal pohlednici ze svého místa trvalého bydliště s obsahem, že se mu daří dobře. Nemáme žádné

další zprávy o tom, že by K. byl znovu ve výkonu trestu.

KAZUISTIKA č. 3

Z., 24 let, ve výkonu trestu poprvé, zařazen do I. DS, člen *experimentální skupiny*, byl mu stanoven resocializační program a individuální plán odborného zacházení.

Rodinná anamnéza:

Z. má dosud oba dva vlastní rodiče, ale rodiče jsou rozvedeni, vlastní sourozence nemá. Po rozvodu rodičů žil s otcem a jeho novou ženou. Vlastní matka se od otce a syna odstěhovala a kontakty s nimi přerušila. Před rozvodem rodičů byly v rodině velké neshody a nesoulad, odehrávaly se „dramatické“ výstupy mezi rodiči. Z. opakovaně chodil domů pozdě a byl několikrát matkou vyhozen z domova a posléze opět přijat. Otec ve vztahu k synovi zaujímal spíše roli pozorovatele, který do konfliktních situací nezasahuje. Syna má rád, toleruje jeho

prohřešky.

Osobní anamnéza:

Z. je prvorozený a jediný syn svého otce. Aktuální zprávy o vlastní matce nemá. Své dětství hodnotí negativně. Na adresu vlastní matky uvádí, že si již moc nepamatuje, ale že jí nemá rád. Začal se učit kuchařen, ale učiliště nedokončil. Už v 16 letech začal žít u starší přítelkyně. Otec tento vztah překvapivě podporoval. Mezi otcem a synem v tomto období se konflikty nevyskytovaly.

Abúzus:

Z. je nekuřák. Alkohol neguje. S drogou žádnou zkušenost nemá. Na psychiatrii se nikdy neléčil. Pije pouze kávu, asi třikrát denně.

Kriminální anamnéza:

Ve výkonu trestu je poprvé – pro § 234 (§ 173 – loupežné přepadení). Délka trestu je 8 let. Trest byl nařízen k vykonání do věznice s ostrahou. Z. má zájem o vytvoření si podmínek pro využití institutu podmíněného propuštění.

Chování ve výkonu trestu:

Ve výkonu trestu se dobře adaptoval. Patří mezi typické odsouzené muže zařazené do I. DS Specializovaného oddělení pro odsouzené blízké věku mladistvého. Byl mu stanoven resocializační program, je členem experimentální skupiny.

První výsledky měření (dotazník M.H.Q.) vykazují na výrazně zvýšené hodnoty hladiny škál obsesionality, somatických obtíží, které jsou následovány fobií a depresemi. Ostatní škály anxiety a hysterie jsou také zvýšeny.

M.H.Q.	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
před RP	8,9	9,8	10,1	10,1	9,6	9,3

Tabulka č. 24 Výsledky dotazníku M.H.Q. odsouzeného Z., první měření

V penitenciárním prostředí vystupuje Z. přímo, je zvýšeně sebevědomý, aktivní, naivně kamarádský. Ihned se zajímal o možnosti pracovního zařazení. Kontakt udržuje s vlastním otcem a nevlastní matkou, ke které si během výkonu trestu vytvořil velmi intenzivní vztah.

Z. je schopný se prosadit v kolektivu ostatních odsouzených. Vystupuje autoritativně,

rozhodně, uvažuje nahlas o svých kriminálních činech. Sděluje ostatním, že si vše napřed důkladně promyslel, než začal páchat trestnou činnost. Měl vždy velkou snahu vyniknout nad ostatními, ale je schopný „částečně“ ovládat sám sebe. Po krátkém pobytu na nástupním oddělení byl pracovní komisí zařazen do „vnitřního provozu“ – vnitřní režie zajišťující pracovní chod věznice, kam patří např. údržbářská dílna, vězeňská kuchyně, úklidová služba společných prostor.

Z. nastupuje do vězeňské kuchyně a to ihned jako „brigádýr“ – vedoucí skupiny kuchařů. Svého vedoucího úkolu své skupiny kuchařů se zhostil velmi dobře. I přes tato velmi kladné a pozitivní zapojení se v pracovních aktivitách je Z. vnitřně neklidný, zdá se mu, že musí vyvíjet velmi velké úsilí, aby si své vedoucí a vůdčí postavení ve vězeňské hierarchii odsouzených nejen zachoval, ale hlavně aby si svojí pozici a postavení udržel.

Individuální program zacházení a jeho cíl: Vést k respektování autority, regulovat své sklony k impulsivnímu a unáhlenému jednání, spolu s dodržováním všech zákonných norem platných pro VTOS, při jejich porušení nést osobní zodpovědnost za toto porušení. Jasným kontaktem se sociálním zázemím (rodina, přátelé, kamarádi) omezit na minimum riziko zchudnutí sociálních vazeb.

Pracovní aktivity: práce ve prospěch věznice (pracovně zařazen do vězeňské kuchyně).

Sebeobslužné aktivity: vaření, praní.

Speciálně výchovné aktivity: komunita, skupinová terapie, relaxace hudbou, podpůrné sociální poradenství, psychoterapie.

Utváření vnějších vztahů: udržovat kontakt s rodinou a to jak písemnou formou, tak kontaktními návštěvami realizovanými ve věznici na kulturní místnosti.

Vzdělávací aktivity: základy práce na PC, zeměpis.

Zájmové aktivity: míčové hry, stolní tenis, společenské hry, arteterapie, kondiční cvičení. Program zacházení stanovený ods. Z. na začátku experimentu, byl ods. plněn bezesbytku. Ods. Z. chodil na stanovené aktivity PZ včas, vždy byl na jednotlivé aktivity připraven.

Při provedeném závěrečném měření u ods. Z. po absolvování resocializačního programu s individuálním zacházením a po ukončení experimentu, byly téměř všechny naměřené hladiny

hodnot dotazníku M.H.Q. snižené.

M.H.Q.	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
2. měření	5,2	6,1	5,7	6,7	5,7	9,5

Tabulka č. 25 Výsledky dotazníku M.H.Q. odsouzeného Z., druhé měření

Avšak škála F - hysterie nezůstala na stejných hodnotách, ale naopak hladina tohoto parametru byla zvýšená. Lze uvažovat o tom, že během výkonu trestu odnětí svobody a za přispění působení intervenujících proměnných (individuální PZ), bylo sice dosaženo změn ve téměř ve všech škálách sledovaných parametrů, ale škála F - hysterie byla zvýšená oproti prvnímu měření. Tuto skutečnost mohly ovlivnit situační podmínky, kdy odsouzený musel čelit tlaku spoluodsouzených, kteří mu jeho výsadní pracovní postavení záviděli. Během výkonu trestu však ods. Z. překročil rámec zákonných a společenských norem, kdy se jeho osobní pozornost zaměřila k civilní pracovnici vězeňské služby, s níž navázal nedovolený osobní kontakt. Proto nás tato situace vede k zamyšlení, že zvýšené hodnoty u složky F -hysterie ukazují, že odsouzený nepříznivě reflektoval právě na tuto skutečnost. Myslíme si, že tato předmětné kauzální jednání (mj. selhání osobního a profesního přístupu civilní pracovnice), vypovídá o tom, že tímto byl ods. zaskočen. Na tuto „situaci“ nebyl připraven, ani nebyl připraven na důsledky a následné řešení této kauzální situace (dále viz. níže).

Odsouzený byl z bezpečnostních důvodů vyřazen z pracoviště kuchyně po ukončení resocializačního programu z důvodů tohoto jednání, navázání osobního kontaktu s civilní pracovnicí.

Závěr:

Další pohyb ods. Z. bylo možno vysledovat v jiné věznici, kde se Z. opakovaně dostává do vězeňské kuchyně, kde byl také pracovně zařazen jako kuchař. Opět zde vykonává funkci brigadýra. I zde je pracovně hodnocen velmi kladně. Svůj vztah se svojí *přítelkyní* (civilní zaměstnankyní) i nadále udržuje. Pravidelně si dopisují (jeho přítelkyně byla zaměstnavatelem bezodkladně propuštěna z pracovního poměru).

Z posledních aktuálně zachycených zpráv, které bylo možné vysledovat, lze uvést, že Z. byl podmíněně propuštěn po vykonání 2/3 trestu. Žije v místě svého trvalého pobytu se svojí přítelkyní žije ve společné domácnosti. Zajímavé na tomto nesourodém vztahu je i to, že jeho

přítelkyně byla o několik let starší než Z. Zapojení do civilního života je plnohodnotné stran obou. Jsou zaměstnaní, zůstali bezdětní, žijí pro sebe, uzavřeli se ve svém společném světě. Nevyhledávají kontakty s rodinou ani se známými či s kamarády.

KAZUISTIKA č. 4

M., 26 let, ve výkonu trestu potřetí, zařazen do II.DS, *byl členem srovnávací skupiny*

odsouzených, resocializační program mu nebyl stanoven.

Rodinná anamnéza:

M. je jediným synem svých rodičů, kteří ho adoptovali v jeho 3 letech. Je rómského původu a v době adopce byl jeho vývoj výrazně opožděný. Rodiče jsou vysokoškolsky vzdělaní, syna se snažili „co nejlépe vychovávat“. Po opakovaných krádežích, které jsou zachyceny v kriminální anamnéze již od věku 12-ti let. Těchto krádeží se nejprve zúčastňoval jako člen skupiny, jako pozorovatel. Pak byl vůdcem skupiny osloven k samostatné krádeži v supermarketu (jednalo se o krádež drobného spotřebního zboží). Následovaly samostatné krádeže, kdy začal krást osobní věci lidí (peněženky, kabelky, tašky) cestujících v hromadné dopravě nebo pohybujících se na ulici a v nákupních centrech. Také v bytě rodičů, M. kradl různé předměty a peníze z kapes známých, které rodinu navštěvovali, se rodiče adoptovaného syna „zřekli a vyhodili jej z domova“.

Osobní anamnéza:

M. žil v adoptivní rodině, vlastní biologické rodiče nikdy nepoznal. Svě adoptivní rodiče má rád, ale zatím jim neodpustil, že se jej zřekli. Je rozhodnut, že si s nimi po výkonu trestu půjde promluvit. Chce od nich získat byt a peníze v hotovosti. Není zatím přístupný jinému náhledu na své a jejich chování, individuální ale i skupinovou terapii zaměřenou na trestný čin a trestnou činnost M. odmítal. M. neměl žádné zájmy a záliby.

Abúzus:

M. uvádí, že konzumoval alkohol (asi 5 – 7 piv denně), občas i kombinace s destiláty. Preferuje rum. Kouří asi 25 - 30 cigaret denně. Pije nefiltrovanou kávu velmi často. Na psychiatrii se léčil ambulantně, ještě v době, když žil se svými adoptivními rodiči. Experimentoval také s marihuanou. Heroin užíval intravenózně (aplikace jehlou přímo do žíly) až 2x denně.

Několikrát se během svých opakovaných výkonů trestů demonstrativně sebepoškodil (po odeznění tenze ods. uvedl, že jeho sebepoškození nemělo žádný důvod. Sděluje, že se sebepoškodil proto, aby na sebe upozornil ostatní odsouzené, aby opadlo napětí z procesu věznění, a v neposlední řadě proto, že se ve výkonu trestu odnětí svobody nudil. Většinou se řezal na obou předloktích, když umanutě vyžadoval pro pracovnících vězeňské služby to, co podle Zákona o výkonu trestu odnětí svobody není možné ods. poskytnout a tyto nereálné

požadavky uskutečnit a zrealizovat.

Kriminální anamnéza:

Nyní je ve výkonu trestu potřetí, dříve pro krádeže, nyní byl M. odsouzen pro § 234 (§ 173 - loupežné přepadení) a pro § 247 (§ 205 - krádež) na dobu odnětí svobody v délce 4,5 let. O podmíněné propuštění neměl nikdy zájem požádat, ani neměl zájem si vytvářet a vytvořit si podmínky pro možnost požádání o tento zákonný institut místně příslušný okresní soud.

Chování odsouzeného M. ve výkonu trestu odnětí svobody:

Po vstupním psychologickém vyšetření byl signován jeho nízký intelekt, rysy nezdrženlivosti, agresivity, výbušnosti a teatrálnosti. Po předložení dotazníku M.H.Q. byly nad normu zvýšené hladiny hodnoty u B - fobie a F - hysterie. Ostatní škály A - anxieta, C - obsesionalita, D - somatické obtíže a E - deprese byly také zvýšeny.

M.H.Q. žádný progr.	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
1. měření	9,7	10,5	9	9	9	9,8

Tabulka č. 26 Výsledky dotazníku M.H.Q. ods. M, první měření

M. touží po uznání jiných, usiluje o jejich pozornost. Několikrát byl umístěn na uzavřeném oddělení pro opakované pokusy o sebepoškození. Byl navržen na zařazení do specializovaného oddělení ve věznici Plzeň pro odsouzené s poruchou osobnosti a chování způsobenou užíváním návykových látek. Po krátkém pobytu na tomto oddělení byl vrácen zpět do věznice Bělušice s tím závěrem, že odsouzený M. nedodržoval žádná omezení ani doporučení specialistů (odborných pracovníků výkonu trestu), ani lékařů tohoto specializovaného oddělení.

Kriminální anamnéza:

Nyní ve výkonu trestu počtvrté. Dříve krádeže, nyní také krádeže § 247 (§ 205 – krádeže) a § 187 (§ 205 – držení, výroba a distribuce omamných a psychotropních látek). Kradl proto, aby získal finanční prostředky na nákup dalších drog.

Průběh výkonu trestu:

Ve výkonu trestu nebyl nikým navštěvován, ani si s nikým nedopisoval. Spoluodsouzení nechtěli být s M. ubytováni. Nikdo jej neakceptoval. O to byly jeho snahy o upoutání pozornosti větší. M. požadoval např. po sociální pracovníci, aby mu zjistila nynější adresu adoptivních rodičů. Sociální pracovnice se s rodiči spojila, ale rodiče si nepřáli šířit a sdělit kontakt s adoptivním synem, nepřáli si také žádné informace o adoptivním synovi dostávat. Sociální

pracovnice toto přání adoptivních rodičů respektovala a adresu M. nepředala s tím, že ods. sdělila, pouze všeobecné informace o adoptivních rodičích (, že jsou zdraví, pracují, a že si nepřejí kontakt s ním).

M. byl členem srovnávací skupiny. Resocializační program mu nebyl nikdy stanoven. Po vyhodnocení dotazníku M.H.Q. byly téměř všechny hodnoty zvýšené oproti normě. Po třech letech, kdy byl M. ve výkonu trestu odnětí svobody na standardní ubytovně a kdy byl ponechán ve standardních vězeňských podmínkách, lze konstatovat, že hladina obsesivních projevů se u tohoto odsouzeného se dramaticky zvýšila z 9,0 na 9,8. Další kategorie sledovaných hodnot jednotlivých subškál zůstaly na stejných hodnotách a hodnota B - fobie se snížila z 10,5 na 10,2.

M.H.Q. resoc.progr.	Aanxieta	Bfobie	Cobsesional.	Dsom.obt.	Edeprese	Fhysterie
2. měření	9,7	10,2	9,8	9	9	9,6

Tab. č. 27 Výsledky dotazníku M.H.Q. ods. M, druhé měření

Závěr:

M. byl propuštěn z výkonu trestu po 4,5 letech odnětí svobody. Byla mu zprostředkována sociální pracovníci adresa azylového zařízení pro možnost samostatného bydlení po výkonu trestu odnětí svobody a byla mu taktéž zprostředkována práce, a to za výrazné pomoci a pracovníků Armády spásy z Pražské pobočky. Zda M. nyní vykonává nějaký další trest odnětí svobody, nevíme. Není nám ani známo, zda se mu podařilo vyhledat adoptivní rodiče, kteří si kontakt se svým adoptivním synem již dále nepřáli realizovat.

7.3. VÝZKUMNÉ PŘEDPOKLADY, VÝZKUMNÉ OTÁZKY A JEJICH SOHRNNÝ

PŘEHLED

V souladu s cílem disertačního projektu jsme stanovili výzkumné předpoklady a dílčí otázky, na něž můžeme souhrnně odpovědět a uvést možnosti jejich praktického využití. Rovněž tato praktickou rovinu považuje za zásadní pro sledování efektivity resocializačních programů vězňených osob.

Předpokládali jsme, že mezi výsledky opakovaného dotazování respondentů **experimentální skupiny** před a po absolvování resocializačního programu bude statisticky významný rozdíl a po ukončení celého resocializačního programu dojde k významným pozitivním změnám v projevech sledovaných osobnostních charakteristik (předpoklad č. 1). Výsledky dokládají, že tento předpoklad je platný a poukazují na efektivitu individuálně stanovených resocializačních programů pro odsouzené.

To ostatně dokládají i výsledky výzkumu spojené s předpoklady č. 2 a č. 3. Sledování odsouzených zařazených do **srovnávací skupiny** poukazuje na to, že mezi výsledky prvního a druhého měření vybraných osobnostních charakteristik nebyl statisticky ani psychologicky významný rozdíl, zejména u hladiny sledovaných hodnot B - fobie, D - somatické obtíže, E - deprese a F - hysterie. Oproti tomu byl v souladu s předpokladem č. 3 zjištěn statisticky významný rozdíl u hodnot A – anxieta a C - obsesionalita.

Tyto výsledky mohou mít závažný dopad na praxi s odsouzenými v penitenciárním prostředí, což potvrzují i specifikují naše odpovědi na **výzkumné otázky**, které jsme si rovněž na začátku empirického šetření kladli:

- *1. Jaký je rozdíl v hodnotách vybraných rysů osobnosti u jednotlivých odsouzených mužů zařazených do experimentální skupiny a do srovnávací skupiny v prvním dotazníkovém šetření?*

Mezi oběma skupinami odsouzených jsme ve sledovaných proměnných zjistili statisticky významný rozdíl (testováno na 1% hladině významnosti). Lze říci, že odsouzení zařazení do experimentální skupiny, kteří byli vystaveni vlivu působení proměnných (resocializační program) můžeme uvažovat o tom, že absolvovaný resocializační program v délce tří let měl vliv na zkoumané hladiny hodnot, kdy došlo k jejich snížení. Tento zjištěný rozdíl hodnotili sami odsouzení zařazení do experimentální skupiny kladně. Pozorovali sami na sobě, že se dokáží prosadit mezi odsouzenými i bez použití fyzického násilí, bez vulgarismů, že dokáží se spoluodsouzenými diskutovat, že dokáží přijímat i informace, dokáží si přizpůsobit a respektovat sdělení a příkazy autorit zaměstnanců.

- *2. Jaký je rozdíl v hodnotách měřených rysů osobnosti u jednotlivých odsouzených mužů zařazených do experimentální skupiny a do srovnávací skupiny v opakovaném (druhém) dotazníkovém šetření?*

Respondenti ze srovnávací skupiny odsouzených vykazovali významně vyšší míru sledovaných proměnných při prvním, ale i po druhém testování. Tento výsledek může poukazovat na to, že pokud nebudeme na odsouzené během výkonu trestu odnětí svobody záměrně působit v souladu s jejich

osobnostními a sociálními charakteristikami, tak potom nemůžeme očekávat změnu některých projevů jejich chování. Ve sledované srovnávací skupině šlo především o vysoké hodnoty B – fobie, D – somatické obtíže, E – deprese, F – hysterie, A – anxiety a C – obsesionality. Stále vyšší hladiny sledovaných hodnot představují pro jednotlivé odsouzené obtíže, které se projevují zejména ve vztahové oblasti odsouzených mezi sebou, vyvolávají a spouštějí konflikty, nedorozumění a řadu problémů, které ve svých projevech i důsledcích mohou přetrvávat i do civilního života jednotlivců.

- 3. *Jak lze charakterizovat změny, ke kterým došlo u odsouzených z experimentální skupiny při posouzení výsledků v prvním a opakovaném dotazníkovém šetření, tj. před absolvováním resocializačního programu a po jeho ukončení?*

U experimentální skupiny odsouzených došlo po absolvování resocializačního programu k významnému snížení hladin u vybraných rysů osobnosti. K této změně nedošlo „naráz“, ale už v samotném průběhu tříletého resocializačního programu si bylo možné všimnout postupných změn při práci s odsouzenými. Tyto postupné změny byly pozorovatelné nejen pracovníky vězeňské služby, ale zároveň odsouzenými samotnými. Nápadné bylo, že přestávali být agresivními a to jak verbálně tak i neverbálně. Postupně začali přejímat nabízené formy jednání, řešení konfliktů, porozumění sdělení jiného odsouzeného. Bylo jimi samotnými velmi pozitivně hodnoceno i to, že dokázali pochopit jednání svých nejbližších (rodina-matky, otce, sourozenců, manželek i přítelkyň), kteří žijí v civilním prostředí, musí denně řešit náročné životní situace, ve kterých oni sami také zůstali osamoceni a jsou na všechny problémy a jejich řešení odkázáni v pomoci institucí a úřadů.

- 4. *Jak lze charakterizovat změny, ke kterým došlo u odsouzených ze srovnávací skupiny při posouzení výsledků v prvním a v opakovaném dotazníkovém šetření?*

Tyto změny lze charakterizovat jasně jako „statisticky nevýznamné“, u srovnávací skupiny odsouzených však nedošlo ani k významnějším změnám v jejich chování a jednání ve výkonu trestu. Případné změny měli pouze dílčí charakter, týkaly se nikoli celé skupiny, ale spíše jednotlivých odsouzených a zároveň zpravidla jen některých námi sledovaných projevů. Naše zjištění poukazují na skutečnost, že resocializační změny u odsouzených předpokládají podporu specificky sestavených edukačních a resocializačních programů, vzhledem ke skutečnosti, že samo penitenciární prostředí se svými běžně poskytovanými standardními a odbornými službami nestačí pro docílení změn v reagování, jednání, myšlení a chování odsouzených.

- 5. *Jaké změny v chování odsouzených pravděpodobně souvisejí s procesem prizonizace, který je regulován resocializačními programy?*

Změny v chování odsouzených, které byly regulovány resocializačními programy a jsou propojeny s procesem prizonizace, se dotýkají zejména změn v chování jednotlivých odsouzených především mezi sebou, v jejich vzájemných vztazích. Mezi další změny v chování můžeme přiřadit kupříkladu postupně jiné reagování v naučených vzorcích maladaptivního. Patří mezi ně zvýšená dráždivost a neadekvátní reagování na verbální a neverbální agresivní projevy ostatních odsouzených, vzájemné neodůvodněné osočování, šikanování mezi odsouzenými, drobné krádeže, ale i sebepoškozování, včetně dokonanych suicidií.

- 6. *Jaké změny v chování odsouzených pravděpodobně souvisejí s procesem prizonizace, který není regulován výzkumným záměrným a individuálně zaměřeným resocializačním působením na jednotlivé odsouzené?*

Mezi změny v reagování a chování odsouzených, které pravděpodobně souvisejí s procesem prizonizace a tyto změny nebyly regulovány záměrným a individuálně nestanoveným resocializačním působením, lze přiřadit např. hysterické projevy osobnosti, úzkostné prožívání jednotlivých odsouzených. Tyto změny v chování odsouzených, které nebyly nijak speciálně regulovány, záměrně ovlivňovány, ale odvíjely se pouze v čase věznění, který sebou nese změněné hodnoty prožívání, změněné usuzování, změněné chování, které podléhá prizonizačním vlivům ostatních odsouzených. Je to čas, doba, reakce na délku času stráveného ve vězení, tedy přímo souvisí s dobou odloučení od civilních podnětů, odloučení od rodiny a tato doba je přímo úměrná možné ztrátě sociálního zázemí, což je např. velmi dobře rozvedeno v kazuistice č. 4.

- 7. *Které zjištěné výsledky přispívají k podpoře efektivity resocializačních programů a jak je lze uplatnit v penitenciární praxi individuálního zacházení s odsouzenými v míře potřebné pro snižování „recidivy“?*

Výsledky výzkumu ve shodě s dlouholetou praxí autorky podporují přispívají významnou měrou k efektivnímu zacházení s jednotlivými odsouzenými, což dobře ilustruje např. kazuistika č. 1. Mezi zjištěné výsledky, které přispívají k podpoře efektivity patří přímá práce s odsouzenými, jasně stanovená doba začátku a konce konání jednotlivých aktivit, připravenost a erudice odborných pracovníků, kteří s těmito odsouzenými pracují. V neposlední řadě patří k efektivnímu zacházení samotné stanovení resocializačních programů jednotlivým odsouzeným, kdy tyto programy reflektují na individuální zvláštnosti a individuální potřeby jednotlivých odsouzených. Tyto programy jsou odsouzeným tzv. „šity na míru“.

- 8. *Jaká úskalí se objevují v realizaci individuálních programů zacházení s mladými odsouzenými ve vztahu k odsouzeným a ve vztahu k pracovníkům vězeňské služby?*

Úskalí ve vztahu k realizaci individuálních programů zacházení s mladými odsouzenými lze spatřovat v praktické realizaci „přesného“ a odborného diferencování a stanovení relevantních potřeb jednotlivých odsouzených a podmínek pro nastartování resocializačních procesů. V praxi toto znamená, využít a správně rozlišit získané informace o každém jednotlivém odsouzeném, které je základem diferencování jako jsou: osobní anamnéza, rodinná anamnéza, kriminální anamnéza, charakter trestné činnosti, míra recidivy. Dále je důležité provedení relevantního psychologického vyšetření, čímž je myšleno, diferencování mezi druhy psychologického posouzení (např. odsouzený, který je odsouzen k výkonu trestu odnětí svobody na jeden rok, jeho psychologické posouzení může mít orientační charakter oproti odsouzenému, který je odsouzen k výkonu trestu odnětí svobody v řádu několika let, tak u takového odsouzeného bude nutné zpracovat komplexní psychologické posouzení s využitím všech relevantních a dostupných diagnostických metod).

Mezi úskalí, které se objevují v realizaci individuálních programů zacházení s mladými odsouzenými ve vztahu k pracovníkům vězeňské služby se jeví obava pracovníků i samotných odsouzených přijmout a přímo podpořit projevované příznivé změny v chování, jednání a prožívání každého odsouzeného. Dále je také ve vztahu k pracovníkům vězeňské služby vidět možné úskalí v realizaci resocializačních programů v již potřebné nutnosti zvýšení (navyšování) počtu odborných pracovníků vězeňské služby, ale i odborníků v penitenciární oblasti stojícími mimo vězeňskou službu, kteří by byli schopni dlouhodobě individuálně pracovat s odsouzenými.

7.4 VÝSLEDKY VÝZKUMU A JEJICH PRAKTICKÉ SOUVISLOSTI PRO PENITENCIÁRNÍ PRAXI

Hlavní cíle disertačního projektu byly spojeny s možnostmi převedení výsledků do přímé práce s odsouzenými, zejména s mladými odsouzenými (ve věku od 18 do 26 let).

Využití získaných výsledků výzkumného šetření spatřujeme v praktických činnostech penitenciární praxi, ve zkvalitnění terapeutického působení na mladé odsouzené, které klade velký důraz na individuální přístup a nabízí i různé variace a modifikace práce s nimi. To vyplývá nejen ze získaných výsledků výzkumu, ale podporují to i praktické zkušenosti, protože diference mezi jednotlivými mladými odsouzenými jsou značné, což se odráží i v často komplikované dynamice skupin rozhodně podmíněné penitenciárním prostředím jako takovým (procesy adaptace, prizonizace aj.).

Považujeme za věcně relevantní vypracovat a propracovat komplexní resocializační programy diferencovaného a kontinuálního působení na jednotlivé odsouzené. O tomto teoretickém převedení výsledků výzkumu do praxe také hovoří Tomášek, kdy právě aplikace podobných výsledků výzkumu lze jistou měrou přispět k snížení míry zločinnosti a k možnému působení na jednotlivce v procesu prizonizace, ale i na možné pachatele trestné činnosti (Tomášek, 2010).

Kam směřovat tyto zjištěné výsledky, ukazují aktuálně zvolená a v praxi nastavená kritéria vnitřní diferenciaci věznic Bělušice, která jsou popsána ve Vnitřním řádu výkonu trestu odnětí svobody věznic. Tento cíl diferencování je ve věznici Bělušice naplňován již od roku 2009. Na Specializovaném oddělení jsou programy zacházení s odsouzenými stanoveny na individuálním základě se zohledněním osobnostních zvláštností každého jednotlivého odsouzeného. Do jisté míry se očekává, že reakce, chování a aktivita zvolených činností resocializačních programů mladých odsouzených, bude působit na určité změny v chování, jednání, ale i prožívání odsouzených, a příznivě pak ovlivní jejich případnou ne-recidivu. Kritéria diferencování odsouzených jsou popsána i ve Vyhlášce č. 345/1999Sb., Řád výkonu trestu odnětí svobody, dále v č.15 NGR 35/2011 Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky, kterým se stanoví minimální standardy pro tvorbu a realizaci standardizovaných programů ve výkonu trestu odnětí svobody a Metodický list generálního ředitele Vězeňské služby č. 18/2004, kterým se stanoví náležitosti programů zacházení a pravidla zpracovávání jejich evidence a dokumentace.

Přímé náměty pro zpracování obsahu resocializačních programů i způsobů jejich realizace souvisejí s uvedenými výsledky šetření a rovněž s jejich průběžným hodnocením, průběžnými nestrukturovanými rozhovory s odsouzenými. Lze proto uvést několik zásadních aspektů pro jejich tvorbu a realizaci:

1/ Efektivní intervenci má předcházet kvalitní hodnocení kriminogenních rizik. Kriminogenní rizika jsou podrobně popsána v příloze č. 10, SARPO (souhrnná analýza rizik a potřeb odsouzených). Nový projekt Českého vězeňství, který byl od roku 2011 postupně pilotován několika věznicích, se nyní již realizuje ve všech věznicích v České republice.

2) Rozvoj sociálních dovedností, sebereflexe a sebekontroly se musí vztahovat ke zjištěným kriminogenním rizikům, které jsou v souladu s Metodickým listem generálního ředitele Vězeňské služby, kterým se stanoví náležitosti programů zacházení a pravidla zpracovávání jejich evidence a dokumentace.

3) Terapeutické postupy s odsouzenými zaměřené na práci s konkrétním trestným činem se jeví efektivnější pro resocializační změny, než postupy orientované obecně na standardní výkon trestu odnětí svobody.

4) Efektivita intervencí je spojena s dílčími změnami reagování či chování odsouzených, nelze očekávat u všech odsouzených stejně významnou změnu a už vůbec ne ve stejných směrech a rovněž nemusí platit, že zvýšení úsilí odborníků a zvýšené vynaložení finančních prostředků bude přímo úměrné snahám o snížení míry recidivy.

Uvedené praktické souvislosti výsledků disertačního projektu nepochybně souvisejí s personální praxí vězeňské služby, ale i podporují vytváření resocializačních programů a jejich kvalitní naplňování s realistickými cíli a reálnými očekáváními.

Jde zejména o nábor a výběr forezních specialistů, kteří by se aktivně a cíleně podíleli na vypracování a uvádění do praxe nových resocializačních programů a programů zacházení, které by byly zpracovávány pro každého jednotlivého odsouzeného zvlášť. Záleží pak ale také na tom, jak budou úkoly stanovené v resocializačním programu plněny, jaký postoj k jednotlivým RP zaujme každý odsouzený, zda se se svým programem ztotožní nebo zda bude stanovený RP ignorovat a neplnit jej. Tyto úkoly jsou obtížné, nelze tyto úkoly plnit jinak, než vzájemnou spoluprací odborných pracovníků jednotlivých věznic (máme na mysli zejména speciální pedagogy, psychology, vychovatele, vychovatele – terapeutů) mezi sebou, ale i formou sebevzdělávání, rozvíjení sebe sama.

8. DISKUZE A ÚVAHY O MLADÝCH ODSOUZENÝCH VE VĚZEŇSKÉM

PROSTŘEDÍ

Diskuze související s výsledky disertačního projektu je propojená s úvahami vyplývajícími z dlouholeté psychologické praxe ve vězeňství, které spolu rozhodně souvisejí. Na jedné straně se začíná aktivně pracovat s riziky, které jsou vedeny v novém projektu Českého vězeňství SARPO (souhrnná analýza rizik a potřeb odsouzených). Je zřejmé, že efektivita resocializačních programů se odvíjí od intenzivní individuální i skupinové práce s odsouzenými, která je tak adekvátně diferencována. Na straně druhé se nelze nezamyslet nad řadou otázek. Například nad tím, zda diferencovat v českých věznicích tak, že někde by byli umístěni jen prvotrestaní muži a v jiných věznicích recidivisté. Nebo diferenciaci odvíjet od zdravotních aspektů (např. vytvářet specializovaná oddělení pro odsouzené se zdravotním omezením, pro odsouzené s mentálním či duševním narušením). Nabízí se rovněž oddělení odsouzených osob závislých na psychotropních a omamných látkách od jedinců závislých na alkoholu.

Mezi tato zamyšlení k účelnějšímu diferencování patří námět, aby nebyli ve věznicích hromadně zaměstnáváni odsouzení v odděleních tzv. vnitřní režie, pro které není ta či určitá věznice specifikována (profilována svými typy – dohled, dozor, ostraha, zvýšená ostraha). Například odsouzený s pracovní profesí kuchař, je odsouzený k výkonu trestu odnětí svobody do věznice typu B (ve věznici s dozorem), vykonává svoji profesi kuchař ve věznici typu C (ve věznici s ostrahou), z důvodů uplatnění se ve své

profesi kuchař.

Toto nediferencované, ale z provozně organizačních důvodů nutné umístění recidivujících odsouzených podle profese, se jeví jako méně účelné a ztěžuje možnostem výchovného a terapeutického působení na odsouzené, protože má charakter nespecifického a nesystematického resocializačního působení. Nelze zabránit pracovnímu či běžnému společenskému kontaktu všech odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody v každé konkrétní věznici. Přirozeným chodem organizace věznice se odsouzení muži zařazení k výkonu trestu odnětí svobody do věznice typu B (dozor) kontaktně setkávají s odsouzenými muži zařazenými k výkonu trestu odnětí svobody do věznice typu C (ostraha). Z tohoto výše popsaného vyplývá, že sice ods., který může vykonávat svojí profesi kuchaře během výkonu trestu odnětí svobody je po stránce pracovní stále činný ve své profesi, avšak po stránce penitenciární a stránce resocializační, je vystaven vlivu působení odsouzených, kteří vykonávají svůj trest ve věznici s ostrahou. Tento kuchař je pak přímo i nepřímo vystaven vlivu odsouzených, kteří jsou do věznice s ostrahou odsouzeni za jinou trestnou činnost, jejich trestná činnost má zcela jiný charakter a tomuto nepřímému vlivu a kontaktu mezi odsouzenými nelze účinně zabránit.

Je možná paradoxem penitenciární praxe, že realizované změny organizační struktury v jednotlivých věznicích nesou odsouzení recidivisté velmi „špatně“ a trvá jim dlouhou dobu, než si na nové organizační změny zvyknou, než se adaptují na strukturální nebo organizační změny. Důvodem špatného přizpůsobení recidivujících odsouzených na změny může být fakt, že tito odsouzení recidivisté během výkonů trestu odnětí svobody (v součtu může jít i o desítky let) znají podrobně věznice v České republice, znají jejich organizaci. Umí se ve známém prostředí pohybovat, umí se na známé prostředí adaptovat.

Každopádně platí, že mladí odsouzení představují specifickou skupinu. Jejich výkon trestu odnětí svobody je rovněž specifický a klade speciální nároky na vězeňský personál, psychology nevyjímaje. U věkové kategorie mladých odsouzených ve věku od 18 let do 26 let věku je samotné odsouzení k výkonu trestu odnětí svobody nepříjemnou stigmatizující a stresující záležitostí. Jejich možnosti zapojení do života společnosti se omezují a komplikují. Místo, aby si našli své první zaměstnání, věnovali se sportovním činnostem či jiným zájmovým aktivitám, žili v partnerských svazcích a zakládali rodiny jako jejich vrstevníci, dostávají se do prostředí, které je velmi specifické a dává malou šanci pro přiměřený rozvoj osobnosti mladých dospělých.

V penitenciárním prostředí se setkávají s jinými odsouzenými, dále s neadekvátním reagováním a nepřiměřeným chováním charakterizovaným verbální i fyzickou agresivitou, šikanou, ponižováním, psychickým i fyzickým zneužíváním, dále se stresovými a psychicky náročnými a vypjatými situacemi, které sebou přináší pro mladé odsouzené blízké věku mladistvého somatické i psychické obtíže. Někteří mladí odsouzení se poprvé setkávají s nadužíváním drog právě ve věznicích, stejně jako se tu setkávají se zneužíváním léků či dalších omamných látek. Ve vězeňském prostředí se od ostatních odsouzených dozvědí o lepším praktickém využití účinků té které látky a o tom, jak lépe svoji závislost a užívání těchto látek před vězeňským personálem skrýt, jak své užívání případně skrýt či dobře maskovat.

Pro mladé odsouzené může být zvlášť zatěžujícím faktorem přeplněnost věznic, která může být závažnou překážkou individualizace v zacházení s vězni. Také je to poměrně nová a do značné míry podceňovaná skutečnost nárůstu počtu vězněných cizinců, kteří pocházejí z odlišných kultur s jinými sociálními návyky, kulturními tradicemi, morálními hodnotami a jiným hodnotovým systémem. Proto posílení vězeňského personálu o jazykově a kulturně vybavené pracovníky se nám jeví jako nezbytné a účinně nutné ke specializovanému zacházení s vězněnými cizinci.

Nutnost diferencovaného zacházení s mladistvými je neoddiskutovatelná. Náš výzkum potvrdil kladný vliv diferencování na jednotlivé odsouzené. Předpokladem účinného resocializačního působení na mladé odsouzené je důkladné poznání jejich předechozího vývoje biologického i psychosociálního vývoje. Je důležité poznání jejich morálních a etických hodnot a osobnostních charakteristik, příloha č. 17 (anamnestický dotazník pro odsouzeného). Tato jasná a nediskutovatelná poznání jsou zdrojem pro kvalitní nastavení resocializačních programů.

Efektivnost procesu resocializace záleží jak na materiálních a organizačních podmínkách jednotlivých věznic, tak na profesionální úrovni vězeňských pracovníků, na jejich dalším vzdělávání a profesním rozvoji. Spolu s aplikací a s realizací těchto resocializačních programů v praxi by bylo adekvátní navýšit počty specialistů, kteří se na resocializační práci s odsouzenými podílejí – jde zejména o sociální pracovníky, pedagogy, psychology, vychovatele, vychovatele – terapeuty.

Neoddiskutovatelnou skutečností je, že se někteří mladí odsouzení se vrací do výkonu trestu odnětí svobody. Otázkou je, co je tohoto návratu do výkonu trestu odnětí svobody přímou, ale i nepřímou příčinou. Vždyť zejména v individuálních i skupinových terapeutických setkáních hovoří sami odsouzení o tom, že již nikdy nechtějí zpět do výkonu

trestu odnětí svobody, že chtějí žít se svými manželkami, dětmi, rodiči. Co je do věznice přivádí zpět, a to v rozmezí několika měsíců, několika let? Odpovědi bychom našli jistě i mimo penitenciární prostředí, ale je nepochybně nutné hledat možné souvislosti i zde ve vězeňském prostředí. Jistě je si třeba klást otázku, zda pokud byl zvolen relevantní resocializační program pro tu kterou konkrétní osobu, za by také míra účinnosti tohoto programu byla s tímto programem v přímé úměrnosti.

Jak doložilo longitudinální sledování dvou skupin odsouzených (experimentální a srovnávací), které bylo realizováno v námi uváděném disertačním projektu, resocializační programy zacházení s odsouzenými jsou základní formou nápravně výchovné činnosti a speciální práce s mladými odsouzenými. Mají sledovat zachování jejich zdraví, rozvinout jejich vzdělávání, podpořit zájmové aktivity, harmonizovat jejich psychický vývoj. Nezřídka se ukazuje, že se s takovým systematickým resocializačním a edukačním působením odsouzení setkávají ve svém dosavadním životě poprvé, právě až ve věznicích. Pokud to doba strávená ve výkonu trestu odnětí svobody dovolí, jde o rozvíjení smyslu pro odpovědnost a podporu takových hodnot, postojů a dovedností, které by odsouzeným pomohly k reintegraci do společenských vztahů a procesů. Tím se zvyšuje pravděpodobnost, že budou schopni vést po propuštění soběstačný život v mezích platných zákonů a společenských norem. Podporu jim má aktivně poskytnout rovněž fungující systém postpenitenciární péče o osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody, což je v současnosti otevřený a dosud neuspokojivě řešený problém.

Jednou z důležitých oblastí práce s mladými odsouzenými směřuje do sociálních a zejména rodinných vztahů mladých odsouzených. K důležitým momentům resocializace navracejících se odsouzených do civilního života, budou zcela jistě patřit fungující rodinné vztahy. Mohou podpořit jejich přání i cíle a pomoci jim překonávat úskalí návratu do pracovních, sociálních či partnerských vztahů. Je to podmínka, o které je třeba se zmínit, ale zkušenost je taková, že jen poměrně málo rodin takovou podporu poskytnout dovede a může. Pak ovšem se do jisté míry odpovědnost za podporu mladých odsouzeným přesouvá na státní instituce, myslíme-li to vážně s prevencí recidivy. Zkušenosti z psychologické praxe ve věznicích však také ukazují, že trestanými se stávají i ti, kteří mají dobré rodinné zázemí, ale víme méně o tom, zda a za jakých okolností se do výkonu trestu vrací. Z praxe autorky je zřejmé, že odsouzení, kteří jsou propuštěni z výkonu trestu odnětí svobody, pouze jednotlivci dají zprávu o svém dalším životním osobu, málokterý propuštěný odsouzený je ochoten, takové civilní informace o svém

zapojení se do běžného života poskytnou dalším dosuženým. Informace o znovuzačlenění se ods. do civilního života jsou velmi sporadické a ojedinělé.

Současnou koncepci rozvoje vězeňství v ČR v souvislosti se Zákonem o výkonu trestu odnětí svobody je nepochybně třeba doplnit vhodnými aplikacemi k rozšíření stávajících programů zacházení a jejich uvedením do praxe o více variant a specifických možností, než které máme dosud k dispozici. Přijmeme-li jako základní paradigma smyslu trestních sankcí ochranu společnosti a jejích členů, pak účelem uložení trestu je resocializace pachatele, tedy jeho integraci do společensky žádoucích vztahů a jeho identifikaci s uznávanými společenskými normami.

9. ZÁVĚR

Rozvoj naší společnosti zaměřený na důsledné zajišťování lidských práv a svobod, naráží na vážného a nebezpečného protivníka, kterým je vzrůstající kriminalita. Tento jev s sebou přináší potřebu poznání příčin a faktorů ovlivňujících chování a osobnost pachatele (odsouzeného) a možnosti jeho resocializace. Resocializace odsouzených je stěžejním procesem penitenciární praxe a je třeba zajišťovat efektivitu tohoto resocializačního procesu. Věříme, že se podařilo v disertačním projektu podpořit **důležitost realizace vězeňských resocializačních programů** uplatňovaných ve výkonu trestu odnětí svobody na další vývoj jedince.

Výsledky longitudinálního sledování souborů mladých dospělých odsouzených k výkonu trestu odnětí svobody do věznice s ostrahou, který byl realizován ve Věznici Bělušice poukázaly na to, jakým způsobem a jak je možné podpořit proces resocializace u mladých odsouzených přispět k jejich příznivějšímu sociálnímu vývoji, aby nedocházelo k dalšímu opakování trestné činnosti, k recidivě.

Lze se domnívat, že důležitým a rozhodujícím faktorem při potlačování recidivy je právě vytvoření a aplikace účinného komplexního preventivního systému, který má zahrnovat nejen aktivitu týkající se obecné prevence v souhrnu sociálně ekonomických, kulturních, výchovných, organizačních a právních opatření, ale i souhrn aktivit **individuální prevence** ve smyslu působení na **konkrétní osobu v konkrétním prostředí, v konkrétním časovém**

období.

Na druhou stranu jsme si vědomi, že rozhodně nelze podceňovat obecněji zaměřené působení. Preventivní činnost zaměřená na **primární, sekundární i terciární prevenci** delikventního chování předpokládá odbornou znalost významných faktorů sociálního prostředí jedince, dále specifických znaků charakterizujících osobnost delikventa, ale i úroveň jejich vzájemné interakce. Důležitá je též znalost vrstevnických i jiných sociálních skupin, jejich dynamiky při společném páčání trestné činnosti. Jak plyne z kazuistik pachatelů trestných činů, u několika z nich se již dříve vyskytly závažné poruchy chování jako je nerespektování autority, vzdorovitost, toulky, drobné krádeže a počátky v páčání drobné dětské kriminality. Také ve výchovném a sociálním prostředí jsme mohli konstatovat disharmonii rodinného prostředí, nesoulad mezi rodiči, rozpad manželství rodičů, náhradní rodičovskou péči, ústavní péči. Lze se domnívat, že primární prevence může směřovat do rodin, školních tříd, ústavní péče apod. Pokud je jedním z cílů společnosti snižování trestné činnosti, tento cíl týká celé řady společenských institucí. Patří mezi ně úkoly policie, státních zastupitelství, soudů, vězeňství, zákonodárných sborů, státních orgánů, vědeckovýzkumných pracovišť, školství, výchovných institucí, zdravotnictví, zájmových a charitativních institucí.

K důležitým faktorům uplatňování resocializačních programů Vězeňské služby ČR patří jejich ekonomické zajištění (včetně zajištění odpovídajícího vzdělání odborníků v penitenciární oblasti). Dosavadní socioekonomický vývoj naší společnosti aktuálně spíše predikuje možné prohlubování ekonomických rozdílů mezi jednotlivými sociálními vrstvami společnosti, což se může odrážet i v delikventním chování.

Jsme-li v bezprostředním kontaktu s mladými odsouzenými, reflektujeme-li jejich dosavadní vývoj, potřeby a problémy, rozumíme-li jim, pak práce s každým z nich dokladuje složitost problematiky tzv. boje s pachateli trestné činnosti v naší společnosti, ale i složitost problematiky resocializace každého delikventního jedince. Jakkoli mohou výsledky disertačního projektu a jeho závěry vyznívat poněkud proklamativně, zkušenost penitenciární praxe napovídá, že každý konkrétní, konstruktivní a systematický přístup odrážející se v resocializačních programech, má v praxi zřejmý a nezastupitelný význam. Pokud disertační práce alespoň částečně přispěla k ověření efektivity resocializačního působení na odsouzené

ve výkonu trestu odnětí svobody, tak splnila své předpoklady, cíle, ale i autorčino očekávání.

10. SEZNAM LITERATURY

AGRYLE, M. *Sociale Interaction*. A vision of Transaction Publishers, New Brunswick (USA) and London (U.K.), 2009.

ALLNUTT, S., WOOD, L., WILHELM, K., BUTLER, T. *Temperament, substance use and psychopathology in a prisoner population: implications for treatment*. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 11, 2008.

ALTMAN, I., CHERERS, M. *Culture and environment*. Montrey CA: Brooks/ Cole, 1980.

ANDREWS, D. A., BONTA, J. *The psychology of Criminal Conduct (4th. edn.)*. Cincinnati. OH: Lexis Nexis/ Anderson Publishing Co, 2006.

ARENDTOVÁ, H. *O násilí*. Oikumene, Praha, 1996.

ARNETT, J. J. *Adolescence and Emerging Adulthood*. (5th Edition) by Jeffrey Jensen Arnett Pearson Education, Jul 12/ 2012.

ARNETT, J. J. *The Minding Road from Late Teens through the Twenties*. Oxford University Press, 2004.

BAČOVÁ, V., BAUMGARTNER, J. *Socialne poznávanie v sociálnej psychológii. Analýza a*

- hodnotenie dosavadného vývoja. Čs. psychol.*, 1987.
- BALCAR, K. *Životní smysluplnost a osobnost. Čs. psychol.*, 1995.
- BALCAR, K. *Náprava poruch psychického vývoje. Grada, Praha, 1994.*
- BALCAR, K. *Úvod do studia psychologie osobnosti. Mach, Chrudim, 1991.*
- BALDWIN, J., BOTTOMS, A. E. *The urban criminal: A study in Scheffield. London: Tabis Tock Publications, 1976.*
- BANDURA, B. *Sociale Untersstutzung und Karankheit. Frankfurt, 1981.*
- BAŠTECKÁ, B. (ed.) *Psychologická encyklopedie. Aplikovaná psychologie, Portál, Praha, 2009.*
- BAUMGARTNER, F. *Posudzovanie situácií interpersonálnej agresie a jeho vzťah k strategiam agresivního správania. Čs. psychol.*, 1995.
- BENJAMIN, L. T. jr., HOKONS, J. R. *Nation in Psychology. New York, Macmillan College Publisching Company, 1990.*
- BERGVALL, A., NILSSON, T., HANSEN, S. *Exploring link between character, personality disorder and neuropsychological fiction. European Psychiatry 16, 2003.*
- BIEDERMANOVÁ, E., PETRAS, M. *Možnosti a problémy resocializace vězňů, účinnost programů zacházení. Institut pro kriminologii a sociální prevenci, IKSP, Praha 2011.*
- BLATNÍKOVÁ, Š., NETÍK, K. *Predikce vývoje pachatele. IKSP, Praha, 2008.*
- BODALEV, A. A. *Vnímání člověka člověkem. Bratislava, Psychodiagnostika, 1976.*
- BOKOROVÁ, V. *Význam egostruktur v psychické a sociální regulaci. Čs. psychol.*, 1988.
- BRANTINGHAM, P. J., BRANTINGHAM, P. L. *Nodes, paths and edges: Considerations on the*

- complexity of crime and the physical environment*. Journal of Environmental, Psychology 13, 1993.
- BREAKWELL, G. M. *Interviewing. Research methods in psychology*. Thousand Oaks: Sage, 2000.
- BRICHČÍN, M. *Lidská mysl, mozek a vnější prostředí*. Čs. psychol., 1996.
- BURIÁNEK, J. *Sociologie*. Fortuna, 2. vydání, Praha, 2001.
- CANTER, D. *Criminal shadows*. London, Penguin, 1995.
- CANTER, D. *Psychology in action*. Aldershot, Dartmouth Publishing Company, 1996.
- CANTER, D., HODGE, S. *Criminals mental maps*. Arizona, Oryx Press, 2000.
- CAPPONI, V., NOVÁK, T. *Asertivně do života*. Praha, Grada, 1994.
- CASEY, J. E., JOYCE, P. R. *Personality disorder and the temperament and character inventory in the elderly*. Acta Psychiatrica Scandinavica, 4, 1999.
- CLONINGER, C. R., PRZYBECK, T. R., SVRAKIC, D. M., WETZEL, R. D. *The Temperament and Charakter Inventory (TCI), Aguidetooits development and use*. St. Louis, MO, Center for Psychobiologyof Personality, 1994.
- CRONBACH, L. J. *Essentials of Psychological testing*. 5th ed. Harper and Row, New York, 1990.
- CROWN, S., CRIPS, AH. *Ashort clinical diagnostic self-rating scale for psycho-neurotic patients. The Middlesex Hospital Questionnaire (MHQ)*. British Journalof Psychiatry 1966.
- CZAPÓW, C., JEDLEWSKI, S. *Resocializační pedagogika*. Praha, SPN, 1981.
- ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*. Universita Karlova, Praha, 1997.
- ČÁP, J., DYTRYCH, Z. *K teorii konfliktu, frustrace a stresu*. Čs. psycholog, 1996.
- ČESKÉ VĚZEŇSTVÍ, časopis č. 1/2009, RZ MK ČR 6334, ISSN 1213-9297.
- ČESKÉ VĚZEŇSTVÍ, časopis č. 8/2010, RZ MK ČR 6334, ISSN 1213-9297.
- ČESKÉ VĚZEŇSTVÍ, časopis č. 7/2011, RZ MK ČR 6334, ISSN 1213-9297.
- ČESKÉ VĚZEŇSTVÍ, časopis č. 4/2012, RZ MK ČR 6334, ISSN 1213-9297.
- ČEPELÁK, J. *Penitenciární psychologie I. díl*. Výzkumný ústav penologický, Praha, 1987.
- ČEPELÁK, J. *Psychometrické zkoumání agresivity*. Výzkumný ústav penologický, Praha, 1987.

- ČERMÁK, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou, Nakladatelství Fakta, 1998.
- ČERMÁK, I. *Princip specifčnosti při studiu agrese*. Čs. psychologie, 1995.
- ČERNOUŠEK, M. *Kouzlo mentálních map*. Psychologie Dnes, 11, 2002.
- ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. Praha, Support, 1994.
- ČESKO. *Zákon č. 101/2000 Sb.*, O ochraně osobních údajů, v platném znění. Staženo 1. 6. 2010 z <http://business.center.cz/business/pravo/zakony/>
- ČESKO. *Zákon č. 106/1999 Sb.*, O svobodném přístupu k informacím, v platném znění. Staženo 1. 6. 2010 z <http://business.center.cz/business/pravo/zakony/>
- ČESKO. *Zákon č. 110/1999 Sb.*, v platném znění, kterým se vydává Řád výkonu trestu. Staženo 1. 6. 2010 z <http://business.center.cz/business/pravo/zakony/>
- ČESKO. *Zákon č. 169/1999 Sb.*, O výkonu trestu odnětí svobody, v platném znění. Staženo 1. 6. 2010 z <http://business.center.cz/business/pravo/zakony/>
- ČESKO. *Zákon č. 40/2009 Sb.*, Trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, ÚZ Sagit, podle stavu k 26. 1. 2009.
- ČESKO. *Zákon č. 140/1961Sb.*, Trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů, poznámkové vydání s judikaturou (Jelínek, J., Sovák, Z.), podle stavu k 1.4.2003, Praha, Linde.
- DEAUX, K., WRIGHTSMAN, L. *Social Psychology*. (Fifth Ed.). Pacific Grove, California, Books/Cole, 1988.
- DIAMANT, J. *Kapitoly z neuropsychologie*. Masarykova universita, Brno, 1998.
- DITTMAR, H. *The social psychology of material possessions: To have is to be*. New York: St. Martinspress, 1992.
- EVROPSKÁ PRAVIDLA. *O provádění alternativních sankcí a opatřeních se týkají alternativ k věznění, probaci a postpěče o propuštěné vězně*. Doporučení Výboru ministrů Rady

Evropy (92)16 z 19. října 1992.

DÖRNER, K. *Bláznit je lidské*. Grada, Praha, 1999.

DUNN, C. S. *Crime area research. A spatial perspective*. New York: Columbia University Press, 1980.

EIS, Z. *Krise všedního dne*. Grada, Praha, 1994.

EVROPSKÁ VĚZEŇSKÁ PRAVIDLA, 1993.

EWALD, U. *Násilí jako problém identity?* Sociologický časopis, 1994.

FARRINGTON, D. P. *The explanation and prevention of youth offending. Delinquency and crime. Current theories*. New York: Cambridge University Press, 1996.

FARRINGTON, D. P., COID, J. W. (eds): *Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour*. Cambridge University Press Cambridge, 2003.

FERJENČÍK, J. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Portál, s.r.o., Praha, 2000.

FISHER, G. N. *Individuals and environment: A psychological approach to work space*. New York: Walter, Gruite, 1997.

FOCAULT, M.: *Dějiny šílenství*. Portál, s.r.o., Praha, 1996.

FRANKL, W. E. *Dynamika a hodnoty*. Čs. psychol., 1990.

GAMPLE, T. K. GAMPLE, M. *Communication Works*. New York, Mc Graw, 1990.

GILLERNOVÁ, I., BOUKALOVÁ, H. *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*.

Praha UK, Nakladatelství Karolinum, 2006.

GRUNN, J., FARRINGTON, D. *Abnormal Offenders, Delinquency and the Criminal Justice Systems*. Chichester, 1982.

HÁLA, J., *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. Vysoká škola evropských a regionálních studií, České

Budějovice, 2006.

HALGIN, R. P. *Abnormal Psychology*. Brown and Benchmark, Madison, 1994.

HARE, R. D. *The Hare psychopathy Checklist-Revised*. Toronto, Canada: Multi Health Systems, 1990.

HARTL, P. *Psychologický slovník*. Praha, Slovník-edice, 1994.

HELUS, Z. *Psychologie*. Fortuna, Praha, 1995.

HERETIK, A. *Forezná psychologia*. Bratislava, SPN-Polygraf Print, Prešov, 2004.

HERMOCHOVÁ, S. *Metody aplikované sociální psychologie I. Interakční programy, interakční hry a tématická intervence*. Praha, UK, 1989.

HINDELANG, M. J. et al.: *Violence of Personal Crime*. Cambridge, 1978.

HLAVSA, J., LANGOVÁ, M., VŠETEČKA, J. *Člověk v životních situacích*. Praha, Academia, 1987.

HOLLIN, C. R.: *Psychology and crime. An Introduction to criminological psychology*. New York: Routledge, 1989.

HOUDKOVÁ, L. *Penitenciární péče*. Interní materiál věznic. Bělušice, 1993.

HOUDKOVÁ, L. *Problematika realizace vnitřní diferenciacce z hlediska kritéria neuroticismu*. Diplomová práce, UP Olomouc, 2001.

HENDL, J. *Přehled statistických metod*. Praha, Portál s.r.o., 2006.

HUDEČEK, J., PAPICA, J. a kol. *Autoregulační mechanismy osobnosti*. Psychol. zprávy, Brno ČSAV, 1985.

CHAIKEN, M. R., CHAIKEN J. M. *Identifying type offender sfor public policy*. Crime and Delinquency, 30, 1984.

JANÍK, T. *Diagnostika duševních poruch*. Praha, Avicenum, 1987.

JANOUSEK, J. a kol. *Metody sociální psychologie*. Praha, Svoboda, 1984.

JANOUSEK, J. a kol. *Sociální psychologie*. Praha, SPN, 1988.

JÍŘIČKA, V., PROKEŠOVÁ, J. E. *Úvod do zkoumání efektivity intervenčních programů v českých*

věznicích. VS ČR OVVT, Praha, 2012.

KEITH, F., PUNCH, *Úspěšný návrh výzkumu*. Portál, s. r. o., Praha, 2008.

KOLLÁRIK, T. *Ke studiu sociálnej atmosféry v skupině*. Čs. psychol. 1990.

KONEČNÝ, R. *Problémy psychického vývoje a osobnosti*. Praha, Academia, 1987.

KOUDELOVÁ, A. *Psychologické otázky delikvence*. Praha, 1995

KOŽNAR, J. *Mezilidské dimenze psychoterapeutické skupiny*. Čs. psychiatr., 1979.

KOŽNAR, J. *Rodinná výchova ve vztahu k dissociálnímu chování a jeho prevenci*. Psychol. a patopsychol. dětí aťa, 1976.

KRATOCHVÍL, S. *Základy psychoterapie*. Portál, Praha, 1997.

KŘIVOHLAVÝ, J. *Já a Ty. (O zdravých vztazích mezi lidmi)*. Praha, Avicenum, 1986.

KŘIVOHLAVÝ, J. *Jak zvládat stres*. Praha, Avicenum. GRADA, 1996.

KUDRIAVTSEV, J. A., RATINOVA, N. A. *The psychological typology of criminal Homicidal aggression*. International Journal of Offender Therapy and Cooperative Kriminology, 43, 1999.

KULKA, J. *Metody sociální psychologie I*. Praha, SPN, 1993.

LAZARUS, R. S. *Stres, coping and illness*. Springer, New York, 1984.

LEWIS. D. *Tajná řeč těla*. Praha, Victoria Publisching, 1993.

LOSEL, F. *Evaluating the effectiveness of correctional programs: bridging the map between research and practice*. In *offender rehabilitation in practice: implementing and evaluating effective programs* (eds. G. A. Bernfeld, D. P. Farrington end A.W.Leschied), Chichester, UK: Wiley, 2001.

MACHALOVÁ, M. *Adaptácia osobnosti v sociálnom prostredí*. Čs. Psychol. 1990.

MAREŠOVÁ, A. *Resortní statistiky-základní zdroj informací o kriminalitě v České republice*. (Vybrané metody kriminologického výzkumu – svazek 2.). IKSP, Praha, 2011.

MARŠÁLOVÁ, L. *Metodológia a metódy psychologického výzkumu*. SPN, Bratislava, 1990.

MATĚJČEK. Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J. *Pozdní následky psychické deprivace a*

- subdeprivace. I. část. Děti z dětských domovů ve svých čtyřiceti letech.* Čs. psychol., 1995.
- MATĚJČEK, Z., BUBLEOVÁ, V., KOVAŘÍK, J. *Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace. I. část. Děti z náhradní rodinné péče.* Čs. psychol., 1966.
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce vztahová síť.* Praha, SLON, 1993.
- MATOUŠEK, O. *Kontexty neuróz.* Portál, Praha, 1986.
- MATOUŠEK, O. *Mládež a delikvence.* Portál, Praha, 1998.
- MEADOR, D. B., ROGERS, C. R. *Person, centred therapy.* Illinois, Peacock Publishers, 1984.
- MEDZIHORSKÝ, Š. *Asertivita.* Praha, ELFA, 1991.
- MELLIBRUDA, J. *Hľadanie seba samého.* Bratislava, Smena, 1987.
- MEYERS, D. G. *Social. psychology.* New York, Mc GRAW-HILL, INC, 1993.
- MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu,* Grada Publishing, a.s., Praha 7, 2006.
- MÍČEK, L. *Úvod do psychologické metodologie II.* Praha, SPN, 1986.
- MIKŠÍK, O. *Úvod do psychologické metodologie.* Praha, FF UK, 1986.
- ML GRĚ VS ČR č. 18/2004, kterým se stanoví náležitosti programů zacházení a pravidla zpracovávání, jejich evidence a dokumentace
- MORÁVEK, S. *Úvod do psychodiagnostiky dospělých.* Olomouc, FF UP, 1987.
- MURDER, R. T. *Personality pathology and treatment outcome in major depression.* Review. American Journal of Psychiatry, 3, 2002.
- NAKONEČNÝ, M. *Lexikon psychologie.* Vodňany, Praha, 1995.
- NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie.* Academia, Praha, 1998.
- NAKONEČNÝ, M. *Psychologie osobnosti.* Praha, Academia, 1995. NAKONEČNÝ, M. *Motivace lidského chování.* Academia, Praha, 1997.
- NĚMEC, J. *Psychopatie a kriminalita.* Praha, MV ČR, Centurion, 1993.
- NETÍK, K. *Kriminální agresor.* Bulletin studijního a Výzkumného oddělení ředitelství SNV ČR. Praha,

1991.

NETÍK, K. *Psychologie a právo*. C. H. Beck, Praha, 1999.

NETÍK, K. a kol. *Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie*. Praha, C. H. Beck, 1997.

NETÍK, K. *K posuzování tzv. agresivity*. Pro Psy., 5., 1998.

NETÍK, K., NETÍKOVÁ, D. *Vybrané kapitoly z forenzní psychologie pro právníky*. PF UK Praha, 1991.

NEVMAN, O. *Defensible space. Crime preventive through environmental design*. New York, NY: Mac Millan, 1972.

NGŘ č. 35/2011, *Minimální standardy pro tvorbu a realizaci standardizovaných programů ve výkonu trestu odnětí svobody*.

PAPICA, J. *Osobnostní proměnné, atribuční analýza a rizikové chování*. Čs.psychol., 1981

PARKER, L. C., MEYER, R. D., MONAHAN, C. H. *Interpersonal. Psychology for Criminal Justice*. West Publishing Company, New York, 1989.

PETRUSEK, M., a kol. *Sociologie*. Praha, SPN, 1994.

POLIŠENSKÁ, V. A. *Kvalitativní výzkum ve vězeňském prostředí a ovlivňující faktory*.

Vybrané aspekty teorie a praxe. Olomouc, 2005.

PONĚŠICKÝ, J. *Agrese, násilí a psychologie moci v životě i v procesu psychoterapie*. Triton, 2. doplněné vydání, Praha, 2010.

POTCHAK, M., Mc. GLOIN, J., ZGOBA, K. *A spatial analysis of criminales for*. Newark, New Jersey. Criminal Justice Policy Review, 13, 2002.

PRAŠKO, J. a kol. *Poruchy osobnosti*. Portál, Praha, 2003.

PREISS, M. *Diagnostika poruch osobnosti, chyby a omyly*. Sanguis, 2005.

PRESL, J. *Drogová závislost*. Medica, Praha, 1994.

PRINS, H.: *Offenders, Deviations or Patients?* London, 1980.

PROCHASKA, J. *Psychoterapeutické systémy*. Grada, Praha, 1999.

RADA EVROPY A REFORMA EVROSPKÉHO VĚZEŇSTVÍ, *Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod*, (1950, CETS 005), Praha, 1996.

RAPPORT, A. *Identity and environment. A cross-cultural perspective*. New York: Homes and Meyer, 1982.

- ROTGERS, F. *Léčba drogových závislostí*. Praha, Grada Publishing, 1999.
- RUTTER, M. *Juvenile Delinquency. Trend and Perspectives*. Harmonds worth, 1983.
- RUTTER, M. *Child and adolescent psychiatry*. Blackwell, Oxford, 1985.
- ŘEZÁČ, J. *Vývoj sociálních vztahů*. Hradecká, M. a kol.: *Kapitoly z vývojové psychologie pro vychovatele*. Brno, MU, 1980.
- ŘEZNÍČEK, M. *Prevence sociálních deviací I*. Praha, UK, 1994.
- ŘÍČAN, P. *Základy psychometrie*. Bratislava, Psychodiagnostické testy, 1980.
- SDOLAN, M., RENNIE, C. *Is juvenil psychopathy associated with low anxiety and far inconduct – disordered male offenders?* Journal of Anxiety disorders, 21, 2007.
- SHEINOST, M. *Kriminalita očima kriminologů*, Praha, IKSP, Vydavatelství Kufř, 2010.
- SCHMIDBAUER, W. *Psychologie, lexikon základních pojmů*. Praha, Naše vojsko, 1994.
- SHOVER, N. *Burglary. Crime and Justice. A review of research*. University of Chicago Press, 1991.
- SKÁLA, J. a kol. *Závislost na alkoholu a jiných drogách*. Praha, Naše vojsko, 1987.
- SLAMĚNÍK, I. *Agrese a prosociální chování*. Předneseno 17. 1. 2002 na semináři forenzní psychologie, 2002.
- SMÉKAL, V. *Přehled psychologie osobnosti*. Praha, SPN, 1985.
- SMÉKAL, V. *Psychologie osobnosti*. Praha, SPN, 1989.
- SNOOK, B. *Individual differences in distance travelled by serial burglars*. Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling, 1, 2004.
- SNOPEK, M., HUBLOVÁ, V. *Sociální opora a jejich vztah k životní spokojenosti, sebehodnocení, a osobnosti u adolescentů*. Československá psychologie, 5, 2008.
- SMOLÍK, P. *Duševní a behaviorální poruchy. MKN-10*. Maxdorf, Jessenius, Praha, 2002.
- STANČÁK, A. *Klinická psychodiagnostika*. Bratislava, 1998.
- SVOBODA, M. *Psychologická diagnostika dospělých*. SPN, Praha, 1987.
- SVOBODA, M. *Aplikace sociální psychologie*. Praha, SPN, 1985.
- SVOBODA, M. KREJČÍŘOVÁ, D., VÁGNEROVÁ, M.: *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha, Portál, 2001.
- ŠÍPEK, J. *Mentální hygiena, sociální psychologie a některé jejich interakce*. Čs. Psychol., 1987.
- TAMCHYNA, M. *Vnitřní diferenciacie v návaznosti na resocializační programy*. Bělušice, 1992.
- TAYLOR, M., NEE, C. *The role of cultures in simulated residential burglary*. British Journal of

Criminology, 3, 1988.

TOMÁŠEK, J., *Úvod do kriminologie. Jak studovat zločin*. Grada Publishing, a. s., Praha, 2010.

TOWL, G. J. *Psychological research in prison*. Willey-Brackwell. Trowbridge, On

Fundamental methods of orientation and imaginary maps, 1993.

TRAIN, A. *Specifické poruchy pozornosti a chování*. Portál, Praha, 1996.

URBANOVÁ, M., NETÍK, K. *Příspěvek k penitenciární psychologické klasifikaci*. Správa SNV, Praha, 1985.

VACEK, J. *O nemocech duše*. Mladá fronta, Praha, 1996.

VÁGEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Portál, Praha, 1999.

VALOUŠEK, Ch. *Přednášky z metodologie psychologických věd*. Olomouc, FF UP, 1988.

VEINER, I. B. *Handbook of forensic psychology*. John Willey and Sons, New York, 1987.

VÍTEK, K. *Zločin a prevence*. Praha, SPN, 1994.

Vnitřní řád výkonu trestu odnětí svobody, věznice Bělušice, 2012.

Vyhláška č. 345/1999 Sb., *Řád výkonu trestu odnětí svobody*, 1999.

VYMĚTAL, J. *Altruistické a agresivní jednání*. Čs. psychol., 1990.

VYMĚTAL, J. *Obecná psychoterapie*. Psychoanalytické nakladatelství. Praha, 1997.

VÝROST, J. SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Portál, Praha, 1998.

VÝROST, J. SLAMĚNÍK, I. *Aplikovaná sociální psychologie II*. Portál, Praha, 1998.

VÝROST, J. SLAMĚNÍK, I. *Sociální psychologie*. Praha ISV, 1997.

WERNER, E. E. *Risk and resilience in individual with learning disabilities: Lessons learned from the*

Longitudinal study. Learnig Disabilities Research and Practice, 8,1, 1993.

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody, č.169/1999 Sb., 1999.

ZOUBKOVÁ, I. *Kategorizace mladých pachatelů.* Sborník referátů z II. mezinárodní konference 25. - 27.októbra v Nitre, 2007.

ZVOLSKÝ, P. *Speciální psychiatrie.* Praha, Karolinum, 1998.

